

ВОСТОЧНО ЕВРОПЕЙСКИЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

#6(58), 2020 часть 4

Восточно Европейский научный журнал
(Санкт-Петербург, Россия)
Журнал зарегистрирован и издается в России В
журнале публикуются статьи по всем научным
направлениям.
Журнал издается на русском, английском и
польском языках.

Статьи принимаются до 30 числа каждого
месяца.
Периодичность: 12 номеров в год.
Формат - А4, цветная печать
Все статьи рецензируются
Бесплатный доступ к электронной версии
журнала.

Редакционная коллегия

Главный редактор - Адам Барчук

Миколай Вишневецки

Шимон Анджеевский

Доминик Маковски

Павел Левандовски

Ученый совет

Адам Новицки (Варшавский университет)

Михал Адамчик (Институт международных
отношений)

Питер Коэн (Принстонский университет)

Матеуш Яблоньски (Краковский
технологический университет имени
Тадеуша Костюшко)

Петр Михалак (Варшавский университет)

Ежи Чарнецкий (Ягеллонский университет)

Колуб Френнен (Тюбингенский
университет)

Бартош Высоцкий (Институт
международных отношений)

Патрик О'Коннелл (Париж IV Сорбонна)

Мацей Качмарчик (Варшавский
университет)

#6(58), 2020 part 4

Eastern European Scientific Journal
(St. Petersburg, Russia)
The journal is registered and published in Russia
The journal publishes articles on all scientific
areas.
The journal is published in Russian, English
and Polish.

Articles are accepted till the 30th day of each
month.
Periodicity: 12 issues per year.
Format - A4, color printing
All articles are reviewed
Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor-in-chief - Adam Barczuk

Mikolaj Wisniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Pawel Lewandowski

Scientific council

Adam Nowicki (University of Warsaw)

Michal Adamczyk (Institute of International
Relations)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jablonski (Tadeusz Kosciuszko
Cracow University of Technology)

Piotr Michalak (University of Warsaw)

Jerzy Czarnecki (Jagiellonian University)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Institute of International
Relations)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (University of Warsaw)

Давид Ковалик (Краковский технологический университет им. Тадеуша Костюшко)

Питер Кларквуд (Университетский колледж Лондона)

Игорь Дзедзич (Польская академия наук)

Александр Клиmek (Польская академия наук)

Александр Роговский (Ягеллонский университет)

Кехан Шрайнер (Еврейский университет)

Бартош Мазуркевич (Краковский технологический университет им. Тадеуша Костюшко)

Энтони Маверик (Университет Бар-Илан)

Миколай Жуковский (Варшавский университет)

Матеуш Маршалек (Ягеллонский университет)

Шимон Матысяк (Польская академия наук)

Михал Невядомский (Институт международных отношений)

Главный редактор - Адам Барчук

1000 экземпляров.

Отпечатано в ООО «Логика+»

198320, Санкт-Петербург,

Город Красное Село,

ул. Геологическая,

д. 44, к. 1, литера А

«Восточно Европейский Научный Журнал»

Электронная почта: info@eesa-journal.com,

<https://eesa-journal.com/>

Dawid Kowalik (Kracow University of Technology named Tadeusz Kościuszko)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polish Academy of Sciences)

Alexander Klimek (Polish Academy of Sciences)

Alexander Rogowski (Jagiellonian University)

Kehan Schreiner (Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Tadeusz Kościuszko Cracow University of Technology)

Anthony Maverick (Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (University of Warsaw)

Mateusz Marszałek (Jagiellonian University)

Szymon Matysiak (Polish Academy of Sciences)

Michał Niewiadomski (Institute of International Relations)

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed by Logika + LLC

198320, Region: St. Petersburg,

Locality: Krasnoe Selo Town,

Geologicheskaya 44 Street,

Building 1, Litera A

"East European Scientific Journal"

Email: info@eesa-journal.com,

<https://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Попович Е. ИСКУССТВО ЛИТОГРАФИИ КИЕВСКОЙ ШКОЛЫ ГРАФИКИ 1990 –2000-х ГОДОВ: ХУДОЖЕСТВЕННО-СТИЛЕВОЕ И ТЕМАТИЧЕСКОЕ РАЗНООБРАЗИЕ.....	4
--	---

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Khamroeva Kh., Tokhtasimov Sh., Khojjeva S. THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF NATIONAL VALUES IN NATIONAL DANCE.....	13
---	----

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Akhmedov G.G., Makulov Sh.Z. ASPECTS OF DEVELOPING PROFESSIONAL PEDAGOGICAL SKILLS OF FUTURE SPORTS SPECIALISTS.....	16
Ордабаев Ж.К., Елшиев Б.Т., Оналбек Ж.К., , Абусейтов Б.З. ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТ МҰҒАЛІМІ – САБАҚТЫҢ БАСҚАРУШЫСЫ МЕН ҰЙЫМДАСТЫРУШЫСЫ	21
Демеуов А.Қ., Пошимов Т.Б., Сейсенбеков Е.К., Алшынбаев К.И. ЖАС СПОРТШЫЛАР ЖАТТЫҚТЫРУШЫСЫНЫҢ КӘСІБИ ЖҰМЫСЫНА ҚОЙЫЛАТЫН ЗАМАНАУЙ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТАЛАПТАР	24
Оразов Ш.Б., Наханов Қ.С., Балабеков А.Т., Қонарбаев Ж.Ө. ҰЛТТЫҚ СПОРТ ОЙЫНДАРЫ - ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ	26
Борисенко Е.Ю. ПРОФИЛАКТИКА ВИЧ-ИНФИЦИРОВАНИЯ СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ.....	31
Васенко В.В. РОЗВИТОК У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НАСКРІЗНОГО ВМІННЯ КРИТИЧНО МИСЛИТИ ПРИ ВИКОНАННІ ЗАВДАНЬ ГРАФІЧНОГО ЗМІСТУ	33
Васенко В.В. ФОРМУВАННЯ ГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ІІ СТУПЕНЯ .40	
Гоголь Н. ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ 1960-Х – 1970-Х РР.	44
Рома О.Ю. ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІГРОВИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ.....	51

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Kazakbaev N.I. MODERN TENDENCIES IN THE SOUTH CHINA SEA.....	54
Семёркина К. ОПЫТ УКРАИНЫ В ПОДГОТОВКЕ И РЕАЛИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ В ОБЛАСТИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА	57
Хидиров Ж. ПАЛОМНИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ: КАК НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ.....	61
Шарапов А.А. КУЛЬТУРА ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ЯПОНИИ	63

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Байзкова У.С. ПРОТИВОРЕЧИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ И ПРЕДПОСЫЛКИ ИХ УСПЕШНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ПРЕДСТОЯЩУЮ ПЕДАГОГИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ	68
Слуцкий Я.С. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОЛОГО-КОНСУЛЬТАЦІЙНОЇ РОБОТИ З ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ У ТЕХАСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ В ОСТІНІ (США)	72

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

УДК 763(477.411)"1990/2000"
IDORCID 0000-0002-9368-8072

Екатерина Попович

*аспирантка кафедры теории и истории искусств
Национальная академия изобразительного искусства и архитектуры*

ИСКУССТВО ЛИТОГРАФИИ КИЕВСКОЙ ШКОЛЫ ГРАФИКИ 1990 –2000-Х ГОДОВ: ХУДОЖЕСТВЕННО-СТИЛЕВОЕ И ТЕМАТИЧЕСКОЕ РАЗНООБРАЗИЕ

Kateryna Popovych

*postgraduate student of the Department of Theory and History of Art,
National Academy of Fine Art and Architecture*

LITHOGRAPHY ART BY KYIV GRAPHIC SCHOOL IN 1990 - 2000: DIVERSITY IN ARTISTIC STYLES AND TOPICS

Аннотация. В статье исследовано искусство литографии 1990 –2000-х годов в творчестве художников киевской школы графики в условиях постсоветской эпохи и независимости Украины. Графическое искусство этого периода отличается активными поисками новых форм творческого самовыражения и разнообразием художественно-стилевых решений. Воссоздана целостная картина развития техники плоской печати в киевской художественной среде и определен круг художников-литографов Киева, которые работали в указанный период. В частности, рассмотрены графические произведения художников В. Денбновецкой (Файль), Ю. Пшеничного, О. Стратийчук, В. Иванова-Ахметова, Н. Савенко, А. Гоц, Т. Коблюка и других. Проанализированы тематика, композиционные приемы, средства выразительности, технологические особенности литографий киевских художников-графиков 1990 –2000-х годов.

Annotation. This article is focused on lithography art developed by the artists of Kyiv school in 1990-2000 in the context of the post-Soviet era and early independence of Ukraine. The graphic art of that period of time is defined by an active search for the new forms of creative self-expression and diversity of artistic styles (pictorial styles). This article provides a broad picture of the development of a flat-bed lithography technique in Kyiv artistic environment and specifies the circle of Kyiv lithographers who worked during the above mentioned period of time. Particularly, the artwork of the following artists: V. Debnovetska (Fayl), Y. Pshenychniy, O. Stratuychuk, V. Ivanova-Akhmetova, N.Savenko, A. Gots, T. Koblyuk and others, was carefully reviewed. This article features subject matter, composition tools, art techniques and technological qualities in litographs of Kyiv graphic artists in 1990- 2000.

Ключевые слова: графика, литография, эстамп, плоская печать.

Key Words: graphics, lithography, engraving, flat-bed lithography

Постановка проблемы. Литография, которая принадлежит к технике плоской печати, была изобретена сравнительно недавно, а именно, в конце XVIII века баварцем Алоизом Зенефельдером. С начала XIX века литография быстро распространилась по всему миру, а в 1820-х годах появилась на территории Украины и широко использовалась художниками благодаря достаточно легкому способу изготовления печатной формы и несложной технологии печати. Мастеров графики привлекла литография широким спектром выразительных средств и художественно-пластических приемов в зависимости от использованной литографской манеры (рисунок литографским карандашом, размывка тушью, асфальт, гравюра на камне) [9]. Во второй половине XX века литография становится особенно востребованной в украинском графике: пик популярности приходится на 1960 –1980-е годы, но к 1990-м интерес к ней постепенно идет на убыль.

Искусство литографии киевских художников-графиков 1990 – 2000-х годов остается без внимания искусствоведов и становится «лакуной» в истории украинского искусства, которая требует наполнения материалом, малоизвестным широкой публике. В статье раскрывается современное состояние искусства литографии в контексте изобразительного искусства Украины, исследуется репертуар и образно-стилистические особенности литографий художников Киева указанного периода.

Анализ последних исследований и публикаций. Среди обобщающих исследований, освещающих основные этапы развития и достижения украинского изобразительного искусства XX века с позиций современного переосмысления художественных процессов прошлого, следует выделить пятый том «Истории украинского искусства» под редакцией А. Скрипник [1]. Так, в разделе «Искусство 1990-х

годов» исследованы характерные особенности искусства постсоветского периода, в частности в подразделе «Графика» О. Ламоновой определено общее состояние украинской графики данного отрезка времени. Украинскому графическому искусству XX в. посвящено издание О. Лагутенко «Украинская графика XX в.» [2], в котором акцентировано внимание на ключевых моментах развития искусства и выдающихся фигурах украинской графики с широко представленным иллюстративным материалом. Творчество и анализ произведений киевских художников освещены в альбоме «На рубеже II –III тысячелетий: Художники Киева. С древа жизни украинского изобразительного искусства: живопись, графика, скульптура», который позволяет составить представление об изобразительной деятельности мастеров современности [10]. В коллективной монографии «Очерки по истории изобразительного искусства Украины XX века» [5] анализируется творческий процесс и художественные явления в Украине второй половины XX – начала XXI века, сосредотачивается внимание на проблематике современного искусства.

Целью статьи является исследовать деятельность киевской школы графики в 1990 – 2000-х годах; выделить и систематизировать произведения в технике литографии в творчестве киевских художников-графиков данного промежутка времени; изучить их мировоззренческие позиции, стилевые, образно-художественные и технологические аспекты на основе искусствоведческой литературы, каталогов выставок, изобразительного материала из частных коллекций, а также интервью с художниками.

Изложение основного материала исследования. Значительного развития искусства литографии на Украине в XX веке было достигнуто киевской школой графики, которая сформировалась на базе Киевского государственного художественного института. С момента открытия полиграфического факультета в 1925 году студенты начали осваивать графические техники в специально оборудованных печатных мастерских. Литографию преподавали в 1920 – 1930-х годах выдающиеся художники: В. Г. Юнг, И. Н. Плещинский, В. И. Касьян, которые использовали различные подходы и методики

преподавания. У послевоенный период на графическом факультете КГХИ воспитанники продолжили изучение литографии под руководством С. П. Подервянского, а позже Н. Т. Попова. Часть студентов для выполнения дипломной работы выбирали графическую технику – литографию, которая более подходила им для осуществления творческого замысла. После завершения обучения молодые художники продолжали работать в литографской технике в области станковой и книжной графики, выполняли заказы Творческо-производственного объединения «Художник», сотрудничали с киевскими издательствами.

Большой вклад в сокровищницу украинской графики был сделан творческим центром киевских художников – Экспериментальной эстампной мастерской Союза художников в Киеве, которая, согласно резолюции VI съезда Союза художников УССР (24 –26 февраля 1977 года) была хорошо оборудована для обеспечения творческой работы графиков. К 1998 году киевские художники-графики имели возможность печатать литографии в эстампной мастерской с помощью мастеров-литографов.

1990-е годы стали переломным этапом в политико-социальной системе Украины и были отмечены изменением вектора в развитии государства. В это время в украинской художественной среде происходит переосмысление общественных процессов и явлений, меняются основные измерения культуры, эстетические предпочтения, ценности, мировоззрение, идут активные поиски новых путей самореализации. Художник приобретает творческую свободу в выборе тем, в воплощении собственных идей. Искусствовед О. Лагутенко отмечает: «В 1990-е графика в Украине оказалась в довольно парадоксальной ситуации. С одной стороны – зона свободы в постперестроечную эпоху в искусстве расширилась и заполнила собой все художественное пространство, ломая любые иерархии, превращаясь даже во вседозволенность. А с другой стороны – экономический кризис уничтожил искусство книжной графики, коммерциализация культурной жизни предложила художникам-графикам новые возможности и выдвинула новые требования».[2, с. 55]

Рис. 1. В. Денбновецкая. «Колесо», литография, 1992

Эстампы мастеров графики становятся более сложными по композиционному строению, в частности, преобладают пространственные разновременные и коллажно-монтажные композиции, находят свое выражение рационально-конструктивные и ассоциативно-метафорические тенденции. Художники В. Иванов-Ахметов, В. Денбновецкая, Ю. Пшеничный, А. Прахова, В. Любый выбирают для ряда своих произведений технику плоской печати, так как именно литография со своими неисчерпаемыми возможностями помогает воплотить авторские замыслы. Киевские художники нашли свое место в сложном и противоречивом украинском художественном пространстве постмодернизма, концептуализма, постнонконформизма.

Художница В. Денбновецкая (Файль) создала ряд литографий: «Ковчег» (1990), «Медитация» (1990), «Колесо» (1992) (рис.1), «Ад и рай» (1992), «Она мечтает» (1992), «Возвращение в Рай» (1994), «Легенда о Вильгельме Телле» (1995), «Воспоминание», (1996) и «Свет или Аэлита» (1997). Эстампы художницы, в которых ощущается влияние нидерландского художника эпохи Возрождения И. Босха и фламандского живописца и графика П. Брейгеля – реминисцентны, наполнены глубоким смыслом и имеют свою специфику композиционного уклада. В частности, произведение «Колесо» напоминает театр абсурда – оно образно-ассоциативное, фантазмагорическое, с использованием средств гротеска. На колесе

истории и быстротекущего времени катаются на карусели по кругу безумные герои над болотом, в котором кишат непонятные существа, рыбы и птицы. Похожие по стилистике произведения «Ковчег», «Ад и рай», плотно заполненные людьми и различными видами существ, которые приглашают в причудливый мир ирреальности. Искусствовед А. Титаренко пишет: «Есть у Виктории цветная литография “Возвращение в Рай”, где время течет назад, и веками оплакиваемый сюжет “изгнание” трансформируется в “возвращение”. Рыцаря и девушку в лодке безостановочно, по законам вечной любви и вопреки всем земным законам, несет назад в Рай. Вокруг бушуют стихии, усыпанные таинственными знаками, но лодка направляется только по ему известному пути». [10, с. 416]. Эстампы по мотивам литературных произведений «Легенда о Вильгельме Телле» и «Аэлита» А. Толстого, в которых заметно уплотнение пространства и сосуществование различных измерений, отличаются внутренней сложностью и текучестью форм, становятся результатом авторского артистического видения литературных героев. Цветная литография «Аэлита или Свет» наполнена мощной энергией, в которой центральная фигура главной героини эффектно выделяется на общем стилизованном фоне необъятной Вселенной, наполнена загадочными символами, изображениями и световым сгустком. В произведениях «Медитация», «Она мечтает»,

«Воспоминание» автор обращается к потаенным глубинам человеческой души, погружаясь в область подсознательного, выстраивая ряд образов-ассоциаций, которые причудливо переплетаются на пространстве листа.

Часть творчества художника Ю. Пшеничного составляют литографии с философским подтекстом, среди которых: «Поклонение» (1990), «Ложе» (1990), «Она-Земля» (1992), «Женщина Город» (1992), «Без названия» (1993), «Бабочка» (1993), «Полеты вокруг ожиданий» (1996). В частности, цветные эстампы «Поклонение», «Ложе» отличаются экспрессивностью, динамикой, артистизмом, а капризные линии очерчивают формы, в которых едва читаются фигуры людей. Композиции дополнены фрагментами натюрмортов, пейзажей, причудливыми изображениями и символами, приправленные контрастными цветными пятнами для более эффектного впечатления. Композиция «Полеты вокруг ожиданий» воплощает идею пополнения семьи, волнение, ожидание перемен в жизни с появлением новой души. Фигуры кружат в невесомости вокруг лесных чащ, зданий, символизирующих о возможном ограничении свободы и входе в другую жизнь. Образы, порожденные воображением, передают эмоциональный всплеск, особое состояние души, новые ощущения и переживания, проявляют художественный темперамент автора.

Литографии В. Любого «Опоздавшее утро» (1990), «Ночной ветер сорвал цветок» (1991), «Ивана Купала» (1991), «Слепой колокол

солнечного ливня» (1992), «Выход» (1994), «Ход солнца и луны» (1994), «Равновесие движения» (1996) – это абстрактные формальные произведения, отражающие подсознательные реакции на процессы в окружающем мире, проникновение в сущность явлений природы, символически выраженные средствами графики. Художница А. Прахова проявляет интерес к литографии и создает эстампы «Утро» (1991), «Вечер» (1991), «Ню» (1992), «Без названия» (1995). В частности, цветная литография «Без названия» становится импровизацией, шквалом эмоций, которая состоит из цветных пятен, брызг, линий, неразборчивых надписей, собственных подписей, игры «крестики-нолики» и других.

Одиночные литографии были выполнены в Экспериментальной эстампной мастерской художниками Е. Овчинниковой («Прощание с Халепьям», 1992; «Несут», 1997), О. Стратийчук («Русалка», 1996), О. Любой («Флора», 1995, «Поиск весны после долгой зимы», 1996), Б. Шацом («Портрет Т. Шевченко», 1998; «Портрет Ф. Шаляпина», 1998; «Ноченька», 1998). Цветной эстамп «Поиск весны после долгой зимы» О. Любой чрезвычайно изысканный, красочный, который олицетворяет природу в образе загадочной женщины, насыщенный стилизованными элементами растительных форм, эмоционально наполненный и жизнерадостный. Привлекает внимание цветная литография О. Стратийчук «Русалка» своим ярким праздничным колоритом, структурированностью, пластичностью форм.

Рис.2. В. Иванов-Ахметов. «Ловушка зеркала» из серии «Рассказы об анатомии человека», литография, 1997

В конце 1980-х годов выходит на художественную арену как самодостаточный художник, яркий представитель киевской школы графики В. Иванов-Ахметов [10, с. 427]. Серии литографий «Исповедь друга» (1987–1997) и «Сатанинский календарь» (1990–1994), которые выявляют концепцию собственного творческого

пути, стали средством субъективного философского осмысления действительности, закодированного в образах и символах. Это – нарративы, импульсы, запечатлевшие вспышки в сознании в виде ассоциативного ряда детально прорисованных изображений. Обычно – это сюрреалистические композиции, построенные по

коллажно-монтажному принципу, в которых нет сюжетных линий, четких пространственных соотношений и плановости. Следующая серия – «Киевские пейзажи» (1992), в которой художник удачно комбинирует пейзажные городские мотивы и фрагменты натюрморта с пышными вазами, среди которых теряется фигура человека. На этих листах происходят метаморфозы: площадь с домами и прохожими оказывается на поверхности стола или в вазе, которые существуют в разных измерениях и пропорциональных соотношениях. В творчестве художника есть еще одна интересная серия – «Рассказы об анатомии человека» (1997) (рис. 2), в которой речь идет не о предмете изучения пластической анатомии, а о сущности человеческой природы. В этих эстампах фокусируется внимание на внутреннем мире человека, передаются обостренные чувства человека с обнаженными мышцами, незащищенными от посторонних взглядов. Свои работы автор называет «интеллектуальными ребусами», в которых символы и знаки указывают на содержание, лежащее за пределами визуального изображения. Графические произведения мастера отличаются оригинальной манерой, мастерством, экспрессией цвета. [8]. Цветные литографии художник не выполняет традиционно на нескольких камнях, а создает на одном камне, изменяя для удобства технологию литографской техники. В. Иванов-Ахметов ведет активную выставочную деятельность, его имя известно не только в Украине, но и далеко за ее пределами. Литографские работы экспонировались на международных выставках в Венгрии (1990), Канаде и США (1991-1992), Греции (1992) и других странах.

Литографии киевских художников – редкое явление на всеукраинских художественных выставках, триеннале графики, различных художественных конкурсах 1990-х годов. Так, лишь в 1997 году на I Всеукраинской триеннале графики, организованной Союзом художников Украины, среди широко представленных произведений в различных графических техниках демонстрировались литографии киевских художников В. Иванова-Ахметова, Е. Овчинниковой, В. Любого.

В 2002 году после закрытия Экспериментальной эстампной мастерской Союза художников литографское оборудование было перевезено в Издательско-полиграфический институт (ИПИ) НТУУ «КПИ», который стал местом изучения и освоения техники литографии молодыми художниками. Студенты А. Гоц и Д. Гриценко под руководством доцента кафедры графики, художника В. М. Иванова-Ахметова, предпочитая литографскую технику, выполнили дипломные проекты: А. Гоц – оформление и иллюстрации к произведению Габриеля Маркеса "Другая сторона смерти" (2012), Д. Гриценко – оформление и иллюстрации к поэзии ранних лет П. Тычины «Солнечные кларнеты» (2016).

Впоследствии, в 2019 году, с незначительными изменениями вышла одноименная книга и состоялась персональная выставка Д. Гриценко «Солнечные кларнеты» в литературно-мемориальном музее-квартире П. Тычины. Художники и дальше продолжают творчески работать в литографии, широко используя изобразительные возможности техники плоской печати.

В начале XXI века литографская техника отошла на «задний план» по масштабности и популярности. Бытует мнение среди художников, что литографская техника является консервативной и «архаичной» на фоне современных художественных процессов. Однако, литография существует, и в последнее время активно возрождается в художественной среде молодого поколения графиков Украины. Так, в частности, в 2013 году выпускники ИПИ, ученики В. М. Иванова-Ахметова: А. Гоц, Н. Савенко, А. Никитин и Т. Коблюк организовали «Мастерскую №30» (на базе ИПИ) для продолжения творческой деятельности в графических техниках. Так, А. Никитин, Т. Коблюк и Н. Савенко получили опыт печатания литографий, работая лаборантами-мастерами в ИПИ.

Для обеспечения технологического процесса печати литографий в 2014 году был изготовлен по заказу литографский станок в Польше и найдены литографские камни из остатков имущества Союза художников в Киеве периода советских времен, заказаны необходимые материалы для литографии из разных стран. «Мастерская 30» стала творческим центром современной графики, к которому присоединяются молодые художники, любители, где проводятся мастер-классы по печатным техникам, происходит процесс создания произведений графического искусства [4]. Художники «Мастерской 30», которых осталось трое, стали активными участниками отечественных и международных выставок (Киевская Малая опера 2013, галерея Educatorium, Киев, 2018; "Contemporary Ukrainian Graphics" в Ukrainian Institute of Modern Art, Чикаго, 2018 и др.), аукционов, Print-Fest, «Мистецкий Арсенал». У каждого из мастеров есть своя авторская узнаваемая манера, индивидуальный подход к печати, художественно-эстетические предпочтения.

В частности, интуитивный подход в творчестве Т. Коблюка, который экспериментирует с формой, выражается в виде потока сознания и передачи собственных ощущений. В цветных автолитографиях на темы города: «Нужен ключ» (2017), «Танец» (2017), «Крест» (2017), «Это случилось гораздо позже» (2018), «Где же вы?» (2018), «Лестница в никуда» (2019), «Монумент» (2019), «Запад» (2019), «Куб» (2018), «Blue Monday», «Головоломка» (2019) и других доминируют изображения объемных геометрических фигур, сложных пространственных конструкций, предметов,

выступающих в качестве матрицы и модели мироздания, дополненные спонтанными линиями и пятнами. Художник избегает реалистичных фигуративных изображений, тяготеет к знаковости,

загадке – в его произведениях скрыты замысловатые идеи, философские дилеммы. Использует литограф два-три цвета, которые как бы вступают в конфликт между собой.

Рис. 3. Н. Савенко. «А там что?» из серии «Ева, просто Ева», литография, 2018

Характерным для произведений Н. Савенко является самопознание, аналитически-философское осмысление действительности, человеческих отношений с помощью выделения образов: фигур людей, геометрических фигур, пространственных объектов. Художница находится в постоянном творческом поиске, переосмысливая на определенных этапах жизни свои позиции, отношение к миру. Каждая серия автолитографий мастера графики имеет свою концепцию, художественные приемы и визуальную особенность. В ранней серии литографий «Взрыв» (2016) в технике свободной заливки речь идет о мимолетности решений и длительности последствий, объединивших произведения о катастрофе ядерной войны. В этой серии художница для визуализации создала атмосферу беззаботной повседневной жизни и одновременно – нависающего ядерного взрыва в виде радиоактивного гриба, используя контрасты хроматических и ахроматических цветов, которые усиливают впечатление тревоги. Серия «Вина» (2018) посвящена теме исследования переноса ответственности. В частности, в произведениях «А вдруг пронесет» и «Тупиковая ветвь» изображены загадочные динозавры, сочетающие в себе зооморфный и антропоморфный образы, которые пытаются скрыть свое обличье, чтобы избежать ответственности за вину. В следующей, красно-черной серии «Ева, просто Ева» («Давай говори», «Секрет», «Всадница», «Сюрприз», «А там что?» и другие), (рис. 3) созданной в 2018 году, говорится о феминности и ее восприятии. Художница фокусирует внимание на женских обобщенных

фигурах, подроблении на фрагменты, как в технике витража, расположенных на весь лист в разных ракурсах на условном или символическом фоне. В этих эстампах художница раскрывает поведение, мышление и суждение женщин, красным цветом выделяя акцентами отдельные элементы композиции: части тела или фон. Серия «Образы», обозначая саморефлексию, состоит из декоративных символических литографий «Связи» (2018), «Зоркий глаз» (2018), «Наблюдатель» (2019), «Взгляд» (2019), «Все видно» (2019), «Образ» (2020) и другие, в которых происходит самоуглубление или созерцание. В последнюю серию об архитектуре, которая досталась нам в наследство и мы ею пользуемся в рамках «карго-культ», вошли произведения «Танец Шивы» (2020), «Улететь не удалось» (2020), «Кого Бог пошлет» (2020) и другие, изображающие символические знаки, элементы архитектурных сооружений, объектов и тому подобное. Графические произведения Н. Савенко воплощают бесконечный поток идей – экзистенции, образы-афоризмы в виде стилизованных или схематических изображений.

В творчестве А. Гоц наблюдаются разностилевые подходы к решению творческих задач и замыслов. Цветные эстампы «Бог дал, бог взял» (2016), «Побойся бога» (2016), «Нервная работа» (2016), «Ничего святого» (2016), в которых изображены атрибуты христианства и одновременно образы, близкие к земной жизни, в гротескной манере высмеивают определенные религиозные явления и поднимают проблему истинной веры в Бога. Художница является

автором цветных литографий «Танцы в темноте» (2018), «Эволюция» (2018), «Воскресенье» (2019) (рис.4), «Летний портрет» (2019), «Узник» (2019), «Нео» (2019), «Лицо» (2020), в которых главными героями становятся люди в виде динамических или статических трансформированных бестелесных размытых силуэтов человека или толпы людей, напоминающих фантомы, растворяющиеся в

пространстве. Мастер графики концентрирует внимание на внутреннем мире человека, передает различные эмоции, настроения, открывая путь к самопознанию. В своих произведениях автор удачно использует градации цвета, нюансы и различные изобразительные возможности литографской техники.

Рис. 4. А. Гоц. «Воскресение», литография, 2019

Выпускники ИПИ Д. Гриценко и С. Гулевич, которые остались работать учебными мастерами в эстампной мастерской института, постепенно изучили технологию плоской печати и все тонкости литографской техники. В 2015 – 2016 годах молодые художники работали в книжной графике, продемонстрировав свои произведения на III Всеукраинской триеннале книжной графики (2016). В частности, Д. Гриценко создал иллюстрации к поэзии С. Лема (2015) и стихотворения С.Червонозорянского «Странник» (2016), в которых проявилось его авторское художественное видение. Трансформированные образы и иллюзорные видения, дополненные импульсивными линиями, объединились в одно целое на плоскости листа в иллюстрации к произведению «Странник». В литографии к поэзии С. Лема переплелись реальный и ирреальный миры, фигуративные образы помещены на абстрактную плоскость. С. Гулевич стал автором иллюстрации к стихотворению «Орех» (2015), ставшей настоящим взрывом эмоций, в котором преобладание черного цвета погрузило в тотм скрытые образы и контрастно выделило главный элемент композиции. Такой же композиционный прием использован в произведении «Ночной стих» (2016).

Собственные впечатления, глубоко личные переживания, воспоминания детства аккумулировались в образную канву графических станковых произведений Д. Гриценко. Цветная автолитография «Борьба» (2018) – коллажно-монтажная по композиционному построению, в которой причудливо переплелись абстрактные и

конкретные образы, ассоциирующиеся с борьбой: факел, распятие, толпа митингующих с флагами. Характерными чертами его эстампов стали отсутствие сюжетной линии, плановости и действия. В основу триптиха «Без названия» (2019) легли события 2014 года – штурм Донецкого аэропорта и гибель киборгов. Главным ключевым изображением на листах триптиха стала диспетчерская башня аэропорта в терновом венке – как символ несокрушимости и мужества воинов. Серия «Роботы» (2019) состоит из эстампов, в которых использованы детские рисунки автора и различные знаки. Произведение «Козиное болото» (старое название площади Независимости в Киеве) 2019 года состоит из архитектурного мотива с изображением киевской площади, на фоне которого расположено расписание работы врачей из поликлиники, всплывающее из глубин памяти о детстве. Молодой художник становится участником Всеукраинского конкурса им. Г. Якутовича (2016), Всеукраинской Триеннале графики (2018) и других. Персональная выставка Д. Гриценка состоялась в «Художественной Галерии Руси Карабиберов», Новой Загоре, Болгарии (2020).

В творчестве С. Гулевича есть серия литографий «Зодиак» (2015-2016): «Рыбы», «Овен», «Дева», «Водолей», «Телец», «Близнецы», «Рак». Художник согласно своим представлениям своеобразно трактует знаки зодиака, наполняя композиции с соответствующими зодиаку изображениями различными дополнительными смыслами. Творец выполнил цветные литографии (в 4 цвета) – «В

центре внимания» (2017), «Бродячие собаки» (2017), "Переполюх" (2017) со сложными пространственными отношениями, в которых реальные визуальные образы размещены на общем символическом фоне. В эстампе «Праздничная музыка» (2017) передается торжественное настроение, ощущается мелодично звучащая музыка, созданная колоколами. Произведение, настроенное на ритмический лад, как бы воспроизводит тонкие вибрации и движение в пространстве, вызывает ряд ассоциаций.

К литографской технике проявил интерес еще один выпускник ИПИ, учебный мастер литографской мастерской Национальной академии изобразительного искусства и архитектуры, сотрудник Cité internationale des arts – М. Завальный. На протяжении 2014–2019 годов художником были созданы десятки литографий, в частности, «Ноль» (2014), «Возвращение вазы» (2015), «Тише воды, ниже травы» (2015), «Gamlet being» (2016), «Белый шум» (2016), «Same rain in the different place» (2017), «Режим белого» (2017), «Stone Rain» (2017), «Illumination» (2017), «Back side of the mirror» (2018) и другие. Мастер в своих эстампах использует реалистично изображенные объекты в трехмерном пространстве, философски осмысливая собственные представления и явления действительности. В частности, в произведениях «Белый шум», «Stone Rain», «Back side of the mirror», «Gamlet being», «Illumination» человек вступает в диалог с самим собой, задумывается над смыслом жизни и извечными вопросами бытия.

Благодаря программам международного сотрудничества О. Стратийчук получила возможность создать ряд литографских серий, которые были продемонстрированы на украинских выставках в 2010–2015 гг. [6] В частности, первые серии литографий, которые состоят из натюрмортов и обнаженной натуры, были созданы в 2010 году во время стипендиальной программы «Gaude Polonia» при Академии искусств г. Лодзь (Польша). Цветные натюрморты в урбанистической среде «Серый день» (2010), «Натюрморт с грушами» (2010), «Кукла-мотанка» (2010) – тщательно прорисованы, материально-фактурные, передающие сенсорно-тактильные ощущения, одновременно ностальгично-щемящие и трогательные. Литографии из серии «Ню» – «Сидящая натурщица» (2010), «Тереза» (2010), «Вечер» (2010), «Ева» (2010) – чувствительны, как бы захватывают врасплох натурщиц, застывших в различных позах, которые втиснуты в ограниченное пространство замкнутых композиций. Цикл эстампов на флористическую тему был выполнен в 2014–2015 годах в Амстердамском графическом ателье в Нидерландах и в мастерской литографии г. Бургас (Болгария). Мастерски выполненные в технике литографского карандаша изображения растений, цветов, ветвей цветущих деревьев в литографиях «Гортензия» (2014), «Капуста» (2014), «Цвет граната» (2014), «Passiflora» (2015) и других, подчеркивают

изящную красоту природы, ее совершенство. Изысканная игра контрастов черного и белого, пластика линий, которые очерчивают растительные формы, делают композиции выразительными и утонченными. Листы из серии «Old Letters» (2014), которые гармонично соединили в себе растительные мотивы и старые фотографии с портретами, проводится аналогия с цветением, буйством природы и зрелостью человека. Интересна также серия литографий, состоящая из произведений «Shoes» (2015), «Ice Skates» (2015), «Purse» (2015) с изображениями различных предметов, которые привлекли внимание художницы своей утилитарной элегантностью, вызывая определенные эстетические чувства – это старые коньки, найденные на блошином рынке у дома-музея Рембрандта, туфли и сумочка с комиссионного магазина в турецком квартале [3]. И. Стратийчук замечает: «При детальном рассмотрении каждая работа оказывается совсем не случайной, каждая скрывает за собой небольшую историю, а также непередаваемый багаж воспоминаний и впечатлений, которые невербальным массивом эмоций, звуков и вкусов живут в памяти человека» [6, с. 6]. О. Стратийчук продолжает исследования традиционных и новейших техник литографии, экспериментирует с техниками плоской печати. [7]

В 2000-х годах интерес к литографской технике ослабевает, студенты высших художественных заведений чаще обращаются к новейшим техникам и технологиям. Становится проблемой изготовление литографий в современных условиях: отсутствие оборудования, материалов отечественного производства, необходимых для подготовки и печати эстампов с литографской формы.

Искусство литографии активно развивается в мире, работает известная литографская мастерская Idem Studio, которая находится в Париже, литографии пользуются спросом среди поклонников искусства. Например, в Польше процесс печати литографий хорошо налажен, почти в каждом небольшом городе существуют литографская или офортная мастерские, графики получают гранты и необходимое оборудование. Подобные тенденции наблюдаются во всей Западной Европе и США, но в отличие от других стран, техника плоской печати на Украине едва прозябает и лишь благодаря энтузиазму молодых художников есть надежда, что искусство литографии выйдет на новую ступеньку своего развития и займет достойное место в современном украинском визуальном искусстве.

Выводы. Украинское графическое искусство 1990–2000-х годов ознаменовалось вхождением в русло мирового творческого контекста. В этот период состоялись переоценка художественно-эстетических качеств национального искусства, разветвление направлений, художественных приемов и творческих методов, формирование ярких неординарных личностей, творчество

которых стало частью культуры Украины. Литографские произведения отличаются своими изобразительными находками, оригинальными композиционными решениями, новыми художественными качествами. Взгляд художников становится менее сосредоточенным на внешнем мире, а углубляется в область ощущений, переживаний, представлений. Мастера графики проявляют интерес к происходящим событиям, озвучивают собственные мировоззренческие концепции, философски трактуют действительность при помощи художественной образности.

Творчество отдельных киевских мастеров графики малоизвестно и требует привлечения во всеукраинское художественное пространство. Процесс развития искусства литографии на фоне современных художественных процессов Киева незавершен во времени и продолжается, создавая новые страницы истории изобразительного искусства в летописи Украины.

Список использованных источников:

1. Історія українського мистецтва : в 5 т. – Київ : НАН України. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2007. – Т. 5: Мистецтво ХХ ст. / під ред. Г. Скрипник 1048 с.
2. Лагутенко О. А. Українська графіка ХХ століття: навч. посіб. / О. А. Лагутенко – Київ : Грані-Т, 2011. – 184 с. : іл.

3. Ламонова О. Літографії Оксани Бербеки-Стратійчук / О. Ламонова // Наука і суспільство. – 2016. – №7–8. – С. 62–63.

4. Литографическая мастерская «30» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://antikvar.ua/litograficheskaya-masterskaya-30/>

5. Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ століття : у 2 кн. / ППСМ АМУ; ред.-упоряд. О. О. Авраменко; редкол.: В. Д. Сидоренко (гол.), О. О. Авраменко, В. Я. Даниленко та ін.–Київ: Інтертехнологія, 2006. – Кн. 2. – 656 с.:іл.

6. Оксана Стратійчук. Літографія = Oksana Stratiychuk. Litography : каталог. – Київ, 2015. – 24 с.

7. Стратійчук О. І. Основні техніки літографії / О. І. Стратійчук// Українська академія мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр. – Київ, 2012. – Вип. 20. – С. 60–68.

8. Треті Сади. Юрій Пшеничний, Володимир Іванов-Ахметов, Мирослава Перевальська : кат. творів. – Київ, 2002. – 44 с.

9. Христенко В. Є. Техніки авторського друку. Офорт, літографія, дереворит та лінорит, шовкотрафаретний друк / В. Є. Христенко: навч. посіб. – Харків : Колорит, 2004. – 83 с. : іл.

10. Художники Києва. Із древа життя українського образотворчого мистецтва. Живопис. Графіка. Скульптура : альбом / авт.-упоряд. В. Андрієвська. – Київ : Криниця, 2009 – 522 с.: іл.

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Khulkar Khamroeva

Senior lecturer at the Uzbek State Academy of Choreography,
candidate of philological sciences

Shukhrat Tokhtasimov

Rector of the Uzbek State Academy of Choreography, Associate Professor

Sabina Khojueva

academic lyceum student at Tashkent State University of Law

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF NATIONAL VALUES IN NATIONAL DANCE

Abstract. Khorezm has long been a land of science, enlightenment, literature and art. The people of the oasis are taking a bold step on the path of growth and development, drawing strength, encouragement, inspiration, creation and embodying such qualities as creativity, beauty and goodness from these cultural heritage and spiritual sources. The ancient dance "Lazgi" is an integral part of the rich spiritual and cultural heritage of the Uzbek people. There are 9 types and "Harmon lazgi" is based on the art of khalfa. It is known from history that our people have always strived for goodness, peace, harmony and brotherhood with other nations. Traditions, celebrations and ceremonies inherited from our ancestors, as well as songs and melodies clearly show the human qualities of our people. The art of Khorezm caliphate is one of the values that express the national identity in a unique way. It is known that this direction also played an important role in the art of singing, and the khalfas sang epic works, terms and lapars. This direction of singing was prevalent mainly among women, and those who sang in this direction were called khalfas. The word "khalfa" has different forms in different historical periods, and its lexical meaning means "singer", "leader". The article analyzes the root of "Harmon lazgi" - the art of khalfa.

Keywords: Khorezm, "Lazgi", Tuprokkala, women's party, khalfas, plates, harmonica, lapar, cultural heritage.

Globalization is a process that is developing under the influence of science, technology, modern communications, thanks to the intelligence, talent and hard work of mankind. In the intensity of this process, it is important to protect our national spirituality and culture, our art and literature from negative influences. As said our President "We have a great history worth envying. We have great ancestors worth envying. We have incomparable riches that are worth envying. And I believe that if we have a chance, we will have a great future, a great literature and art, which is worth envying".¹ At the heart of this idea are high humanism, love for the motherland, respect for our history, which can serve as an example for young people.

Khorezm, the land of miracles, is our great history, our incomparable wealth. It is a great responsibility for us to study the roots of its ancient and modern culture and art. After all, the history of the sacred place where the "Avesto" was created, its magical culture has always been of interest to the world community. In this priceless monument, the doctrine of "good thoughts, good words, good deeds" was put forward.² Over time, the movements in these ceremonies laid the groundwork for the creation of the first dances. The Greek philosopher Herodotus, known as the "Father of History" (between 490 BC and 480 BC - about 425 BC), wrote in his history that the massacres on the banks of the Amu Darya lit a fire at night and sang until

the fire was extinguished. They danced in praise.³ Abu Rayhan Beruni's work "Monuments of ancient peoples" also provided important information about the art and culture of Khorezm. The scientific research of many archeologists is devoted to the history of Khorezm musical culture, ancient words and musical instruments. They have thoroughly studied the history, social system and culture of the primitive, ancient and medieval religions of this legendary land. The shaft in the soil wall. The image of a woman playing the chiltor of the 1st-3rd centuries is also a unique find of scientific expeditions. Goodness and beauty are also sung in the dance "Lazgi", which has its historical roots in the "Avesto". The ganch statues and terracotta paintings depicting musical instruments and dancers found in fortresses such as Qoyqilgankala, Tuprakkala, Jonboskala, and Qirqqizkala indicate that the art of music is very ancient in the country.

In the epics of Khazrat Mir Alisher Navoi "Sab'ai Sayyar" from the language of a stranger from the seventh climate:

Menki, tushmish buyon guzor manga

Mulki Khorazm erur diyor manga.

San'atim anda soz cholmoq ishi,

Bilmayin men kibi ishimni kishi

Ilmi advori fanni musiqiy,

Mendin ul ilm ahli tahlqiqiy⁴. It is said that art flourished in Khorezm in the 15th century. The word

¹ Meeting of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoev with creative intellectuals Uza, August 3, 2017.

² G.Matyoqubova, Sh.Eshjonova Lazgi Urgench, 2017., -P. 13

³ The same source, -P. 18

⁴ A.Navoi, Sab'ai Sayyar, -P. 258

"Advor" is derived from Arabic and means "a branch of musicology, music theory is the old notation method of oriental music." This means that in ancient Khorezm not only the art of music and dance, but also the science of notation was developed. Or, a well-known Russian archaeologist, prof. L.R Sadokov in his research, wrote about percussion instruments, musical circles where ceremonial songs were performed, and dancers who played with plates on the basis of sources found in Tuprakkala.⁵ According to Rahmatjon Kurbanov, a well-known performer of Khorezmian magic suvaras and Honored Artist of Uzbekistan, "Dance is a very ancient art, born before the formation of the human language. ... The level of a person who watches the art of dance and understands its meaning is ten times higher than a person who can listen to music".⁶ It is known that there are 9 types of Khorezm "Lazgi", which are: "Masharaboz Lazgi", "Qayroq Lazgi", "Dutor Lazgi", "Surnay Lazgi", "Saroy Lazgi", "Changak Lazgi", "Khiva Lazgi", "Harmon Lazgi", "Khorezm Lazgi". In this article, we want to think about "Harmon Lazgi", which has preserved the traditions of the plate dance movement.

In the Khorezm region, weddings and ceremonies, which used to be common to all, were later held separately for men and women in accordance with the rules of Islam. Thus arose the art of women creating for the inner courtyard. They were popularly known as "khalfas" and occupied many fields of art, beating angishvona, plates, spoons, bowls, rust, shards, circles, dancing to their tune and warming the circle. One of the khalfas played the bowl and the other rang the bell or rust. The third one sang and danced, and these movements alternated. "As a result, a new direction in Khorezm art has emerged".⁷ This unique art form is not found not only in other regions of Uzbekistan, but also in any other country in the world. The term "Khalifa" also means "disciple of the master. In the 5-volume "Explanatory Dictionary of the Uzbek language" - to follow one another; swap} 4. Folk. A woman performing local folklore in the Khorezm oasis.⁸

Colorful gazelles, songs from folk epics, folk dances and dances played a key role in the work of the Khalfas. In the golden months of that period, the art-loving girls who learned to read and write learned from the famous khalfas. The Khalfas used to take the apprentices with them in women's circles. They sang and danced together. Over the centuries, the art of women's dance has developed along with the creation of khalfas. They had the talent to say lapar, to dance, to write poetry. Researcher J. Kobilniyozov's book "Khorezm folk songs and games" noted that the khalfa movement began in the late 18th century. Well-known art critic I. Akbarov's "Dictionary of Music" this date is indicated as the 19th century.⁹ In our view, J.

Kobilniyozov's scientific conclusion is closer to the truth.

Literary scholar T. Jalolov praises the work of Khorezm khalfas: "Khalfas must master three types of art, namely, to be musicians, singers and dancers. Khalfas are the queens of weddings, girls' gatherings, and women's feasts: they participate in weddings and add joy to joy; playful melodies, charming songs sow the seeds of good feelings in the hearts of the wedding guests. That is why the people of Khorezm applaud and honor these merry fairies and write hymns in their honor".¹⁰

Experts divide the khalfas into three categories:

1. Khalfas who read religious books and propagate Islamic beliefs during Ihsan campaigns.

2. Khalfas who memorize religious epics and sing marches.

3. At parties and weddings, at women's gatherings, they sang folk songs and lapars, ghazals spread among the people, and poems they wrote, and they were musicians, dancers, and singers.

While the religious and enlightened khalfas narrated exemplary hadiths and stories about religious traditions in mourning and ceremonies in a language close to the people, that is, in a mass form, the repertoire of khalfas who went to weddings and excerpts included excerpts from popular epics, lapars and sayings. According to the unwritten rule of khalfa, the khalfa who attends the wedding does not go to the condolences, and the khalfas who attend the mourning ceremony do not go to the wedding as the performer. Some strong-willed khalfas memorized whole-headed epics.

Khalfas are usually divided into two components: solo and group-shaped halves. The khalfas of the first group perform epics and songs without words. They are famous for reciting epics from memory or from manuscripts and books in a pleasant, resonant tone, performing wedding songs with the content of "yor-yor", "kelin salom", "muborak". Roziya Matniyoz qizi, Saodat Khudoyberganova, Poshsho Saidmamat kizi, Anbarjon Ruzmetova and Anorkhon Razzokova are known as solo "khalfa".

Ensemble khalfas often consisted of three people. The teacher played the harmonica and sang, accompanied by her circle, and sometimes danced. The dancers, on the other hand, warmed the circle with a whip. When it comes to yalla and horn lapars, in most cases the circle is affected. The combination of these formed a unique ensemble. They sang folk epics, wedding songs, lapars and yallas, works of their own or other contemporary artists, accompanied by harmonies and circles. The key word of the khalfas, which is widely used today, was brought to Khiva by traders from Eastern Europe in the middle of the 19th century.

⁵ Sadokov L.R. "Musical Archeology of Ancient and Medieval Central Asia: Percussion Instruments." M.1996. -P.35.

⁶ Qurbonov R. The mysterious world of art. Art 1, T. 2011., -P. 32.

⁷ Matyoqubova G. Eshjonova Sh. Lazgi "Quvanchbek Mashhura LLC" Urgench, 2017, -P.73

⁸ OTIL, T., 2006, 4-j.

⁹ Akbarov I. Dictionary of music. "Teacher" T., 1997

¹⁰ Jalolov "Uzbek poets" Publishing house of literature and art named after G. Gulom. T., 1980.

The harmonium had two forms, the button and the accordion (piano). In our dictionaries, it is defined as follows:

HARMONY - {yun. Harmonikos - synchronization; equal-sized, proportionate} Two-sided folding, keyboard musical instrument. HARMONY is a modified version of the Russian musical instrument harmonica. This musical instrument with a series of diatonic sounds has been popular in Khorezm since the 19th century. Sherozi and Safo Mughanniy, famous singers of Khorezm, sang to the accompaniment of their own harmonies. Harmonies are also common among Khorezmian women and girls.¹¹

The harmonium was in harmony with the Uzbek national music, and the introduction of this word allowed the caliphate to be further refined and improved. It is especially widely used by older creative women because it is easier for them to find the keys with their fingers without seeing them, and because they are easier to play than other musical instruments. It should be noted that in the past, the term *khalfa* was not used for women who sang with a bowl, a flute or a *dutar*. They were simply called female singers. With the advent of the harmonium, these female singers became popular as "*khalfa*". *Khalfaism* also differs from each other in terms of territory. For example, in Khiva, Urgench, and other nearby districts, it is sung to the accompaniment of harmonies and *doira*, while in Khanka, Turtkul, and Shobboz (now Beruni district), the song is often sung by beating each other. *Khalfas* such as *Onabibi Qori* (pseudonym *Ojiza*), *Shukur Olloquli kizi*, *Xonim suvchi* were famous for their high skills and unique voice. *Ojiza Khalfa* has created passionate poems and songs mainly on the theme of love. These songs are full of noble ideas of Uzbek women, such as honor, loyalty, love with all their being, cherishing beautiful feelings in the heart, glorifying family and pure love. The same emotions are expressed in their dances. The art of *khalfas* consists mainly of songs and chants in a relatively low volume in a compact range belonging to the women's circle, which are unique to women, and charming dances that move the heart. In particular, the *lapar* type, which is said to play with the *kayrak*, brought great fame to the *khalfa* dancers.

The *khalfas* had to know how to play the circle, the harmonium, the plate, the bowl, the rust, the shard, the *angishvana*, and of course the beautiful dance. *Yaqut khalfa*, *Guljon khalfa*, *Shukurjon khalfa*, *Anash Maryam*, *Oyimjon khalfa*, *Sharifa Nogay*, *Ogil Nogay*, *Onajon Sobirova* (*Anash lame*) are the most talented artists of their time. The founder of "*Harmon Lazgi*" is *Anajon khalfa Sabirova*, popularly known as *Anash*

lame (1885 - 1952). She was the first of the women to perform a solo dance in public, a woman of great talent and unparalleled courage. Her dance "*Lazgi*" and several movements of dance form the basis of the Khorezm dance school. "The most famous *Onajon khalfa Sabirova* has done a great job in preserving the composition of the *khalfa*, playing the harmonica and singing, playing the dancers, especially the women's dance".¹²

In this type of *Lazgi*, mainly women dance, and "*Harmon Lazgi*" played a key role in the formation and development of Khorezm women's dance. The most popular type of dance is "*Chanak lazgi*" or "*Lagan lazgi*". During the Khanate period, it was one of the most unique dance styles. Exhibitions and competitions were held in the palaces on her performance. Today, it is performed by leading dancers of the Khorezm Dance Ensemble *Dilnoza Artikova*, *Dilnoza Mavlonova*, *Oksana Davlatova* at international festivals abroad.

In general, *khalfa* has a long history, which is based on the art of dance in a broad sense, as well as the style of *baxshi*. The school of folk epics is also related to this art. Even today, many *Khalfas* work in the Khorezm oasis. They make a worthy contribution to the further development of our spiritual life, singing *lapars* and dancing on various topics, while preserving our ancient national values. So, we have a responsibility to pass on this priceless heritage from our ancestors to future generations.

REFERENCES:

1. Meeting of the President of the Republic of Uzbekistan *Sh.M.Mirziyoev* with creative intellectuals *UzA*, 2020, August 3.
2. *Matyoqubova G. Eshjonova Sh. Lazgi Urgench*, 2017, -P.73.
3. *OTIL*, T., 2006, vol. 4, -P. 367.
4. *Qobilniyozov J. Khorezm folk songs and games*. T., 1975. -P. 17
5. *Akbarov I. Dictionary of music. "Teacher" T.*, 1997.
6. *Jalolov T. "Uzbek poets" T.*, 1980. -P. 232.
7. *National Encyclopedia of Uzbekistan*, T., 2001 9-j. -P. 482
8. *Itina M.A. Khorezm expedition - the main results and prospects of research. Culture and Art of Ancient Khorezm. M., "Science", 1981*
9. *Sadokov L.R. Musical archeology of ancient and medieval Central Asia: percussion instruments. M.1996, - P. 35.*
10. *Qurbonov R. The mysterious world of art. Art 1, T. 2011., -P. 32.*

¹¹ *Akbarov I. "Dictionary of Music", "Teacher" T.*, 1997, -P. 64.

¹² *National Encyclopedia of Uzbekistan*, T., 2001 9-j. -P. 482.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Akhmedov Golib Gulomovich

*Senior Lecturer, Department of Uzbek Language and Literature,
Namangan Institute of Engineering and Technology*

Makulov Shukhrat Zokirovich

*Namangan Engineering and Construction Institute,
Head of the Department of Physical Culture and Sports*

ASPECTS OF DEVELOPING PROFESSIONAL PEDAGOGICAL SKILLS OF FUTURE SPORTS SPECIALISTS

Abstract. This article focuses on the professional development of pedagogical staff - a subject or course, pedagogical or information technology and interactive teaching methods that provide continuous growth of professional and pedagogical skills on the basis of state educational standards, conduct the educational process at a high scientific and methodological level. It was emphasized that professional knowledge, skills and abilities need to be updated on a regular basis.

Keywords: physical education, sports, teaching staff, professional development, professional skills, vocational training, interactive teaching methods, qualifications, skills, professional knowledge.

Today, physical culture and sports, like all areas of development of our country, are developing within the priorities of state policy. Adoption of the Law "On Physical Culture and Sports", the Resolutions "On measures to further develop physical culture and sports in Uzbekistan", "On further strengthening of mass sports activities" and other conceptual documents in this area and their gradual implementation, the Constitution of Uzbekistan "On Education" and the Law "On the National Program of Personnel Training" emphasize the importance of physical culture and sports. The fact that in recent years Uzbek sports have been glorifying our country in the eyes of the world community with its high results, thousands of sports complexes meeting international standards are being built, and the most prestigious international competitions are being held in different regions of our country is a practical product of these documents. But not to miss the high results, the training of qualified, competitive athletes is directly related to the cultivation of young talented reserves.

The Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated April 20, 2017 № 2909 "On measures to further develop the system of higher education" devoted to the problem of training highly qualified, creative, highly intellectual personnel with the ability to create innovations in various fields, mastering advanced modern experience. According to the resolution, the goal is to radically improve the system of higher education, radically reconsider the meaning of training in accordance with the priorities of socio-economic development of the country, to create the necessary conditions for training highly qualified specialists at international standards. The resolution emphasizes that the work on improving the skills of teachers and researchers through the widespread introduction of international best practices in the educational process, the establishment of close cooperation with leading foreign scientific and educational institutions, is not carried out at the required level.

At present, high demands are placed on highly qualified physical education specialists, given that "a harmoniously developed generation is the foundation of a great future". Therefore, physical education specialists are required to be highly qualified in their field, to have a multifaceted educational process, to be scientifically sound, to be ready for high-level sports competitions.

The ongoing social and economic changes in the country, reforms in the system of continuing education, the implementation of the "National Training Program", the Law on Education and the Resolution "On the further improvement of the system of professional development of pedagogical staff" state professional development of pedagogical staff, professional knowledge on the subject or course, pedagogical or information technologies and interactive methods of teaching, which provides and constantly develops professional and pedagogical skills on the basis of state educational standards, conducts the educational process at a high scientific and methodological level, skills and competencies should be updated on a regular basis". This encourages professionals to be educated, and have a deep understanding of the problem of constantly improving the personal level of their professional skills. The above-mentioned ideas create the need to choose the optimal path of personal development for many, including personnel in the field of physical education and sports.

It requires a completely new approach to the organization and implementation of the process of professional development of professionals in all fields. The National Training Program also pays close attention to this issue. Including: the formation of a competitive environment in the field of professional development and retraining of personnel in this area and the creation of a regulatory framework that ensures effective operation.

At present, the problem of professional development of specialists in the theory and practice of

physical education is one of the main problems of professional development.

The goals and objectives of the publication of this article are mainly the program of professional pedagogical training and the educational process, the organization of scientific and theoretical work, sports, mainly the content of professional tests to determine the level of professional training of physical education teachers and their theoretical knowledge and professional skills, experience in the study of the level of skills, the norms of the evaluation criteria, the content of the requirements on the example of the professional training of a physical education teacher in a general education school. The so-called "model" of a specialist, called "professional skill", "the master of his profession", includes the content of the professional activity and personal qualities of the specialist, scientifically based standards and requirements for determining his level. They allow to successfully perform professional duties. These obligations have two meaningful aspects that are close to each other in meaning.

The first is the sum of the qualities a person acquires during his professional activity, i.e., the aspect of professional skill at the normative level.

The second is the so-called inner world of the professional person. Such a set of professional qualities in a person has become an integral part of his personal content. The above-mentioned aspects require a unique approach to determining the level of professional training of the owner - the assessment.

The practical significance of the work is that the increase in professional skills, in the early stages of development of the physical education specialist, usually the level of movement skills and abilities in the field of sports - the degree of mastery of one sport technique, not only his specialty, but other sports included in school physical education. It is expedient to consider the assessment of the student as a key aspect of his professional skills.

The teacher must have his own reputation. The student should be in a friendly, conversational manner, not as a dictator. Often children forget their responsibilities. This is especially the case during adolescence, when children become selfish and moody. During this period, the teacher must be able to find a way to the child's heart, to evaluate his behavior correctly and to give him a positive assessment.

The teacher's complacency, kindness, and humanity lead the student in some cases to think the teacher is empty. That is why a teacher should always be demanding.

In the early stages of the development of professional skills, the physical education specialist is usually influenced by internal, reflexively invaluable incentives, desires for movement activity in the field of sports. The choice of a narrow range of professional activities is a purely reflexive phenomenon, i.e. in sports, which is the most attractive form of self-expression, not only to understand the need for personal improvement, but also to master the skills of teaching their students. In other words, professional activity in the field of physical education has a reflexive, conscious instruction on its own personal basis.

Based on the theory of the proactive approach, we have clarified the basic rules of the systematic approach to the development of professional skills of physical education and sports professionals in the field of management.

The meaning of professional knowledge is close to real professional skills. Knowledge can be social, personal, individual, professional knowledge, depending on the meaning. In the comments of A.K.Markova, professional activity and professional communication are the most important elements in special professional knowledge.

The professional activity of an employee in the field of physical education management consists of professional skills and professional consciousness arising from a narrow range of specializations in the field of physical education. They allow to achieve a positive result at the expense of optimal level of psycho-emotional and physiological expenditure.

Professional communication of a physical education specialist is a communicative component of knowledge, which includes mastering the rules of business communication specific to the chosen type of professional activity, for example, for a coach of martial arts - knowledge of special terms, sometimes equivalent in Russian, Uzbek, business relations to be able to establish and cooperate, to arouse interest in their work while ensuring competition in the labor market. The coach should actively engage the students. At the same time, students are kind to the coach. The teacher's behavior, his coldness, his rudeness have a negative effect on the student. By the end of the student's childhood, the coach and the student understand each other well. Students can also give a good assessment of the teacher as a person.

Personal professional knowledge is a freely expressed professional motivation, positive professional "I" (independence in solving professional problems), spiritual connection with the profession (professional duty, acquisition of professional moral values). Personal knowledge is complemented by individual knowledge, that is, the character of the individual changes and takes on a new form through the morphofunctional status of his passion, habits.

In the duties and activities of a physical education teacher, he is a multidisciplinary specialist, educating the younger generation to be physically healthy, mature, physically fit in high school, lyceums and universities, the armed forces, along with physical education and sports, prepares for life and teaches military training. During the lessons, children develop physical qualities, along with functional development, cultivate the qualities of patriotism, courtesy, interdependence, diligence, discipline.

The work of a physical education teacher in physical education and sports consists of 2 independent parts - pedagogical and managerial. Activities include: planning, organizing, conducting classes, checking reports and physical fitness, pedagogical, educational, sports and health work, student recruitment and selection, refereeing in sports competitions, organizational work, lectures, financial work improve their skills and so on.

Proof of a high level of professional knowledge of a physical education specialist determines the content of the field as a complex functional basis. It not only expands in the communication process, but also becomes more meaningful in its professional direction. Sufficient formal action can be used to improve students' professional skills (e.g., the study of instructional materials does not require a personal approach to the student). However, the pedagogical process aimed at improving professional skills implies a very informal movement (i.e., such a method of interaction in the subject-object system, in which its controlled element does not tend to formalize).

Every human activity is defined and performed by its specific aspect. The diversity of the lessons, the changes in the conditions under which they are taught, have no effect on the teacher who conducts them. The contribution of physical education classes is not the same: the greater the range of movement activities of students in the hall, stadium, outdoors, the more difficult to control them, and the more directly the practitioner, the influence of the coach on students.

It should be noted that the requirement for a teacher is his / her main voice in management and communication (giving orders, calling for discipline, explaining, etc.).

Another special aspect is affected to a certain extent: it is characterized by the activity of the teacher, the teaching activity of the teachers, the great motor activity of the students. Physical education classes are compulsory for students in educational institutions according to the curriculum. The subject "Physical Education" includes a variety of physical and sports exercises, sports.

Therefore, the teacher must not only be prepared for the "technique" of the program, but always keep his technical and physical level high.

A physical education teacher should have many qualities: high performance; be able to ignore emotion providers and concentrate; always be active; be able to quickly renew high general and emotional tone, strength during the working day; to be distinguished by a clear interpretation of the idea; equality in the dynamics of emotions, maintaining a high tempo in the performance of work; to try quickly to solve a problem without the exercise of writing muscle spasms; be able to quickly resolve the transition from one type of activity to another; have the ability to conduct training without prior preparation, to quickly adapt to new conditions.

The work of a physical education specialist is determined by physical education and often the environment that surrounds him or her. The most important are social environment, physical education and sports factors.

1. Social environment: The main directions and ways of developing professional skills after higher education are determined by the rapidly changing social environment. The transition to a market economy has changed not only economic demand, but also the relationship between the consumer of labor (employer) and the owner of labor. The requirements for professional knowledge in the system of management of educational activities and physical education are

growing. The low level of professional knowledge of the specialist poses a risk of job loss. However, even having a high level of professional skills cannot be a reliable guarantee for employment in a narrow range of professional activities. Especially if it is not needed by the social environment.

2. Therefore, the most important aspect of changing the content of postgraduate vocational education is the transition from a narrow range of professions to a wide range of interrelated specialties. Here, a professional with a physical education profession should be able to apply their knowledge and skills. The correctness of such a way of developing professional skills after higher education depends not only on objective socio-economic conditions, but also on individual factors.

The main factor of the social environment is characterized by the performance of a physical education specialist, the development of physical qualities and the achievement of high results in sports. That is:

- the social environment of the state and the public, the social process, which takes place in the society, oriented, based on the law, contributes to the development of society, the development of the concept of society;

- needs, interests, age characteristics of the population, traditions, place of residence, conditions, working conditions;

- socio-economic conditions of the region, getting acquainted with the activities of the specialist;

- the basis and direction of work, structure, social environment, staffing and professional activities, physical education team, high school, college;

- the number and composition of students, their interests, attitudes to the lessons, the social environment in groups.

2. The system of physical education as an activity of a physical education teacher: The main factors of the social environment of a physical education teacher:

- system definition, multifaceted physical training in hormonal physical training of the person;

- criteria program in the process of physical education;

- inclusion in the process of basic education in the process of physical education;

- organization of a specific process in the process of physical education;

- of course (for all students) participation in the process of physical education and compliance with the requirements of the criteria;

- the use of evaluation criteria in the implementation of the criteria in the process of physical education.

3. Natural environment: This includes the living conditions of the population and the weather conditions. Exercises include exercise, sports, training. All the success in the process of physical education depends on the effectiveness of physical education and sports training more on the physical education specialist, his professional training and interest in his work.

Targeted reorientation of professional development courses and faculties of physical culture

and sports specialists is carried out on the basis of a systematic approach. The main requirements for professional skills, which require a systematic approach, are the adaptation of knowledge and skills to the changing market conditions of the workforce to obtain useful results with adaptive properties. The professional activity of the subject and the affected objects (in the field of professional activity) varies significantly compared to the traditional (pre-market economy) educational process in professional development courses and faculties.

The final (adaptive) result of the current system of advanced training should not focus on the formation of a narrow range of professional knowledge and skills, but should include theoretical and methodological bases of professional skills that allow graduates to apply their knowledge in a new type of professional activity. In the system of course preparation, the main components of postgraduate vocational education are supplemented by the systematic acquisition of new professional knowledge in the context of a successful strategy, ie in the context of changing labor market conditions.

The personality of the educator, his image is of great importance to the students, the reputation of the teacher in the process of education and upbringing does not create difficulties for students to accurately perform physical education exercises. The reputation of a physical education teacher, a sports coach, depends on his respect for his profession, some of his qualities, as well as the ability to attract him, at the same time play a key role.

In order to achieve high results in physical education and sports within the characteristics of a specialist personality: diligence, perseverance, vocabulary, good understanding of the individual, accurate and positive assessment of the group, work on their own plan, friendly relations with students are important.

There are still serious shortcomings and mistakes in the creation of an updated system of professional training of specialists in the field of physical education. They are related to the organization of this work, as well as the training of personnel for work in public educational institutions (schools and universities) and public organizations of physical culture (volunteer societies and associations of physical training and improvement of youth and adults), also applies to the development of pedagogical conditions for the implementation of skills development tasks. The scientific research carried out by us aimed at developing the organizational and pedagogical conditions for the development of professional skills of physical culture and sports personnel is related to this. In order to improve the professional skills of a physical education teacher, a specialist must have the following qualities:

- methods of pedagogical skills;
- love his job and be satisfied with it;
- show a beautiful physique, the process of performing exercises;
- the inner world and appearance, arousing passion in students;

- typological aspects, mobility and calmness in stressful situations.

The pedagogical activity of a youth and children's sports coach has the same complex structure as the activity of a physical education teacher, but differs from other pedagogical professions.

- A high level of knowledge of the coach in the field of biological and psychological processes requires a great deal of physical and technical training from the coach during the period of active growth and development of the adolescent, especially having pedagogical skills as a result of many studies and practices:

- to be able to convey the curriculum in a way that is understandable to the student, a scientific approach to the work process;
- have pedagogical qualities, the ability to involve all students, the ability to work in a team;
- organization of a community of children and adolescents, acquaintance and interest in the life of students;
- conduct conversations in an interesting and understandable way, fluent in speech;
- observability, analysis of observations to draw the right conclusions, to be demanding of students and themselves;
- to connect the curriculum with modern life.

A physical education specialist is a self-growing personal greatness in the development of professional skills, the ability to lead, to choose the optimal options for relationships with staff, to resolve conflicts, to be calm in any situation.

In each task of the professional there is an individual-personal style of activity, and if the business qualities of the specialist can be conditionally included in the first group of important professional qualities, then the second group (more precisely in the second half) includes individual-personal qualities.

Requirements for the development of professional skills of physical culture and sports specialists:

At the first level - the ability to perform them in a system or combination in the example of reproductive (minimal) exercises, the ability to demonstrate the ability to convey their knowledge, regardless of theoretical and practical training.

The second level is adaptation (low). The coach conducts what he knows only in accordance with the qualifications and understanding of the individual aspects of his students.

At the third level - the local model (secondary), the ability not only to convey their knowledge, the ability to adapt to the aspects of young athletes, but also to the design (modeling) knowledge system and physical training in individual disciplines, knowledge and skills in the physical, technical, tactical direction.

At the fourth level - knowledge modeled in the system (high). The coach's ability to model the activities of young athletes in the system because it adapts the knowledge and skills they have acquired from the sport of their choice to the knowledge system.

At the fifth level - structurally modeled activity and behavior (very high). The coach knows how to model a sports training system that shapes the athlete as an individual, taking into account not only the

physical but also the mental and intellectual aspects. This leads to a high level of mental alertness and humanity, high sports results.

The conceptual model of professional development of a specialist in the field of physical education and sports management includes program-targeted, motivational-motivational diagnostics and pre-determination components. On their basis, semantic and therapeutic-functional components are formed, which are the semantic structural element of the conceptual model.

A coach's knowledge and personal qualities will improve in practice if he is able to observe, analyze, and draw the right conclusions. For this process to be effective, it must master the teaching methods of a particular system.

The methodology of individualization of professional development of physical education specialists mainly included components highlighted by students as leaders, as well as individual-personal psychophysiological qualities (reactivity, psycho-emotional stability, creative activity).

Among the high needs that determine the level of professionalism and its development is the need for communication on the job. Communication is part of the communicative actions and participates in them as an effective means of realizing the individual qualities of the employee in the field of physical culture and sports management.

It is clear from the sources cited that the greater the breadth of action and professional commitment of a physical education teacher, the more creatively he or she will be systematically prepared for higher physical education knowledge. Thus, in addition, the scope of professional responsibility of a physical education teacher in schools and universities is no less, where the teacher performs pedagogical duties in the same framework.

Based on the above information, it can be concluded that the teacher's complacency, kindness, and humanity lead the student in some cases to think that the teacher is empty. That is why a teacher should always be demanding.

In the early stages of the development of professional skills, the physical education specialist is usually influenced by internal, reflexively invaluable incentives, desires for movement activity in the field of sports. The choice of a narrow range of professional activities is a purely reflexive phenomenon, i.e. in sports, which is the most attractive form of self-expression, not only to understand the need for personal improvement, but also to master the skills of teaching their students. In other words, professional activity in the field of physical education has a reflexive, conscious instruction on its own personal basis.

Professional communication of a physical education specialist is a communicative component of knowledge, which includes mastering the rules of

business communication specific to the chosen type of professional activity, for example, for a coach of martial arts - knowledge of special terms, sometimes equivalent in Russian, Uzbek, business relations to be able to establish and cooperate, to arouse interest in their work while ensuring competition in the labor market. The coach should actively engage the students. At the same time, students are kind to the coach. The teacher's behavior, his coldness, rudeness have a negative effect on the student. By the end of the student's childhood, the coach and the student understand each other well. Students can also give a good assessment of the teacher as a person.

The incentive motivational component of the model of professional development was intended to develop students' cognitive activity, the development of successful attempts to acquire professional skills. The therapeutic activity block provided for the continuous improvement of professional knowledge in the field of education, the development of innovative methods and forms of activity in the field of physical culture and sports.

REFERENCES:

1. Resolution of the President of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoev dated April 20, 2017 № 2909 "On measures to further develop the system of higher education."
2. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 28, 2012 № 365 "On measures to improve the system of postgraduate education and certification of highly qualified scientific and scientific-pedagogical personnel".
3. Bezugla L.I. The formation of spiritual and moral qualities of future teachers // Pedagogy, psychology and biomedical problems of physical education and sport. - Kharkov: HDDM. - 2005. - №. 10. - P 3-6.
4. Karimov I.A. The need for a period of innovative thinking and performance. Volume 2 T., "Uzbekistan" - 1996.
5. Law of the Republic of Uzbekistan "On Physical Culture and Sports". Tashkent. 2002, 25 p. 6.
6. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated 16.02.2006 № 25 "On further improvement of the system of retraining and advanced training of teachers".
7. Aminov N.A., Averina I.S., Arshavin L.I. Express diagnostics of professional suitability for teaching activities. - Chelyabinsk: ChSPI, 1990. -P-108.
8. Achilov A.M., Akramov.J.A. Formation of a system for the development of children's sports in rural areas. // Fan sporga.-T., 2007.-№3 -P. 3-7.
9. www.sport.uz
10. www.ziyonet.uz
11. www.edu.uz
12. www.evrocnpopt.ru

Ордабаев Ж.К.

профессор

Елишев Б.Т.

п.э.к.

Оналбек Ж.К.

профессор

Абусейтов Б.З.

э.к.,

Шымкент университеті,

«Дене шынықтыру және спорт» кафедрасы.

Шымкент, Қазақстан.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТ МҰҒАЛІМІ – САБАҚТЫҢ БАСҚАРУШЫСЫ МЕН ҰЙЫМДАСТЫРУШЫСЫ

Резюме. Учитель и физической культуры и спорта - управляющий и организатор

Summary. This article is said about teacher and physical culture and sport which leader and organizer of the lesson

Денсаулықты нығайту, дене дамуы дене дайындығын жақсарту және жоғары спорт нәтижелеріне дене тәрбиесі мен спорт сабағы мұғалімінің күнделікті қатысуынсыз – ақ жетуге болады. Тек айқын мән қажет. Алайда, мүмкін болатын кері салдарлар мен оң нәтижелерге жақсы жету шарты, тіпті белгілі спорт жетістіктеріне қол жеткізу осы процеске мұғалімнің қатысуы болып табылады.

Дене тәрбиесі мұғаліміне қойылатын талаптар көбіне басқа сала білімдері мен іс – тәжірибе әрекетінің мамандарына қойылатын талаптарға сәйкес келеді. Ең алдымен ол жоғары, идеялы болуы тиіс. Мұғалімге философиялық ойлауы бар жан- жақты дамыған адам болуы талабы қойылады. Қоғамдық ғылымдарды терең білу, ілімдік дайындықтың беріктігі дене тәрбиесі мен спорттың қоғамдағы орнын, оның әлеуметтік мәні мен қызметін, туындаған міндеттерді дұрыс шешуді ақиқат түсінуге мүмкіндік береді.

Алайда, адам мектеп столында қаншалықты терең білім алғанымен, оны бұдан кейінгі жұмысында тек соны басшылыққа алға болмайды. Ғылым мен техниканың және қоғамдық тәжірибенің қарқынды дамуының салдарынан білім тез ескереді және ең басты маман нақты заңдылықтардың әдістемесін меңгерді ме, аналитикалық ойлауға қабілетін дамытты ма, сол негіз болады. Дене тәрбиесі мен спорттың оқытушысы өзінің алдына қойылған талаптарды жүйелі қадағалаусыз, спорт жаттығулары, оқыту мен жаттықтыру т.б. жаңа тәсілдерін үздіксіз іздемесе шеше алмайды. Ол дәйектерді жинап, оларды талдап жасап алуы тиіс, яғни бір сөзбен айтқанда зерттеуші болуы тиіс.

Дене тәрбиесі мен спорт мұғалімі өз ісінің энтузиасы, ісі мен сөзінің пайдалылығы мен қажеттігіне сенімді болуы тиіс. Бұл ойды К.Д. Ушинский да аяп көрсетті және былай деп жазды: «Мұғалімнің жек сенімділігінің жылумен жылынбаса, оның сапасына кірмесе, оның жанынан шықпаса және оның сеніміне ие бола алмаса

ешқандай бағдарламаның да, құрлымының да шынайы күші жоқ».

Орта оқу орындары мұғалімдерінің сауалнамасы педагогикалық қызметтегі табысқа қажетті, барынша маңызды сапа өз жұмысын сүю, оқу – тәрбие жұмыстарына қызығу екенін көрсетті. Оқытушының өз ісін сүйетінін немесе міндеттің қинала орындайтынын оқушының білуіне көп уақыт керек емес. Адам біреуді тек өзінің жақсы көретін, сезінетін, өзі үшін жақын тартатын және қызығатын іске ғана қызықтыра алады.

Дене тәрбиесі мен спорт мамандарының, сол сияқты кез – келген педагог пен басқарушының жұмыс нәтижесі көбіне өзінің беделіне байланысты болады, ол сабақ кезінде, сабақтан тыс та өзінің мінез – құлқымен, әрекетімен, ең басты кәсіби белгімен басқаларға үлгі бола алатындай өзіндік талаппен анықталады, өз пәнін білмеу педагог беделін аяқ асты ететін бірден бір жайт.

Мұғалімнің оқушылар алдындағы беделін көтеретін сапалардың бірі – оның жұмыс нәтижесі, оның жеткен жетістігі, оның «сәттілігі» болып табылады. Оқушылары ұзақ уақыт күтілген дәрежелік мөлшерлер мен талаптарды орындамайтын, жарыстарда үнемі жеңілетін спорт оқытушысының беделі аз болады. Дене тәрбиесі мен спорт маманының, сол сияқты басқа да кәсіп иелерінің кәсіби абыройы оның алдына қойылған міндеттерді қалай шешуіне байланысты болады.

Барлық оқытушылардың табысқа жету шарты ұжымда достық пен өзара түсініктік қатынасын орнату болып табылады. Оның жұмысының нәтижесі оның оқушылармен өзара қарым – қатынасы жан - жылуымен толыққанына, ол өз оқушыларын сүйетініне байланысты болады. Өзінің мінез – құлқымен және дауыс ырғағымен оқушыларды жақсы көрмейтінін білдіретін адам дене тәрбиесі мен спорт мұғалімі бола алмайды. Көптеген спорт түрлері сабақтарында және жеке жаттығуларды орындағанда мұғалімнің әрбір оқушыға деген көзқарасы қимылдағы қажетті эффектте жетуге сондай – ақ денсаулық пен кейде

өмірдің өзін сақтауға бірден – бір кепіл болатын жағдай жиі туындайды.

Дене тәрбиесі мен сабақтарының міндеттерін шешу үшін басқа да педагогикалық міндеттердегідей мұғалімнің көңіл күйі, оның әрекеті мен дауысының ашықтығы үлкен маңызға ие болады. Бірқалыпты, болашаққа сенімді мұғалім ашушан, тығыз етпе, үнемі шаршап жүретін, әрдайым ырза емес мұғалімге қарағанда көп жетістікке жетеді. Жақсы әзіл, оңтайлы ескерту, риясыз күлкі айтыла берер ескертулерге қарағанда көп жақсы.

Айтылған жайттар бұл жағдайларда қатаң шаралар қолдануды қажет етеді. Педагог үшін ең бастысы – бұл жұмысының нәтижесін алдын ала көре білу қабілеті болып табылады. Сонда, бір көргеннен оған көрінген шаралар педагогикалық тұрғыдан ақталуы мүмкін. Алайда, барлық жағдайда мұғалімнің шектеп шығып кетуіне жол бермеу керек. Оқушылар өздерінің пікірінше әділ адам болған мұғалімге құрметпен қарайды. Оған ондай мұғалімнің қатаңдау қарағанын да кешіреді, өйткені оның барлығына бірдей қарайтынына сенімді.

И.П.Павлов ғылымдарға мұғалімдерге қатысты талаптар қойды. Олар педагогтың негізгі міндеттері мен қажеттіліктерін тұрады:

1) өз мамандығының ілімі мен іс – тәжірибесін терең білу;

2) шығармашылық қабілеті, талдау мен жалпылау қабілеті;

3) жеткеніне қанағаттанбау, шығармашылық белсенділік, жаңаны үзбей іздеуге тырысу;

4) спайылық, өзіндік сынға қабілеттілік, сыни ескертпелерге құлақ асуы;

5) жұмысын сүйюі;

6) қара жұмыстан да бас тартпауы;

7) үздіксіз оқу шешімі;

8) жұмыстағы үздіксізді (жүйелік).

Педагогикалық қызметтің кез- келген мұғалімдеріне қойылатын талаптар қоса, дене тәрбиесі мен спорт мұғалімдері үшін ерекше талаптар қойылады.

Олардың бірі – биохимиялық ғылымдарға зеректігі. Дене тәрбиесі мен спорттың ілімдік заңдылықтары қоғамдық педагогикалық, биологиялық ғылымдарға қортылынады, сондықтан мұғалім қоғамдық және педагогикалық тәртіпке қоса, спорттық медицина және гигиена мәселелерінде де терең білікті болуы тиіс.

Екінші талап – спорт – педагогикалық қызметтің бір саласынан үлгі модельді меңгеру. Дене тәрбиесі мен спорттың ғылыми негіздерін үйреніп, түрлерінен аз ғана білім алып, бірақ өз мамандығының жалпы ілімін түсінбеген, спорт қызметінің болмағанда бір саласын жетіп меңгермеген адамға қарағанда көп жетістікке жетеді.

Үшінші талап – бұл сәйкес дамуы мен дене дайындығы. Дене дамуы нашар, сымбаты келіспеген, өз қимылын бағындыра алмайтын адам дене тәрбиесі мен спорттың мұғалімі болуы мүмкін

емес. Мұғалім үнемі «**Формада**» болып, үйренген жаттығуын түгелдей және тіпті оның жекелеген топтарын дұрыс көрсете білуі үшін үнемі жаттығуы керек.

Төртінші талап – бұл ұйымдастырушылық қабілетін дамыту. Дене тәрбиесі мен спорт мұғалімі қоғамдық – саяси жұмыстардың білігін меңгеру өте қажет. Дене тәрбиесі мен спорттың ерешелігі мынада: сабақ пәнін таңдау әр адамның жеке бас көтеруі мен тілегіне байланысты іс – қимыл саласынан тұрады. Тек, дұрыс бағытталған ұйымдастыру, үгіт және түсіндіру жұмыстары, сәйкес жағдайларда құру дене тәрбиесі мен спортты әр бір адамның өмір тұрмысына ендіруді қамтамасыз етеді; ал қоғамдық дербес спорт ұйымдарының жүйесінде үнемі шұғылданушылардың құрамын қамтамасыз ету керек.

Дене тәрбиесі мен спорт жөніндегі жұмыстарда шаруашылыққа бейім адам ғана жетістікке жетеді. Мектептегі дене тәрбиесі мұғалімі, өндірістік ұжымдағы бапкерлердің түрлі спорт құрал – жабдықтарын, құрылғыларын тауып, орнатып, оны сақтауы, сол сияқты жарыс өтетін орындарды дайындау, спорт алаңдарын салу жұмыстарына басшылық жасауы өте жиі кездеседі.

Бұл айтылғандардан басқа дене тәрбиесі мен спорт мұғалімінің жетістігі оның байқампаздығы мен басқа да бірнеше сапаларына байланысты болады.

Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарында мұғалім өте зейінді болуы керек, болмаса ол қимылдағы қателерді, оқушы ағзасының орындалған жаттығуға жауап әсерін, тапсырмаға көзқарасын байқамайды немесе жарақаттар мен басқа патологиялық жағдайлардың алдын ала алмайды. Тәжірибелі оқытушының назары сабақ өткен орындағы болып жатқан нәрселерге түгел бөлінеді және оқушылары да оның барлығын көріп тұрғанын білуі керек. Ақпараттың техникалық құралдары мен оқушылар жағдайы туралы нақты мәлімет беретін сынақтар оқу – жаттықтыру процесінің сапасын арттыруға өте қажет, бірақ адамның көзі ғана сан алуан, шынайы ақпарат бере алады.

Мұғалім өз оқушысын дәл осы сәттегі ғана жағдайын білуі аздық етеді. Байқампаздық пен санада сезу үлгісі өз оқушысының болашақ мүмкіндіктері туралы, оның мақсаттардан кейін қандай болатынын көруге мүмкіндік береді.

Дене тәрбиесі мен спорт мұғалімі тапқыр, міндеттерді шешудің құралдарымен әдістерін шапшаң әрі дұрыс анықтауға, өз мінезін туындаған жағдайға қарай өзгерте алатын қабілетті адам болуы тиіс. Бұдан бөлек, оған шыдамдылық пен ерік – жігер қажет. Мұғалім спортшының жанында ұзақ жылдар бойы болады және бір қимылды мың рет қайталау процесін де басқарады. Оның талап қойғыштығы оқушыға шаршаудың, жаураудың, өткір сезімдерін жеңуіне көмектесуі керек. Бірақ бұл жерде бастама көтеруге кедергі келтіретіндей ұсақ – түйекке мән бергіш болуы тиіс емес.

Оқушының психологиялық жағдайына әсер ете білу мұғалімге барлық жағдайда, әсіресе жарысықа дейінгі, жарыс кезіндегі, жарыстан кейінгі жағдайда өте қажет.

Спортшының алдын ала кез- келген психологиялық дайындық деңгейінде жарыс алдындағы оның көңіліне лайық шаралар қолдану керек, оладың кейбірі тек жаттықтырулық маңызға ғана ие болса, енді бірі өте маңызды болып саналады. Сондықтан ең алдымен спортшының алдағы жарысқа деген көз қарасын білу қажет. Оның кең және қарсы істері де санада қатты қалыптасады. Жауапты жарысқа дейінгі бірнеше аптада жарыс туралы ой оны қоздырады немесе басып тастайды. Бұл жағдай сөре алдындағы жағдай деп аталады. Сөре алдындағы жағдай сол сияқты спортшының мінез – құлық сипатына, оның дайындығына ол өзі үшін анықтап, командасы немесе спорт ұйымының өзінен күтетін нәтижеге жету мүмкіндігіне сенімділігімен анықталады. Сөре алдындағы жағдай физиологиялық процестер қатарындағы өзгерістер түрінде көрінеді (пульс пен тыныс алудың жиілеуі, зат алмасудың ұлғаюы, оттегі қажетінің м өсуі, бөліну жүйесінің жұмысындағы өзгерістер т.б.), көңіл – күйінде, табетінде, тіпті спорт жарыстарының нәтижесінде көрініс табылады.

Сөре алдындағы жағдайдың үш түрі бар: әскери даярлық, сөрелік, алып - ұшу, сөрелік бейғамдық.

Әскери даярлық қолайсыз әскерлерге қарай көңіл –күй, жоғары табандылықтың оптимальды деңгейіне тән. Бұл жағдайда спортшы жақсы қозып, жеңіс үшін күресуге толық дайын және өз күшіне толық сенімді, қойылған мақсатқа жетуге тырысады. Алайда, бұл жарыстың басталуы туралы ешқандай мазасыздықтан (мүмкін болатын сәтсіздіктен белгілі қауіптену) білдірмейді. Ол бұл сезімдерді басуға қабілетті: сөрелік алабұрту кезінде спортшы мазасыз және ашушаң, алдағы жарыс туралы басқатыратын ойлар мен өзінің даярлығына күдікпен қарайды. Сөрелік бейғамдық былжырауда, алаңсыздықта, жарысқа қатысуды қалмаудан туындайды. Бұл жағдайдың екеуі де спортшының назар аудару қабілетіне, вегетативті қызметтінің жүруіне әсер етеді. Спорт мүмкіндіктері тез төмендейді, күтпеген тәсілдік қателер туындайды. Оқытушы спортшының өз күшіне деген сенімділігін арттырып, оның жеңіске деген еркін жігерлендіріп, өз жағдайын реттеуіне көмектесіп, мазасыз ойлардан арылуына көмектесуі тиіс.

Жарысқа дейін қалған уақытқа байланысты мұғалімнің спортшы тәсілдеріндегі және тактикасындағы кемшілікке орай айтылған ескертулерінің дауыс ершелігі мен сипаты өзгереді. Спортшының жарысқа қатысуға дайындау үшін белгілі ережелерді бекіту ырғағымен қайталауға болады. Бұндай сендіру түрін көп қолдануға болмайды.

Спортшы спорт күресінің күтетін жағдайын, сол сияқты спорт түрінің ершелігін ескеріп,

дайындалады. Ауыр атлетика, гимнастика, лақтыру, секіруден жарыс алдында дайындалу ұзындыққа жүгіру мен ескек есуден жарысқа дайындалудан ершеленеді.

Бірінші жағдайда спортшыға сыртқы әсерлерден арылуына, қуаттылығына қарай орындауға ширығуына көмектесу керек.

Екінші жағдайда оны ұзақ уақыт еркін жігерлендіруге, қарсылас әрекетін бағалау қабілетін сақтауға шаршаумен күресуге ширықтыру керек.

Спортшыны ширықтыру қатаң түрде тұлғалық болуы керек. Егер спортшының жеке шешімі мен жағдайы ескерілмесе, онда мұғалімнің кеңесі де кері нәтижеге әкелуі мүмкін. Сөре алдындағы оқытушының «мұқият бол!», «Абайла, түсіп қалма!», «Асықпа!», «Кері кетпе!», т.б. кеңестері спортшының жарыс жекпе – жегін барынша ойланып ұстамды жүргізуіне шынымен көмектеседі, бірақ өз күшіне сенімділігін жоғалтып, күмән тудыруы мүмкін.

Жарысқа ширығуға әсер ететін кедергілер - бұл оның бұдан кейінгі тағдырын шешетін, күтетін сынақтарға және олар туралы мәліметтерге бейтарап қарауы болып табылады. Соңғысы көбінесе жүлделі орынға шын талапкерлерде кездеседі. Бұл жағдайда психологиялық дайындық алдағы сынақтың мәнін ұғындырумен емес, керсінше спортшының жүгін жеңілдететіндей болуы тиіс.

Жарыс кезінде мұғалім спортшыны қанағаттандырып немесе басып, қажет болса тәсіл мен түзеп, оның жарыс кезіндегі жағдайы туралы мәлімдеп тұруы тиіс. Мұғалім жарыс барысында спортшыға жасайтын сілтемелері оның қабылдаған шешімдерімен қайшы келмейтіндігіне сенімді болуы керек. Керсінше осы жағдайда спортшы санасында бұл «тайталас» сезімін тудыруға себеп болып, оны жолдан тайдырады. Бұндай ескертпелер спортшы егер шешім қабылдап « қолда тұрған» қимылды жасай бастағанда айтылса өте қауіпті. Бокстағы күрестегі, семсерлесу, спорт ойындары, көп сайыс және басқа ойындардағы жарыстар үзілісі кезіндегі жағдайда, яғни мұғалім төрелікті дәйектеп, спортшыны айқын әрекет қолдану қажеттілігіне сендіргенде болады.

Жарыс аяқталғаннан соң, мұғалім сәтсіздікке ұшыраған спортшыға назар аудару керек. Жеңілген спортшы мен командаға қарай айтылған сындар, әдетте, дұрыс әсер бермейді, өйткені жарыста жақсы нәтижеге жетпеген адамды көз алдына елестету мүмкін емес.

Дене тәрбиесі мен порт мұғалімінің оқу – жұмыспен құру және тәрбие жұмысын құру мен жүргізу әрекеті сабаққа дайындалуға қолданылатын шаралардың дұрысты, сабақ жүргізуі кезінде және оның жеке уақыт бөлігіндегі оны жұмыспен нәтижелері бойынша бағаланады.

Сабаққа дайындыққа арналған шараларды тексеруде мыналар бағаланады:

а) оқу – жаттықтыру мен тәрбиелік жұмыстардың, алға қойылған сабақтың жоспары мен конспектісі;

ә) сабақ орнын, құрал жабдықтарды орналастыру және оларды жүгізілетін сабаққа, оқушылардың құрлымына әсер етуі;

б) алдын ала дәрігерлік және педагогикалық бақылауды қамтамасыз ету;

в) көмекшілер мен топ басшыларының дайындығы мен инструктажы.

Сабақ жүргізу барысында мыналар бағаланады: сабақты түгелдей және оның құрлымдық білімдерін ұйымдастыру, снарядтарды орнату мен өз уақытында жинау, тұрғызу мен қайта тұрғызудың орындылығы, белсенділікті пайдалану т.б.; сабақ міндеттерін шешу мен ішінара дене жаттығуларына оқыту міндеттерінің сапалығы және қимыл сапасын дамыту; пайдаланатын құралдар мен әдістердің көптүрлігі, оладың оқушылар мүмкіндігіне, орындалатын шарттар міндеттерге сәйкес келуі, өткен сабақ мазмұнымен байланысты; жүктеменің көлемі мен қарқындылығының жеткіліктілігі; оны сабақ бойына бөлу; жарақаттар мен бақытсыз жағдайларды болдырмау мүмкіндігі бар шараларды қамтамасыз ету; тәрбие міндеттерін шешуге арналған шаралардың іскерлігі, сабақтың көңіл – күйге әсерін қамту; мұғалімнің сыртқы қабілеті мен мінез - құлқы, оның сөйлеуі, өзінің жеке жаттығуларды жүргізу кезеңдердегі орнын анықтап, көрсете білуі.

Жоғары спорт нәтижелеріне жеткен оқушылары бар (халықаралық дәрежеде спорт шеберлері, республика мен халықаралық чемпиондар, рекордшылар болған) дене тәрбиесі мен спорт ұстаздары құрметті атақтармен марапатталады (« Республикаға еңбегі сіңген жаттықтырушы»).

Тараудың соңында мынадай қортынды шығаруға болады:

Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарын құру негізінде (бір күн, апта, жаттықтыру кезеңі, жылдар) қойылған міндеттерді шешуге дайындықты қамтамасыз етуге қажеттілікті бейнелейтін және аталған қызмет түрінен ұйымдастырылған түрде шығуды сипаттайтын адамның қимыл әрекетінің логикасы жатыр.

Сабақтарда негізінен сәйкес міндеттерді шешу ерешелігі; жаттығуды, түгелдей қимылдарды және оның жекелеген жүйелерін орындау қатынасы; жүктемені кезектестіру ырығағы мен сәйкес жағдайларды ыңғайлау; спорт жарыстарының орны мен атқаратын қызметі өзгеріп отырады.

Дене тәрбиесі мен спорт сабақтары міндеттерін табысты шешу қолданылатын құралдар мен әдістердің сәйкестілігіне, оқушылардың жеке тұлғалық жағдайы мен ерешеліктеріне қолайлы жағдайларға байланысты болады.

Дене тәрбиесі мен спорт мұғалімі жауап беруге тиісті арнайы талаптарға биологиялық ғылымдарды терең білуі, спорттың бір түрінен үлгі бейнесін меңгеру, жақсы дамыған дене мен дене дайындығы және ұйымдастырушылық қабілеті болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Алимханов Е., Худияров Г.Б., Отенов Н. Роль ранней специализации в подготовке резерва по спортивной борьбе // XIII международный научный конгресс «Современный олимпийский спорт и спорт для всех». – Т.І.- Алматы, 2019. – С. 374-376.

2. Современная система спортивной подготовки\ под ред. В.Л.Сыча, Ф.Л.Сулова, Б.Н.Шустина. – М.: Физкультура и спорт, 2015.

3. Специальная выносливость спортсмена \под общ. ред. М.Я.Набатниковой\ . – М.: Физкультура и спорт, 2015

Демеуов А.Қ.

П.ғ.к.,

Пошимов Т.Б.

п.ғ.к., доцент

Сейсенбеков Е.К.

п.ғ.к., доцент

Алшынбаев К.И.

п.ғ.к.,

Шымкент университеті,

«Дене шынықтыру және спорт» кафедрасы.

Шымкент, Қазақстан.

ЖАС СПОРТШЫЛАР ЖАТТЫҚТЫРУШЫСЫНЫҢ КӘСІБИ ЖҰМЫСЫНА ҚОЙЫЛАТЫН ЗАМАНАУИ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТАЛАПТАР

Резюме. Современные педагогические требования профессиональной деятельности тренеров юных спортсменов.

Summary. The modern pedagogical requirements of professional activity of the trainers of the young sportsmen.

Балалар мен жасөспірімдер спортының жаттықтырушысының педагогикалық жұмыстары дене тәрбиесі мұғалімінің жұмысы тәрізді құрылымы күрделі және басқа да педагогикалық кәсіп иелеріне қарағанда айырмашылығы бар.

Жас спортшының белсенді өсуі мен дамуы кезеңінде жүретін биологиялық және психологиялық процестер саласындағы білімді, педагогикалық және жаттықтыру ықпалдарының түрлері, әдістері мен құралдарын жоғары деңгейде үйлестіру, жоғары дене және әдістік дайындық балалар мен жасөспірімдер спорт кешенінің жаттықтырушысынан педагогикалық және арнайы қабілеттер кешенін талап етеді.

Педагог (тәрбиеші, ұстаз) – ересектермен жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеу саласындағы іс – тәжірибелік жұмыстарды жүргізетін тұлға.

Спорттық жаттықтырушы – бұл дене қабілеттерін дамытумен және қимыл әдістеріне оқытумен қатар болашақ азаматтың тұлғасын қалыптастырумен шұғылданатын тұлға, бұл жұмыстың негізін, педагогикалық қабілетін құрайды.

Дене тәрбиесі жүйесінің күрделілігі және көп қырлылығы дене тәрбиесі маманынан көп міндетті талап етеді.

Егер оқушыдан жоғары дәрежелі спортшы шығарамын десең, онда өзің де өз ісіңнің шебері болуы тиіс. Оны еңбек сүйгіштікке, жеңіске деген ерік-жігерге тәрбиелеуге ұмтылсаң, онда іс жүзінде еңбекті қалай сүю керек, алға қойған мақсатқа жету үшін қиындықтарды қалай жеңу керек екенін көрсет; одан адалдықты, шыншылдықты, принципшілдікті, қарапайымдылықты талап етсең, онда өзің де сондай мүлтіксіз берілген бол; оқушылардың эстетикалық талғамын дамытқың келсе, бәрінен бұрын өзің көркемдік жағынан білімді адам бол.

К.Маркстің пікірінше «Тәрбиеші өзі тәрбиеленген болуы тиіс», - дейді бұл тәрбие жүзінде іске асырылып, дене тәрбиесі мамандарын дайындауда міндетті түрде қолданылады[1].

Дене тәрбиесі маманының педагогикалық шеберлігін сипаттайтын ерекшеліктері. Осы заманғы дене тәрбиесі саласы мамандарының педагогикалық шеберлігі дене тәрбиесінің ілімін терең білуіне, мемлекеттік саясатын дұрыс түсінуіне және оған ісжүзіндегі қызметте сол бағытта жұмыс істеуге негізделеді. Қозғалыс дағдыларын қалыптастыру барысында шұғылданушылардың дене қабілеттерін дамытып, дене тәрбиесі маманы бір уақытта олардың арман, мұратқа ұмтылысын тәрбиелеп, олардың еңбекке белсене араласуының келешегін ашады, оларға өмірлік жолын таңдауына және азаматтық парызын орындауына жәрдемдеседі.

Педагогикалық шеберлік тәрбие жүйесінің өзі сияқты көп қырлы қабілет. Ол дене тәрбиесі маманында шұғылданушыларды жоғары дәрежеде оқытып, үйрете білуінде және олардың дене қабілеттерін жетілдіруінде көрінеді; қозғалыс қызметінде талапты, ақылды және өздігінше

ойлауды дамытады; ұйымшыл ұжымды ұйымдастырып, қалыптастырып нығайту; олардың жеке ерекшеліктерін, мінез-құлық әуендерін сезімталдықпен байқау, қызығушылығын, сұранысын, қажеттілігін және ұмтылысын біліктілікпен бағыттау. XIX ғасырдың соңында П.Ф.Лесгафт: «Қазіргі уақытта тәрбиеші төтенше жоғары дамыған және білімді, өзінің оқушысы үшін соған сәйкес жағдай жасауы, яғни ол үшін барлық адамға тән ақыл-ой қабілеттерін қалыптастырып дамытып және бекітуі тиіс, бұл тәрбиешінің идеалы, ал ол неғұрлым осы идеалға жақындаған сайын, соғұрлым оның қызметі де пайдалы болады», - деген болатын. Дене тәрбиесі маманы өз ісін жақсы білуі және сүюі, жақсы дене дайындығы, мықты денсаулық, спорттық әдістік шеберлікті меңгеру қажет. Неғұрлым мамандық дәрежесі жоғары және дене тәрбиесі саласын арнайы білімнің шеңбері кең болған сайын, соғұрлым оқытушыда тәрбие шешу үшін мүмкіндіктер көп болады, яғни әрбір педагог өз пәнімен тәрбиелей білуге міндетті (К.Д.Ушинский) [2].

Дене шынықтыру мәдениеті пәнінің спецификалық күшіне тәрбие жүйесінде оқытушының сыртқы бейнесі ерекше маңызды.

Өз тәрбиеленушілерінің денелерінің жетілуіне ұмтылу барысында оқытушыларының өзінің дене пішіні жүйелі дамыған, сыпайы қарапайымдылық және қозғалыстағы көркемдік, тұлға сұлулығы, жеңіл және еркін жүрісі болуы тиіс. Маманға дене дамуынан бөлек жалпы мәдениеттілік қажет.

Тәрбие барысында шұғылданушылардың эстетикалық талғамын, талапты ақылын, шығармашылық белсенділігін тек өзі эстетикалық дамыған және көркемдік жағынан білімді маман ғана дамыта алады. Педагогке жаны бай, сонымен бірге көңілді және мейірімді болуы, орынды әзілді және педагогикалық тәсілді меңгеруі маңызды. Әсіресе, сөз мәдениетіне ерекше мән беру қажет. Педагогтің сөзінің әсері, оның қисындық (логикалық) байланысына, әдеби сауаттылығына, дәлдігіне, анықтығына және бейнелік көркемдігіне тікелей байланысты болады. Сондықтан сөзді пайдалана білу, дауыстың жақсы шығуы, бай дыбыс ырғағы дұрыс қойылған сұрақтар А.С.Макаренконың айтуы бойынша, «тәрбиелік тәсілсіз» педагогикалық шеберліктің мәні жоқ. Сезіммен, көркемдік үлгіде жаныңды жазылтатын оқытушының сөзі жеке көз жеткізіп түсіндіруінің зор танымдық және тәрбиелік күші болады[3].

Шұғылданушылардың рухани бейнесін қалыптастыруда тәрбиешінің мына жеке сапалары терең әсер етеді: еңбек сүйгіштігі, сезім жомарттығы, риясыздығы, шыншылдығы, принципшілдігі және т.б. педагогтің сәл ғана мүлт кетуі кінәсіз болып көрінетін дағдылар, мысалы, оның темекі шегуі шұғылданушылардың санасында түзілмейтін із қалдыруы мүмкін, өйткені олар көп жағдайда тәрбиешінің айтқаны емес, оның әрекетіндегі, мінез-құлқындағы көргенін қабылдайды. Сондықтан тәрбие міндеттерін табысты шешу үшін дене тәрбиесі пәні оқытушысы

бәрінен бұрын өнегелілік және эстетикалық жағынан тәрбиеленген болуы тиіс. Көп жағдайда төрешінің нашар төрешілік етуінің нәтижесінде дау туындап, жарысқа қатысушылардың наразылығына әкеледі төрешінің жарыстағы спортшылар тарапынан жіберілген дерекшілікті, этикаға жатпайтын мінез-құлық элементтерін назардан тыс қалдыруға құқы жоқ.

Төреші де жаттықтырушы сияқты тәрбиеші: жарыста жоғары спорттық педагогикалық шеберлігі және мінез-құлық тазалығы бар төрешінің қолынан келеді, өйткені бұл қасиеттер тек спортшылар үшін емес көрермендер үшін де үлгі қызметін атқарады. Мұндай төреші жарыс барысында төрешілікте босандыққа жібермейді, спортшылар тарапынан спорттық этика талаптарын бұзудың кез-келген әрекетін болдырмайды. Төрешінің сыртқы көрініс бейнесі спортшыларды алда тұрған күреске жұмылдырады немес керісінше ынжығасын түсіреді. Мұны, әсіресе, жасөспірімдер сайыстарында ерекше ескерту қажет.

Болжамды тексеру тәжірибені ұйымдастыруды, яғни адамның зерттелетін құбылыстарға жоспарлы түрде араласуын талап етеді[4].

Педагогикалық тәжірибе жас спортшылар жаттықтырушысының іс – тәжірибе жұмыстарында тәжірибенің екі түрін, яғни құрастырушы, қайта түзуші түрлерін пайдалануға болады.

Құрастырушы тәжірибе белгілі болған дәйек пен құбылыс туралы білімін тексеру қажет.

Мысалы, іс – тәжірибеде спортшының дене дайындығын бағалау үшін бақылау жаттығулары қолданылады.

Жасалған бағалар кестесі дене қабілеттерінің даму деңгейі туралы ақпарат береді.

Алайда, жаттықтырушыда оның аймағындағы осы кестелердің дұрыс еместігі туралы күмәнді

пікір туындауы мүмкін. Бұндай жағдайда барлық оқушылар белгілі бір бағдарлама бойынша сынақтан өткізіліп, негізгі статистикалық мәндер есептеледі.

Алынған мәліметтер бағалар кестесі мәліметтерімен салыстырылып, оларға талдау жасалады және тиісті қорытынды жасалады.

Болжамды осындай тексеру, жоспар құру, сынақты іріктеп алу, тиісті жағдай мен сыналушылардың қажетті санының болуы (статистикалық мөлшерлерге сәйкес) тәрізді зерттеу тәртібі ережелерін талап етеді.

Қайта құрушы педагогикалық тәжірибе келтірілген болжамға сай жаңа педагогикалық ережелер даярлауды қарастырады.

Егер жаттықтырушы спорттық дайындықтың мәселесін тиімді шешу жолын тапса (дамыту әдістері, ұйымдастыру құралдары мен түрлері, жоспарлау, бақылау, т.б.), онда бұл қайта құрушы педагогикалық тәжірибелер көмегімен дәлелденеді және басқа да зерттеу әдістері қолданылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Худияров Ф.Б. Балуандарды оқу-жаттығу топтарына іріктеу // А. Ясауи атындағы халықаралық Қазақ-Түрік университетінің хабаршысы. – Түркістан, 2019. - № 1. – Б. 275-276.

2. Худияров Ф.Б., Кулбаев А. Спорттық ізбасарлармен бастапқы дайындық кезіндегі жұмыс жасау ерекшеліктері // XIII международный научный конгресс «Современный олимпийский спорт и спорт для всех». – Т.І.- Алматы, 2019. – Б. 430-432.

3. Тлеулов Э.Ж. Дене тәрбиесі, спорт ілімі мен әдістемесі. Оқу құралы. -Шымкент:

4. М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, 2009.

Оразов Ш.Б.

п.ғ.д.,

Наханов Қ.С.

п.ғ.к., доцент

Балабеков А.Т.

п.ғ.к.

Қонарбаев Ж.Ө.

доцент

Шымкент университеті,

«Дене шынықтыру және спорт» кафедрасы.

Шымкент, Қазақстан.

ҰЛТТЫҚ СПОРТ ОЙЫНДАРЫ - ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ

Резюме. Хоть воспитание жизнь человека сплошь охватывает, младенец, детство, на всасывать исполняет особенность психикалық середины, которую родилось воспитание, которое взяло в юношество, ему, решающая роль. Поэтому детей, до того, как воспитание, которое взяло на отбасында, какой нации лежащее им только выявило поставит, все возвращается направлению анықтаушы строки жизни. Оно то, что мы говорим анықтаушы, дается поколению, которое придет через попытки в социальной середине, человека.

Summary. Хоть education life of man embraces completely, baby, childhood, on to suck in carries out the feature of психикалық middle, that education that took in youth was born, to him, decision role. Therefore children, till education that took on отбасында, to what nation lying to them only educed will put, all is revolved

to direction of анықтаушы line of life. It that we talk анықтаушы, is given to the generation that will come through attempts in a social middle, man.

Оқушыларды ұлттық ойын арқылы тәрбиелеу үрдісін жетілдірудің ғылыми-педагогикалық негіздері жөнінде айту үшін ұлттық ойындар туралы мәселені анықтап алуды жөн деп білеміз.

Дүние және оның әлеуметтік құбылыстарының негіздерінде өзара байланыссыз ештең жоқ. Олай болса, халықтың ғасырлар бойы жасаған тәрбие құралдары да бірін-бірі толықтырып, бір-бірімен ұштасып, байланысып, қиоласып жатады. Ұлттық ойындар халық педагогикасының ажырамас бір саласы. Ол- халықтық ділдің (менталитеттің) түп негізі, ұлтқа тән қасиеттерді ұрпақтан ұрпаққа жеткізуші, салт-сана мен әдет-ғұрып, дәстүрлерді жалғастырушы және этностың өзіндік ерекшелігін жастардың бойына психологиялық жағынан сәбилік кезеңнен бастап негіздеп, шым-шындай отырып сіңірудің аса қолайлы қарапайым жолдарын жасаушы. Халық педагогикасы ұлт тәрбиесіне қатысты барлық өмірлік негіздерді қамти, ұлттық ерекшелікті даралай отырып, бүкіл адамзат қауымымен үндестіре, қиоластыра дамытуға күш-қуат жұмсайды. Ұлттық ойындар халық педагогикасының аса белсенді, үнемі өзгеріп, жетіліп отыратын, топ баспайтын, өмірге үздіксіз келіп жататын ұрпақ арқылы жаңара беретін бөлігі болып табылады. Сондықтан оның атқарар қызметінің өрісі кең, салмағы ауыр. Ол салауатты өмір салтын мұрат тұтқан, елі мен жерінің қамын ойлайтын ұлтжанды, отансүйгіш патриот, адам баласын бауырым деп өзіне тарта білетін, жолдастық пен достықты бағалай алатын, басқадан үйренуді жатсынбайтын жаңа адамды тәрбиелеп қалыптастырудың қуатты құралы.

Ұлттық ойындар - жеке адамдардың игілігіне асатын, ұлт өкілдерін түгел қамтитын ұлтқа тән рухани қазына. Ұлтқа тән дейтініміз ұлттық ойындары сол ұлттың өсіп жетілу барысында пайда болып, оның мыңдаған ұрпағының рухани азығына айналып, ұлттық болмысымен өзіндік ерекшелігін қалыптастыруға игі әсерін тигізетін ұлттық ерекшеліктің бір қыры болып табылады.

Ұлттық ойындары ұлттың ғасырлар бойы жасаған іріктеліп, сұрыпталып бізге жеткен мәдени мұраларының заңды бір саласы ретінде бағалы. Ол ел игілігіне қызмет ететін, жас ұрпақты жетілдіріп шындайтын әлеуметтік-педагогикалық мүмкіншілдігі зор тәрбие құралы. Ұлттық ойындар - атадан балаға мұра болып келе жатқан рухани, мәдени қазына. Ол халықтың сәби шағы мен бүгінгі өскелең дәуірінің ұласымды көрінісі ретінде зерттеудің, үйренудің нысаны және бүгінгі ұрпақты оқытып-тәрбиелеуде үлкен білімділік, тәрбиелік маңызы бар, ұрпақтан ұрпаққа үздіксіз беріліп келе жатқан тәрбие үрдісі болып табылады.

Ұлттық ойындар халық педагогикасының құрамдас бөлімі ретінде, өзін дүниеге әкелушілердің есеюіне, ақыл-ойының жетіліп, өмірге құштарлығының артуына, дене қуатының, адамгершілік қасиеттерінің қалыптасып жетіле

түсуіне игі әсерін тигізеді. Ұлттық ойындардың осы қызметін жақсы тани білген өркениетті елдер оны жоғары бағалап, ұмыт болудан сақтап, оны жиып-теріп қағаз бетіне түсіріп зерттеу нысанына айналдырып келе жатқаны баршаға аян.

Қазақ халқының рухани байлығын, оның ішінде ұлттық ойындарды алғаш рет қағаз бетіне түсірген - Италия саяхатшысы П.Плано Карапини. Ол XIII ғасырда Жетісу, Тарбағатай өлкелерінде болған кезде осы өлкедегі халықтың тұрмысы, әдет-ғұрыптары, ойын-сауықтары жайлы көптеген этнографиялық материалдар жазып, кеткен еуропалық назарына ұсынған еді.

Одан кейінгі кезеңде бұл үрдіс Италия жұртының аяулы ұлдарының бірі Марко Поланың орыс саяхатшысы П.И.Рычковтың, орыс ғалымы П.С.Палластың венгер зерттеушісі А.Вамберидің неміс этнографы Р.Каруцтың неміс ғалымы А.Гумбольдтің, поляк халқының зиялысы А.Янушкевичтің, С.Гростын, Б.Зеленскийдің т.б. жазба еңбектері арқылы жарасымды жалғасын табуын зор ілтипатпен еске аламыз.

Содан бері де талай әлеуметтік-қоғамдық өзгерістерді бастан кешіре отырып, халқымыз жасаған басқа да рухани байлықтар қатарында, ұлттық ойындары да жаңа ұрпақпен жаңарып, дамып, өзгеріп, толысып бізге дейін жетті. Әрбір жаңа толқын, жас түлек, ұлт зиялылары ұлттық ойындардың бойынан өзгеше бір қасиет танып, халықтық мәдени қазына ретінде ұлт ойындарын сол кезде шығып тұратын күнбе-күнгі басылым беттерінде үзбей жариялап, өз пікірлерін білдіріп отырған. Солардың арасында Е.А.Покровский, А.И.Ивановский, Н.И.Гродеков, Е.А.Алекторов, А.Диваев, А.Левшин, Н.Пантусов, Ф.Лазеровский, П.И.Пашино, Г.С.Загряжский, А.Шиле, О.Әлжанов т.б. сондай көптеген зерттеушілердің еңбектерін атап өтуге тиіспіз.

Кезінде көшпелілер деп атанған елдің тұрмыс-тіршілігі мен ойын-сауықтарына түрлі тарихи кезеңдерде алуан ұлт өкілдерінің көңіл бөлуі, зерттеуі тегін емес. Біздің пікірімізше, оның себебі-біріншіден, ойын атаулының ешкімді де ешуақытта жайбақарат қалдыра алмауынан болса; екіншіден, ойын шекара дегенді білмейді, өйткені ойын тілі біреу, ол әр халықтың сәбилік кезеңімен орайлас келіп рухани жақындастыра түседі; үшіншіден, ойын арқылы халықтар арасында түсіністік орнап, өзгелерді танып білуге деген ынтасын туғызады; төртіншіден, ойын интернационалдық тәрбиенің жаршысы, халықтың психологиялық ахуалын білудің, зерттеудің құралы; бесіншіден, ойын арқылы белгілі бір халықтың өмірбаянын зерттеп білуге кең жол ашады, ұлттық ойындарын этнографиялық материал ретінде пайдаланады.

Олай дейтініміз, қазақтың ұлттық ойындары туралы алғашқы пікір айтушылармен, оның жеке нұсқаларын жинаушылар көшпелі халықтан мұндай өрелі өнерді күтпегендіктерін сөз етеді.

Неміс ғалымы А.Гумбольдтың достарына жазған бір хатында: “Мен қазақ ауылында болған кезімді өмірімнің аса бір қуанышты кезеңі деп есептеймін. Себебі, көшпелі халықтың бізге көрсеткен сый-құрметі мен ойын-сауықтары естен кететін емес... Мен өмірімде осындай қысқа уақыт ішінде мұндай үлкен тарихтан осынша материал жинап көрген емес едім, бірақ осы кең дүниенің ортасында бұрын болмағандықтан да солай болуы керек”, - деп ағынан жарылған.

XIX ғасырдың бірінші жартысында қазақ даласын аралаған поляк халқының өкілі А.Янушкевич қазақ халқының тұрмысын әр қырынан суреттей отырып, олардың өнерінің, ойын-сауықтарының өзіне қатты ұнағанын айта келіп, былай дейді: “Кешкісін біздің үйде бір қазақ болды, ол әр түрлі аңдар мен құстардың әсіресе, түйенің, құланның, бүркіттің дауысын айнытпай салады. Бұны одан артық айнытпай салу ешкімнің қолынан келмейді”.

Халық жасаған рухани мұралар сан алуан. Солардың ішінде арманға меңзейтін шытырман оқиғалы, қиял ғажайып әңгімелер, тіл дамыту, ой өрісін кеңейту, ойлау мүмкіншілігін дамыту тілегінен туындайтын жұмбақ, мақал-мәтел, жаңылтпаш, ертегілер, балалар ойыны, ойын-сауықтар айырықша атайға болады. Осылардың бәрі тәрбие мүмкіншілігін арттырып, ауқымын кеңейте түседі.

Кезінде М.О.Әуезовтің ұлттық ойындары туралы айтқан мына сөздері ойға орала береді: “Біздің халқымыздың өмір кешкен ұзақ жылдарында, өздері қызықтаған алуан ойын өнері бар ғой. Ойын деген, менің түсінуімше, көңіл көтеру, жұрттың көзін қуантып, көңілін шаттандыру ғана емес, ойынның өзінше бір ерекше мағыналары болған”.

Ұлы ойшыл, ғалым, заманымыздың заңғар жазушысы Мұхтар Әуезовтің бұл пікірімен толық келісе отырып, қазақ өмірінің өткеніне көз жіберсек, әрбір күзгі, қысқы шаруашылықтың табысты аяқталуынан кейін, сәтті аяқталған аңшылықтан соң немесе елді басып кірген жаудан кек алып, жеңіске жеткенде, ас бергенде халық мерекелері, ойын-сауықтар өткізілген. Бұл ойын-сауықтар тек көңіл-көтеру, той-думан үшін ғана емес, ұрпақ тәрбиесін өркендетіп, дамытатын, үлгі-өнеге көрсететін тәрбие мектебі болған. Мұндай ойын тойларға жастар көптеп қатынасып, өзінің бағын сынап, өнер көрсетер аренасына айналдырған. Сөйтіп, өздерінен ересек аға буын ардагерлердің сонына түсіп, тәлім алған.

Қазақтың көкпар, сайыс, аударыспақ, күрес, теңге алу, қыз қуу, жамбы ату т.б. сондай ұлттық ойындарын спорттық сипатпен бірге үлкен тәрбиелік маңызы бар. Бұларға күнілгері зор әзірлік, мұқият даярлық керек болды. Сол даярлық үрдісіне жас баладан бастап, бозбалалар мен жігіт ағалары, атбектері мен ауыл ақсақалдары түгел қатынасатын. Жоғарыда аталған ойын түрлері мен бәйгенің алуан түрлеріне қосылатын аттар, оған мінгізілетін балалар, балуандар, көкпаршылар, қыз

қууға қатынасатын қыз бен жігіттер ауыл ақсақалдарының алқасында талқыланып, солардың ұйғаруы бойынша қатынасуға мүмкіншілік алатын. Бұл бір жағынан, халықтық тәлім-тәрбиенің маңызын арттырса, екінші жағынан, үлкендерге деген ілтипат пен сенімді, басқаның пікірімен санаса білуді; үшіншіден, жеңіске деген құлшынысты туғызып, баланың ақыл-ойын, қиялын ұштайды, көпшіліктің үмітін ақтауға деген жауапкершілігін шыңдай түседі. Осы жағынан келгенде ұлттық ойындары халық педагогикасының бір бөлігі ретіндегі өзінің маңызды қызметін осы күнге дейін атқаруда. Ұлы тойларда қазақтың дәстүрі қайта жаңарып, балалардың ұлттық ойындарына белсенді қатынасу талпынысты орын ала бастады.

Ұлы Абай айтқандай: “Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы-жаманды танидыдағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады”.

Өте орынды пікір. Өйткені адам естіп, көріп, ұстап, татып көрмесе, дүние сырларын, оның құбылыстары мен болмыстық формаларын сырттай болмаса, ішіне үңіліп көруге, ұғуға мүмкіншілігі болмас еді. Осының бәрін жас бала әбден толысып, ер жеткенге дейін күнбе-күнгі өмірден бір-бірімен қатынас арқылы танып біледі. Әсіресе, өзін қоршаған өмір заттары мен құбылыстарының мән-мағынасын ең алдымен ойын үстінде біледі. Ненің жақсы, ненің жаман екенін, нені істеуге болады, нені жасауға болмайды, өзара қарым-қатынас арқылы “мінез” деген қайшылығы мол, сыры терең адам бойындағы құпия құбылысқа кезігеді. Кейде түсініп, бірігіп әрекет жасайды, бірде опық жейді. Қуанышы да мол, азабы да мол өнер жолын бастайды. Бірде жеңіп, бірде жеңіліп, өмір сүрудің әдіс тәсілін үйреніп, тәжірибе жинақтайды. Осының көбін бала өмір тәжірибелері арқылы алады. Олар ойын арқылы қабылданылып, ойын арқылы бойға дарып, бала өзін қоршаған ортаның әдет-ғұрыптары мен салт-санасын, дәстүрін бойына сіңіреді. Егер де біз осының бәрін, жас адам алдымен ұлттық ойыны арқылы қабылдап бойына сіңіреді, ойын арқылы өмірге көз жіберіп, көрген білгенін ой елегінен өткізеді, сол арқылы ол өз ұлтының психологиялық негізін қабылдайды десек, мұнымыз шындықтан алшақтай қоймайды. Өз ұлтының рухани байлығын қабылдаған адам өзгенің өнері мен рухани байлығына үңілмей, білгісі келмей, үйренбей тұра алмайды. Ұлттық ойындар - басқаның ой-арманы мен тілегін аяқ асты етпейтін нағыз интернационалист азамат етіп тәрбиелеудің құралы.

Ұлттық ойындарының халық педагогикасына ұласып, қабысып келетін бір тұсы ауыз әдебиет үлгілерінде жиі көрініс береді. Әсіресе, ақындар айтысында ойын туралы оның адам өмірінен алатын орыны туралы пікірлер көп. Ойын арқылы баланы әлеуметтік өмірге ерте араластыру, ақыл ойын шыңдау үлкендердің үлгі-өнегесін олардың бойына ерте сіңіру ерекше тәрбие ниетінен

туындаған. Мысалы, “Айтыс ойыны”, “Қыз бала мен ұл баланың айтыс ойыны”, “Сан айтысы”, “Бала мен шілдің айтысы” т.б. секілді неше алуан ойын өлеңдері осының айғағы. Өнердің бұл түрі басқа халықтарда кездесе бермейтін, қазақ халқының өзіндік ерекшелігін көрсететін, жас баланың зердесін шыңдап, шығармашылық қабілетін арттыратын, осы өнер саласына баланы ерте еліктіріп, баулитын қасиеттерімен дараланады. Бұл өнерді халқымыз әлі де ұмыт қалдырмай, жастарға үлгі ретінде ұсынуда. Содан болар, қазақ халқында өз ойынан бір ауыз өлең құрап айтпайтын адамды кездестіре алмайсың. Бұл ерекшелік күні бүгінге дейін жалғасын тауып, бүгінгі қазақ мектептерінде айтыс өнері жаңарып, жалғаса түсуімен көзге түседі. Ойын ретінде бұл өнер баланың шығармашылық талабын шыңдап, өнерге деген құштарлығы мен бейімділігін ерте оятып, талантын ерте танытады. Оны егемендік алғаннан кейінгі қазақ мектептеріндегі тәрбиенің ұлттық мүдделерге бет бұруының нәтижесі деп білеміз. Кейінгі жылдары елімізде жиі өте бастаған ақындар айтысында, мектеп бітірген жаңа талап жас ақындардың жүлделі орындарды жеңіп алуы, осы үрдістің етек ала бастағанын байқатады. Бұның негізі ұлттық ойындардың оқу-тәрбие жұмысына қолданыла бастауында да деп түсінген орынды.

Алайда, біз халықтың ділі (менталитеті) туралы сөз еткенде, осы ерекшелікті көп ескере бермейміз. Ескеру қажет-ақ. Өйткені халқымызды өзге жұрттардан дараландырып тұратын бұл өнер түрі, өзіндік ерекшелігімен қуатты тәрбие құралына айналып отыр. Сөйтіп, тарих қойнауынан бастау алып бізге жеткен ұлттық ойындарды ұрпақ тәрбиесінде пайдаланудың ұтымдылығы айқын байқалады.

Кеңестік кезеңде халқымыздың өткені туралы пікір айтушылар қазан төңкерісіне дейін қазақ халқын надан халық деп танытуға тырысып келді. Ол үшін көптеген еңбектер, кітаптар жазып пікірлер таратты. Еліміз егемендігін алып, өз тізгіні өзіне тиген соңғы, жылдардың ішінде ғасырлар бойы жағылған күйден насихатталған осындай пікірлерден қоғамдық ойдан арылту үшін көптеген істер істелді. Сондай игі шаралардың қатарында әлемге II ұстаз ретінде танылған әл-Фараби, бүгінде әлем халықтары мойындап ЮНЕСКО арқылы туған күндерін атап өтіп отырған Абай Құнанбаевтың 150, Мұхтар Әуезов пен Қаныш Сәтпаевтың 100 жылдық мерей тойы, Түркістан қаласының 1500 жылдығы т.б. атап айтуға болады. Бұлар әлем халықтарының алдында қазақтың өзіндік орны бар халық екенін дәлелдей түсті. Осының бәрі этностық ерекшелік ретінде танылып отырғанын, онда ұлттық ойынның да өрнегі еске алсақ, ойын тек көңіл көтеру үшін ермек ретінде емес, оның өнер, білім, ойлау мен қиялды дамытып адамның дене, ой қабілетін еселеп арттыра түсетін тәрбие құралы болғанын теріске шығара алмаймыз.

Егер біз бір кездегі жартылай сауатсыз деген ақындардың, жұмбақ өлеңдерін немесе жұмбақ айтыстарын оқысақ, соларға бүгінгі адамдардың

бәрі бірдей дұрыс жауабын бірден айтып бере қоюы оңайға соқпайтынын аңғарамыз.

Айтыс өнері. Өзінің жетілу барысында ең алдымен ойынға міндетті деп білеміз. Оған төселу үрдісі ұлттық ойындарына, оның сыртқы дүниені қабылдап түсінуінің нәтижесіне, ішкі логикасын жете меңгеруге негізделгенін түсіну қиын емес.

Ұлттық ойындары адамның денесін, ақыл-ойын жаттықтырушы, адамның адамгершілік қасиеттерін шыңдап жетілдіруші, әлеуметтік ортасының жемісі болып табылады. Адам өзінің көргені мен ұстап білгенін ой-сезімі арқылы ішкі жан дүниесінен өткізу нәтижесінде белгілі бір шешімге келеді де, өзінің ішкі сезімі арқылы санадан өткізгенін өнер ретінде, көпшілік талқысына ұсынады. Солардың көпшілігінің нәтижесі ойын-тойда, көпшілік бас қосқан үлкен жиындарда бой көрсетеді. Халқымыздың өткеніне көз жіберсек, көпшіліктің бас қосатын, жиналатын жері үлкен астар мен ұлы дүбір той-думан болғаны шындық. Кең пейілді халқымыздың той-думаны да қызықты, мазмұнды, әржақты болған.

Қазақ халқының әдет-ғұрып, салт-санасы да, дәстүрі де күнбе-күнгі тұрмысына байланысты қалыптасқан. Осыған орай аса көрнекті жазушы Сәбит Мұқанов “Халық мұрасы” атты тарихи және этнографиялық шолуында былай деп жазды: “Жүн сабайтындар, көбінесе жастар болады. Олар жүн сабайтын үйге жиналады да, сабайтын жүнді киіз үйдің ортасына төселген тулаққа (кепкен, иленбеген тері) үйеді де, айнала отыра қалып, екі қолына алған сабаумен ұра бастайды. Әдетте, жастар бұған ойын-сауық үшін де жиналған. Себебі жүн сабау үстінде жастар жарыса қимылдап, оны ойын күлкіге, әзіл-оспаққа айналдырып әкеткен. Сабауды ұстай, ұра білмегендер, әрі алақандарын ойып алатындар көршілеріне күлкі болады”. Бұны ойынның жұмыс үстіндегі тәрбиелік қызметінің және бір айғағы, көрінісі деп білеміз.

Ұлттық ойындар халық педагогикасының негізгі бір саласы екенін дәлелдейтін тағы бір негіз - ұлттық ойындарға қатынаспайтын бірде бір тұрмыстық, шаруашылық сала жоқ. Ол адам баласына тән адамгершілік қатынасына дәнекер ретінде қолданылады. Мұны біз көрнекті жазушы Ғабит Мүсіреповтың “Ұлпан” повесінен оқып білеміз.

“Бұл елдің ескі бір салты бойынша, көші-қон кезінде жастар әуелі үлкендердің үйін тігісіп береді. Одан соң жесір-жетім қалғандардың үйлерін тігіседі. Ең соңында отау үйлерді қалдырып, аяғын ойын-сауыққа айналдырып әкетеді”, - деп жазады Ғ.Мүсірепов. Мұнда ұжымдық еңбектің қалыптасқан дәстүрі негізіндегі өзара сыйластықтың ойын-сауық арқылы жарасымды жалғасын табуы нақты бейнеленген.

Жоғарыдағы қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінен келтірген тәрізді мысалдарды салыстырмалы түрде басқа халықтардың тарихынан, эпостарынан да келтіруге болады. Біз бұл жерде Еуропаға жүгіне бермей, Азия құрлығындағы көне көршілеріміздің бірі үнділер

туралы айта отырып, олардың да өздерінің ұлттық ойындарының халық тәлім-тәрбиесіне арқау боларлықтай бірер мысал келтіруді жөн деп таптық.

Бұдан шамасы 4 мың жыл бұрын өмірге келген Үнді халқының көне эпосы “Рамаянада” жырланатын үйлену салты былай орындалатын болған: бозбалаларды жиып, олардың арасында ерлікке, шапшандық пен әскери өнерге жарыс өткізген. Жеңімпаз атанғанға қалыңдық өз қолымен гүлден өрілген алқа кигізіп, ерлі-зайып атанған.

Үнді халқының тағы бір көне эпосы “Махабхарата” да қалыңдықтың өзіне лайық жар таңдау рәсімдері ойын-сауық арқылы жарысқа қатынасушылардың бәріне бірдей ортақ шарт бойынша өткізілген. Бұл елдің жастары күнілгері жарысқа өзін-өзі мұқият әзірлеген. Жас адамның белгісіз сынаққа әзірленуі, оның жақсылық үшін, келешек үшін әзірленуімен тең. Қай халықтың да ұлттық ойындарының алдына қоятын негізгі мақсаты уақыттың талабына сай жақсы ұрпақ тәрбиелеу болып табылады.

“Әр түрлі ойын-сауықпен он бес күн өткен соң, он алтыншы күні үлде мен бұлдеге бөленіп құлпырған, ашық күндей жарқырап Драупади салтанатты сарайдан шықты. Патша қызының ағасы жарыстың шартын хабарлады. Драупаидың ері болғысы келетіндер аса үлкен садақты тартып, бес оқты бірдей алдындағы дөңгелеп айналып тұрған алтын балықтың көзіне тигізу керек”. Жеңіске жеткен жігітке қыз тұрмысқа шығады.

Қызға мұндай берілетін еркіндік қазақ эпостарында да кездесіп отырады. Олардың алдына қойылатын шарттар да, осы тәріздес спорттық бәсеке түрінде болып келеді. Жігіттің күші, ақылы, адамгершілігі сынға түсіп, соған толымдысы ғана мұратқа жетпек.

Адам баласының пайда болып өмір сүргеннен бері өз ұрпағын, өзінің өмір салтына баулуы, өмірге әзірлеуі, күн көріс пен тұрмыс ерекшелігін сақтап ары қарай дамуы күн тәртібінен түсіп көрген жоқ.

Оның нәсілі өсіп-өніп, етек жайып, құлашын кеңге сермеген кезде руластар пайда болып, жеке тайпалар мен халықтар, ұлттар қалыптасты. Тіршілік барысында өзара достастық немесе жауластық әрекеттері де үзілмей келе жатыр.

Солардың қай-қайсысы болса да өз ұрпағын өздері қадір тұтып ұстанған әдеттері мен өмір салттарын туғызды. Сол өмір салттары, әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері жаңа буын жас ұрпақтары арқылы жаңарып, қайталанып, әр ұлттың өзіндік ерекшелігіне ұласып, белгілі бір халықтың психологиялық айырмашылықтарына айналды. Осының бәрі қосылып сол халықтың рухани негізін құрап, оларды басқалардан даралап көрсетудің алғышарты болды. Ғасырлар бойы алмасумен жаңа келген ұрпақ өмір тәжірибелерін жетілдіре келіп, оны үнемі жаңа өмір талаптарына сай жаңартып, дамыта берді.

Ұзақ ғасырларға созылған өзгеріс, жаңарудың барысында алуан түрлер мен формалар туып қалыптасты. Солардың мақсат-мүдделерін

құрайтын мазмұндарының алуандығына қарамай адам баласының ортақ мүддесі бір арнаға - жақсы ұрпақ, жақсы азамат тәрбиелеу тоғысып арнасына тоғысып келеді.

Тілі, ділі, алуан салаға бөлініп, әдет-ғұрыптары тарамдалып кетіп жатқан өзіндік ерекшелік ең алдымен “...ұрпақтың сыртқы бейнесі болып табылады, - дейді В.Г.Белинский. - Онсыз халық бет әлпетсіз бейне, болмыссыз тас түйін тәрізді”.

Өзіндік ерекшелік атаулы тайпа, халық, ұлыс пен ұлттардың тұтастығын қамтамасыз ететін кеңістік, табиғатының қолайлылығы мен байлығына, адамның өмір сүру әсеріне байланысты. Осының бәрі ұлттың тек “сыртқы бейнесін” ғана қалыптастырмайды, ішкі мазмұнын да байытып, алуан түрлі формада пайда болып қалыптасуына ықпал етеді. Ұлттық сананың өмірге келуі, үнемі дамып жаңарып отыруы арқылы ұлттық қасиеті құралып, өзіндік ерекшеліктері айқындала түседі. Бүгінде оны ұлттық діл (менталитет) деп атап жүр.

Тәрбие адам ғұмырын тұтас қамтығанымен, сәбилік, балалық, жастық шағында алған тәрбиесі оған туған ортасының психикалық ерекшелігін сіндіруде шешуші рөл атқарады. Сондықтан баланың отбасында алған тәлім-тәрбиесі оның қай ұлтқа жататынын анықтап қана қоймай, бүкіл өмір жолының анықтаушы бағдарына айналады. Оны анықтаушы дейтініміз адамның әлеуметтік ортадағы әрекеттері арқылы келер ұрпаққа беріліп отырады.

Бұл салада халық педагогикасының негізгі құрамды бөлімі ұлттық ойындардың атқаратын қызметі жоғары. Оның үстіне ұлттық ойындардың тұла бойында ұлттық тәрбие мен психологияның ұлтқа тән дүниені қабылдау, танып-білу қабілетінің өзіндік ерекшеліктері топтасқан. Өйткені, ойын нысандық дүниенің, шындық болмыстың бала санасы арқылы туып, өмірге келген кішірейтілген моделі. Сондықтан ұлт орналасқан аймақтың барлық болмысы ұлттық ойындардың тұла бойына сіндіскен. Ұлт деп ат қойып, айдар тағып жүргеніміздің өзі-осы табиғи ерекшеліктерінен туындайтын этностық дүние танымы, өмірге деген көзқарас ерекшелігі, ол адамның қоршаған ортаны қабылдау ерекшеліктеріне байланысты қалыптасқан психологиялық негізі болып табылатын мінез-құлық, әдет, салт-дәстүр бірлігінің адам бойынан тілі, ділі, діні арқылы көрініс табуы. Мұның бәрі адам санасы арқылы материалдық дүниені қабылдауда адамның өмірге икемделуін ғана туғызып қоймайды, сол өмірге белсенді қатынасына да түрткі болады. Бала жастайынан күнбе-күнгі ойынын өзгертіп, жетілдіруі, дүние танымы мен қиялын дамытуы арқылы өзін қоршаған ортаны терең танып біле отырып, оны өзіне қызмет етуге икемдейді. Яғни адамның дүниені саналы түрде танып білуінде ұлттық ойын шешуші рөл атқарады.

Әдебиеттер

1. Баскетбол: Учебник для институтов физической культуры // Под. Ред. Ю.М. Портнова. - М.: Физкультура и Спорт, 2018. - 350с.

2. Дене шынықтыру және спорт психологиясы пәні бойынша тесттік тапсырмалар жинағы. Оқу-әдістемелік құралы. - Кентау, 2017. «Еркін и К-XXI» ЖШС баспаханасы. - 150б.

УДК 371

ББК 74.2

3. Ысқақов Ж., Сатбаев Қ. Жеке тұлға дамуына спорттық тәрбиенің әсері. Шымкент. 2007

4. Тайжанов.С., Қошаев М.Н., Адамбеков М.И., Мухтаров С.М. Баларда қозғалыс функциясын қалыптастыру // Дене тәрбиесінің жаршысы журналы., - 2015. – № 1. - 79-84 б.б.

Борисенко Елена Юрьевна

канд.пед.наук, доцент,

Иркутский государственный университет

ПРОФИЛАКТИКА ВИЧ-ИНФИЦИРОВАНИЯ СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ**Borisenko Elena Yurievna**

cand.ped.sciences, docent,

Irkutsk state University

HIV PREVENTION AMONG SCHOOLCHILDREN

Аннотация. Для проведения качественных мероприятий по профилактике ВИЧ-инфицирования среди молодежи необходимо учитывать особенности образования и развития разных возрастных групп и эмоциональную составляющую самих мероприятий.

Abstract. In order to carry out high-quality measures to prevent HIV infection among young people, it is necessary to take into account the particularities of education and development of different age groups and the emotional component of the events themselves.

Ключевые слова: профилактика, ВИЧ-инфекция, школьники, безопасное поведение.

Keywords: prevention, HIV infection, schoolchildren, safe behavior.

Информация о ВИЧ-инфекции появилась в нашей стране в конце 80-ых годов прошлого века. Из-за быстрого распространения, данное заболевание стало проблемой мирового сообщества. За десять лет болезнь прогрессировала у большинства людей, принимающие инъекционные наркотические средства, позже начал преобладать половой путь передачи ВИЧ. Так ВИЧ-инфекция вышла на популяционный уровень. Для Иркутской популяции высокая зараженность в 3 951 тысячи человек в 2017 году, а в 2018 – 3 652 человек, связанна со многими проявлениями жизни общества: с миграционными потоками, ростом количества наркозависимых людей, безответственным отношением отдельных представителей населения к своему здоровью и здоровью окружающих [3]. По данным Федерального регистра пациентов на 1 февраля 2020 года, в Прибайкалье зарегистрированы 30 186 постоянных жителей с ВИЧ в организме. В 2019 году их список пополнили 2 949 человека. В общей сложности пациентов на 1 февраля 2020 года, в Прибайкалье зарегистрированы 30 186 постоянных жителей с ВИЧ в организме [4].

Давно определены люди, относящиеся к группе риска. Кроме наркозависимых и представителей коммерческого секса, это сотрудники круга профессий, где ВИЧ-инфицирование может произойти из-за

несоблюдения санитарно-гигиенических правил. Однако в настоящее время тревогу вызывает группа социально благополучных молодых людей, обучающихся в учебных заведениях разных ступеней образования, среди которых также наблюдается активность распространения инфекции при половых контактах. Поэтому необходимым условием сохранения здоровья этой группы молодежи является профилактика ВИЧ-инфекции. Что и определило тему нашего исследования.

Педагогическое исследование «Профилактика ВИЧ-инфицирования среди молодежи» проведено совместно с магистрантами университета с 2017-2020 годы в городах Иркутск и Зима и включает следующие этапы: изучение вопроса по проблеме исследования, разработка диагностического материала, организация и проведение профилактических мероприятий, проведение диагностики, подведение итогов исследования. Всего в исследовании участвовали 187 школьников. Педагогическое исследование предполагало проведение кинопрофилактики среди школьников, поэтому перед этим организованы родительские собрания с целью просвещения и получения разрешения родителей на демонстрацию кинофильма о ВИЧ-инфицировании и профилактике среди молодежи.

На первом этапе исследования было определено, что профилактика ВИЧ-инфекции среди молодежи разновозрастных групп имеет особенности. Это обусловлено наличием разного уровня знаний об инфекции и понимания ее опасности обучающимися учебных заведений разных ступеней (школы, начального, среднего и высшего профессионального образования). Немаловажным фактором является и то, в каких условиях идет развитие личности и социализация молодого человека, какая микро- и мезосоциосреда его окружает.

Для выявления источников первоначальных знаний о ВИЧ у обучающихся проведен анализ школьной программы биологии, который показал, что в ее содержание входят темы, которые с научной точки зрения объясняют причины заражения ВИЧ и их последствия. Это информация, касающаяся изучения вирусов, заболеваний, передающиеся половым путем, инфицирования ВИЧ и заболевания СПИД [1].

При проведении эмпирического этапа исследования нами разработаны диагностические материалы для обучающихся школ, целью использования которых стало определение знаний обучающихся о вирусе, их отношение к началу ранней половой жизни и определение поведенческих рисков в отношении возможности ВИЧ-инфицирования. Итак, анкета включает три части и имеет рефлексивный характер.

При анкетировании школьников старших классов города Зима 100% участников исследования показали знания о ВИЧ-инфекции и путях заражения. При этом только 64% обучающихся понимают необходимость безопасного поведения. В школе города Иркутска ученики в 95% случаев представили правильные ответы при определении путей заражения, о понимании необходимости безопасного поведения в жизни 60% от числа опрошенных. Анализ анкет обучающихся школы, удаленной от областного центра и г. Иркутска показали результаты, принципиально не отличающиеся друг от друга и выявили одинаковую проблему. При имеющихся знаниях об опасном заболевании далеко больше половины респондентов не связывают их с безопасным поведением. Так, анализ блока анкеты, касающегося отношения школьников к раннему началу половой жизни показал у 55% готовность к этому шагу в своей жизни. 45% обучающихся смогли пояснить отказ от обозначенного поступка. При определении своего поведения и личных решений молодые люди дали понять, что для каждого из них выбор связан с уровнем развитости личностных качеств и способностями ответственного выбора, т.е. наличием экзистенциальной направленности.

Профилактические беседы в обеих школах проводятся регулярно. Однако исследование не показало желаемых результатов больше, чем у половины школьников. Следующим шагом эмпирического исследования стало проведение

разработанных нами профилактических мероприятий с заполнением рефлексивной части анкеты обучающимися. Занятия включали демонстрацию кинофильма о распространении ВИЧ-инфицирования, предоставленным руководителем Народного Фонда Образования В. Канавиным. Очень реалистичный фильм «ВИЧ-инфекция. Принципы профилактики», базируется на материале, полученном в медицинских учреждениях г. Иркутска. Результаты педагогического наблюдения показали, что наличие эмоциональной составляющей при проведении таких мероприятий положительно сказывается на изменении позиций молодежи в плане выбора безопасного поведения, 25 % школьников изменили выбор своего поведения в опасных ситуациях. Однако, вызванные эмоции отрицательно сказались на проявлении толерантности к людям с положительным ВИЧ-статусом, не смотря на то, что в одном из видеофрагментов авторы говорят о невозможности заразиться этой инфекцией в быту. В данном случае, при проведении кинопрофилактики целесообразно было продемонстрировать дополнительный материал, касающийся темы и разъясняющий отдельные вопросы более подробно. Такой информацией могло бы стать практическое руководство, которое вышло под эгидой ЮНЕСКО в Прибайкалье «Предотвращение дискриминации обучающихся и работников образовательных организаций, живущих с ВИЧ». Подобные руководства необходимы при проведении подобных мероприятий со школьниками и их родителями [4]. Следовательно, при разработке и проведении профилактических мероприятий в данном направлении необходим тщательный подход с учетом выполнения многих особенностей школьников данного возраста: личностную зрелость, социальные условия жизни, уровень знаний по обозначенной проблеме и т.д.

В Распоряжении «Государственной стратегии противодействия распространения ВИЧ – инфекции в Российской Федерации на период до 2020 года и дальнейшую перспективу» учтены вопросы и медицинских действий, и повышения информированности граждан по вопросам профилактики ВИЧ-инфекции, а также заболеваний, ассоциированных с ВИЧ-инфекцией, в том числе для молодежи [2]. В Иркутске на пресс-конференции в ИА «Интерфакс-Сибирь», главный врач «Иркутского областного центра по профилактике и борьбе со СПИД и инфекционными заболеваниями» Юлия Плотникова отметила снижение доли умерших от СПИДа в регионе. Снижение достигнуто благодаря увеличению охвата терапией нуждающихся [4]. Лечению, но не профилактике. Задача педагога – не допустить возможности попадания в категорию заболевших людей подрастающее поколение. Поэтому значение профилактики ВИЧ-инфицирования среди молодежи переоценить сложно.

Мероприятия по профилактике ВИЧ-инфекции должны следовать определенной стратегии, которая включает такие пункты, как мониторинг ситуации, профилактика потребления психоактивных веществ, нравственное воспитание, что всегда присутствует в планах школы. Однако, как показали результаты исследования, этого не достаточно. На наш взгляд, работа должна иметь системный и систематический характер. В воспитательной работе школы явно не хватает целенаправленной работы по обозначенному вопросу с родителями. Повышение роли семьи в профилактике станет неоценимой помощью. Так же необходимо привлечение социального окружения, встречи с медицинскими работниками, демонстрация для школьников и их родителей результатов мониторинга ситуации по области и городу не только по заболевшим и умершим людям, но и количеству вновь ВИЧ-инфицированных молодых людей. Систематическая профилактическая работа позволит развивать у молодых людей способность связывать теорию с практикой, т.е. выбирать правильные поступки с точки зрения безопасного поведения в повседневной жизни.

УДК 373.3.016:76

Список литературы

1. Примерные программы по учебным предметам. Биология. 10 – 11 классы. – М.: Просвещение, 2010. – 80 с.
2. Государственная Стратегия противодействия распространению заболевания, вызываемого вирусом иммунодефицита человека (ВИЧ-инфекции), в Российской Федерации на период до 2020 года. Распоряжение "Об утверждении Государственной стратегии противодействия распространению ВИЧ-инфекции в Российской Федерации на период до 2020 года и дальнейшую перспективу". Правительство Российской Федерации: принято 20 октября 2016 г. №2203-р [Электронный ресурс]: https://aids38.ru/wpcontent/uploads/exported/0000/2._Gosudarstvennaya_strategiya_do_2020g [Дата обращения: 10.03.2020].
3. Официальная статистика ВИЧ, СПИДа в России [Электронный ресурс] URL: <https://spid-vich-zppp.ru/statistika/ofitsialnaya-statistika-vich-spид-rf-2016.html#i-43>(дата обращения: 07.02.2018)
4. «Предотвращение дискриминации обучающихся и работников образовательных организаций, живущих с ВИЧ» [Электронный ресурс]: <https://aids38.ru/> [Дата обращения: 9.04.2020].

Vasenko Valentyna Vasylivna

*Associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences,
Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University,
Department of Pedagogi, Theory and Methods of Primary Education*

DEVELOPMENT OF JUNIOR STUDENTS' CROSS-CUTTING ABILITY TO THINK CRITICALLY WHEN PERFORMING TASKS OF GRAPHIC CONTENT

Васенко Валентина Василівна

*доцент, кандидат педагогічних наук,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди», кафедра педагогіки, теорії та методики початкового навчання*

РОЗВИТОК У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НАСКРІЗНОГО ВМІННЯ КРИТИЧНО МИСЛИТИ ПРИ ВИКОНАННІ ЗАВДАНЬ ГРАФІЧНОГО ЗМІСТУ

Summary. The article highlights that the technical and technological achievements of mankind have allowed it to develop to the level of the information society, where information itself becomes a means of necessary life changes. The success of its operation is ensured by the quality of school education.

The analysis of the State Standard of Primary Education allows to sharpen the attention to the end-to-end ability of students to think critically. Its implementation is proposed by the concept of the New Ukrainian School, which should make them indicators of the implementation of the competency approach at the level of specific school practice.

It is stated that the pervasive ability to think critically, although widely recognized in various fields, is ambiguously perceived by the scientific community. Due to this and depending on the practical necessity, the idea of developing critical thinking acquires special characteristics and clarifications, although it is decisive. In view of this, only now is a holistic theory and methodology of this process for educational activities being created.

It is established that the announced ability can be considered as a set of mental operations, which are manifested in the ability to analyze, compare, synthesize, evaluate information, identify problems and ask questions, hypothesize and evaluate alternatives, make conscious choices. Based on this, it is confirmed that the development of critical thinking is possible in all lessons, in different types of educational activities, and therefore the teacher must take into account that it is possible to teach students to think critically. only gradually. That is,

such thinking is the result of constant, persistent, long-term work of teachers, students and all interested participants in the didactic process.

It is proved that even in the absence of a clear algorithm of actions of the teacher for the development of critical thinking of students, it appears and develops in them while working with information, solving problems or problems, analyzing and assessing the situation, determining appropriate ways to achieve predictable results. The leading activity in the lessons is design and technological activities, which develop the ability to work with information sources, various types of design and technological documentation, in particular, graphics. Therefore, the subjects of mathematics were used in the subjects of educational institutions of the first degree, the program of which provides for the formation of students' subject mathematical competence, for which the dynamics of mastering subject-mathematical competencies by junior students: computational, logical, information-graphic, geometric, algebraic. Possibilities of development of critical thinking of junior schoolchildren in the process of mastering semantic lines, spatial relations, geometric figures, as such, which lay the foundations of spatial thinking and are based on specific for perception material - graphic, are checked. After all, it is he who, as the most obvious information, is given insufficient attention.

Variants of exercises of development of critical thinking with graphic material are offered. Their features are focused on: speed of response, development of attention, memory, speed of thinking, logical thinking, figurative thinking. The results of their use ensure the development of junior students' thorough ability to think critically, purposefully develop the ability to notice in subjects excellent, characteristic, which motivates students to learn new information, which enriches not only his speech abilities, but also mental actions.

Анотація. У статті виділено, що технічні й технологічні досягнення людства дали змогу йому розвинутися до рівня інформаційного суспільства, де сама інформація стає засобом необхідних життєвих змін. Успіх оперування нею забезпечується якістю шкільної освіти.

Виконаний аналіз Державного стандарту початкової освіти дозволяє загострити увагу на наскрізному вмінні учнів критично мислити. Його реалізація пропонується концепцією Нової української школи, яка повинна зробити їх показниками впровадження компетентнісного підходу на рівні конкретної шкільної практики.

Констатовано, що наскрізне вміння критично мислити хоча і має широке визнання в різних галузях, але неоднозначно сприймається науковим товариством. Завдяки цьому та залежно від практичної необхідності, ідея розвитку критичного мислення набуває особливих характеристик та уточнень, хоча і є визначальною. З огляду на це лише нині створюється цілісна теорія та методика цього процесу для навчальної діяльності.

Встановлено, що анонсоване вміння можна розглядати, як комплекс мисленневих операцій, які проявляються у здатності людини аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію, виділяти проблеми та ставити запитання, висувати гіпотези та оцінювати альтернативні варіанти, робити свідомий вибір при прийнятті рішення. На основі цього підтверджено, що розвиток критичного мислення можливий на всіх уроках, у різних видах навчальної діяльності, а тому вчитель має враховувати, що навчити школярів мислити критично можливо. лише поступово. Тобто, таке мислення є результатом постійної, наполегливої, багаторічної роботи педагогів, учнів та всіх зацікавлених учасників дидактичного процесу.

Доведено, що навіть при відсутності чіткого алгоритму дій учителя з розвитку критичного мислення школярів, воно з'являється і розвивається у них під час роботи з інформацією, розв'язання задач чи проблем, аналізу та оцінки ситуації, визначення доцільних способів діяльності з досягнення передбачуваних результатів. При цьому, провідною діяльністю на уроках є проектно-технологічна діяльність, у якій виробляються уміння працювати з інформаційними джерелами, різними видами проектно-технологічної документації, зокрема, графічної. Тому з навчальних предметів освітніх закладів першого ступеня були використані можливості математики, програма якої передбачає формування в учнів предметної математичної компетентності, для чого визначено динаміку опанування молодшими школярами предметних-математичних компетенцій: обчислювальної, логічної, інформаційно-графічної, геометричної, алгебраїчної. Перевірено можливості розвитку критичного мислення молодших школярів у процесі опанування змістових ліній просторові відношення, геометричні фігури, як такі, що закладають основи просторового мислення і базуються на специфічному для сприйняття матеріалі - графічному. Адже саме йому, як найбільш наочній інформації, надається недостатня увага.

Запропоновано варіанти вправ розвитку критичного мислення з графічним матеріалом. Особливостями їх є спрямованість на: швидкість відповіді, розвиток уваги, пам'яті, швидкості мислення, логічного мислення, образного мислення. Результати їх використання забезпечують розвиток у молодших школярів наскрізного вміння критично мислити цілеспрямовано виробляються уміння помічати у предметах відмінне, характерне, що мотивує учня засвоювати нову інформацію, яка збагачує не лише його мовленнєві можливості, а і мислительні дії.

Key words: information society, State standard of primary education, quality of school education, project-technological activity, cross-cutting ability to think critically, mental operations, semantic lines, options of exercises with graphic material.

Ключові слова: інформаційне суспільство, Державний стандарт початкової освіти, якість шкільної освіти, проектно-технологічна діяльність, наскрізне вміння критично мислити, мисленнєві операції, змістові лінії, варіанти вправ з графічним матеріалом.

Постановка проблеми. Здатність людини аналізувати отриману інформацію, переосмислювати її, перевіряти практикою, спираючись на досвід приймати рішення й обґрунтовано відстоювати власну думку стає пріоритетною в сучасних умовах суспільного життя. В основі цього має бути вміння особи мислити самостійно, яскраво і динамічно, вміло і швидко пристосовуючись до різних обставин. Така зміна парадигми розвитку і формування підростаючого покоління вимагає нових підходів до організації освіти, докорінного оновлення не лише змісту, а і форм організації навчально-виховного процесу. Тому саме концепцію Нової української школи виокремлено одним із пріоритетних напрямів державної політики в освітній діяльності загальноосвітніх навчальних закладах, відмінною особливістю якої є сприяння самостійності й творчості, поінформованості й активності, здатності до адаптації та конкурентності у вирі динамічних змін оточуючої учнів дійсності. Очевидно, школярі, уже з перших кроків, мають ставати тими, хто навчаючись, вчиться і критично мислить. Тобто, держава, визначаючи мету функціонування вже початкової освіти, виділяє розвиток наскрізних умінь школярів: системності та критичності, творчості та ініціативності, допитливості та компетентності. Причому, це є актуальним для кожного етапу шкільної освіти, а її початкова ланка закладає підвалини формування критичного мислення, як пріоритетного напрямку становлення особистості сучасного школяра. З огляду на це, проблема критичного мислення як світоглядна категорія, має знаходитися у зоні професійної уваги кожного педагога, який з початку перебування дитини у загальноосвітньому навчальному закладі є дотичним до процесу формування її поглядів, переконань і цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундамент для пошуків шляхів формування критичного мислення дітей і молоді був закладений вивченням: питання про зони найближчого розвитку Л. Виготським, ідеї розвивального навчання В. Давидовим та Д. Ельконіним, проблеми розумового виховання В. Сухомлинським та Ш. Амонашвілі, підходів до розвитку пізнавального інтересу й активності учнів Г. Люблінською та ін. Поняття критичного мислення стало предметом досліджень Дж. Брауса, М. Векслера, Д. Клустера, О. Пометун, Л. Терлецької, С. Терно, О. Тягло та ін., окремі аспекти розвитку якого в учнів розглядалися О. Белкіною, Н. Вукіною, О. Пометун, С. Терно, Т. Хачумян та ін. Питання формування критичного ставлення до інформації досліджували К. Баханов, Л. Терлецька та ін. Т. Воропай, Д. Десятов, С. Мирошник, О. Пометун, І. Суценко, Л. Терлецька,

С. Терно, О. Тягло та ін. переконливо довели, що сенситивним періодом для розвитку такого мислення є молодший шкільний вік.

Основою впровадження у практику початкової школи технології формування критичного мислення учнів є результати наукових досліджень Л. Варзацької, М. Вашуленка, С. Гончаренка, О. Савченко та ін.

Мега виконання статті є вивчення проблеми та обґрунтування вправ з формування наскрізного вміння критично мислити молодших школярів при вивченні математики.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах велике значення надається якості шкільної освіти, підвищенню рівня знань школярів. Стратегія модернізації вітчизняної освіти спрямована на розвиток ключових компетенцій у різних сферах діяльності. Забезпечується це завдяки компетентнісному підходу, який акцентує увагу на результативності освіти, полягає не в певній сумі набутих школярем знань чи засвоєної інформації, а в здатності людини діяти в різних проблемних ситуаціях [1]. Дана думка підтримується О. Савченко, яка в якості пріоритету в освіті бачить не стільки набуття учнями певних знань, скільки розвиток потенціалу, що дозволить у подальшому продукувати нове знання, яке на практиці служитиме джерелом сталого розвитку дитини. [9]. Тому, очевидно, що використання вчителем лише репродуктивних, позбавлених творчого, критичного підходу, методів навчання серйозно обмежує можливості учнів тільки роботою за шаблоном, запропонованим зразком і позбавляє бажання пошуку інших варіантів вирішення поставлених завдань, крім загальноприйнятих.

У Державному стандарті початкової освіти її метою визначено «всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості». [3]. При цьому концепція Нової української школи передбачає розвиток наскрізних умінь, які мають стати показниками впровадження компетентнісного підходу на рівні конкретної шкільної практики. Орієнтування на наскрізні вміння забезпечує рівновагу між знаннями, вміннями, ставленнями учнів та їхніми реальними життєвими потребами. Саме вони слугують підставою для інтеграції освітніх галузей [6].

Сучасні технічні й технологічні досягнення людства дозволили йому розвинутися до рівня інформаційного суспільства, де, власне, інформація стає засобом необхідних життєвих змін. Провідна роль у такому соціумі, природно, належить освіті, яка має забезпечити такий інформаційний супровід

навчання, коли б школярі не лише сприймали та використовували його, а й уміли оперувати наявними даними для вирішення конкретних, спочатку, навчальних, а потім і побутово-виробничих завдань. Отже, така постановка справ стає вагомою причиною необхідності розвитку критичного мислення підростаючого покоління. Адже сама інформаційна революція передбачає вдосконалення не лише техніки та технологій, а і самої людини, зокрема, її мислення

Проте, нині наскрізне вміння критично мислити, маючи широке визнання в різних галузях, сприймається неоднозначно у науковій світовій практиці і, залежно від мети дослідження та практичної необхідності, набуває особливих характеристик та уточнень. При цьому слід пам'ятати, що основоположником дослідження феномену критичного мислення, безперечно, був Джон Дьюї, який користувався поняттям «рефлексивне мислення», маючи на увазі при цьому «активні, тривалі та обережні роздуми про переконання або певні форми знання в світлі їх підґрунтя та відповідні наступні висновки» [4].

Враховуючи те, що ідея розвитку критичного мислення школяра була і є визначальною, насправді лише нині створюється цілісна теорія та методика цього процесу для навчальної діяльності. Розуміючи, що «критичне мислення – («мистецтво аналізувати, судження») - це наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень», [6]. виходитимемо з того, що без належного теоретичного супроводу, практично, неможливо вирішувати сучасні виклики з його вирішення. До вдалих започаткувань, однозначно, належать численні роботи С. Терно, у яких шлях пізнання розглядається як ланцюжок: спостереження - гіпотеза для пояснення спостереження - експеримент з перевірки гіпотези - розроблення теорії (якщо гіпотеза підтверджується) - перевірка наслідків, що випливають з теорії, що є ґрунтовним продовженням наробок Д. Дьюї з огляду на сьогоднішній день [11]. Реалізація та розвиток ідеї критичного мислення є одним з наскрізних завдань навчально-виховного процесу, закріпленого у концепції Нової української школи та нормативних документах, виданих після її схвалення.

Тому з педагогічної точки зору критичне мислення можна розглядати, як комплекс мисленнєвих операцій, що характеризуються здатністю людини аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел; бачити проблеми, ставити запитання; висувати гіпотези та оцінювати альтернативи; робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його. Як і будь-яким операціям, цим теж можна і необхідно навчати дитину вже з перших шкільних кроків, використовувати їх на наступних освітніх рівнях, тренуючи і вдосконалюючи. Це стосується різних галузей знань, а тому саме школа, як заклад їх отримання, є ідеальним середовищем для такого процесу.

Тобто, розвиток критичного мислення можливий на всіх уроках, у різних видах навчальної діяльності, а тому вчитель має враховувати, що навчити школярів мислити критично можливо. Лише поступово, адже воно є результатом щоденної наполегливої роботи всіх учасників дидактичного процесу з року в рік. Нажаль, відсутній чіткий алгоритм дій учителя з формування критичного мислення школярів, але воно з'являється і розвивається у них під час роботи з інформацією, розв'язання задач чи проблем, аналізу та оцінки проблемної ситуації, визначення доцільних способів діяльності з досягнення передбачуваних результатів. Тому уроки у своїй структурі мають постійно містити з перелічених один чи кілька видів діяльності, враховувати природну допитливість дітей та послуговуватися специфічними прийомами та методами технології формування та розвитку критичного мислення.

Проведення уроку з розвитку критичного мислення молодших школярів визначається його предметним наповненням і дидактичними завданнями, типом уроку та навчального предмету. У нашій роботі послуговуватимось предметом математики початкової школи. Та, загалом, такий урок традиційно складається з трьох основних частин: вступної, основної та підсумкової. Основними етапами формування критичного мислення, які вчитель може застосовувати майже на кожному уроці варто визначити такі: виклик, спрямовується на формування в учнів особистого інтересу для отримання інформації; осмислення, забезпечується можливість індивідуального пошуку інформації з її наступним груповим обговоренням та аналізом, «конструювання» знань і навичок, формування власного ставлення до них; рефлексія, встановлюється суть отриманої інформації, можливість її застосувати та результати цього. [10].

Провідною діяльністю розвитку критичного мислення на уроках математики є проектно-технологічна діяльність. Під час виконання навчальних проектів і забезпечується розвиток творчого і критичного мислення, уміння працювати з інформаційними джерелами, різними видами проектно-технологічної документації. Таким чином, знання, уміння та навички, якими оволодівають молодші школярі, стають запорукою успішного вирішення ними задач проектно-технологічної діяльності, розвитку творчого підходу у вирішенні навчальних завдань. Для формування вмінь та навичок критичного мислення, на кожному етапі проведення уроку використовуються так звані інструменти, або ж вправи, які передбачають досягнення тієї чи іншої мети.

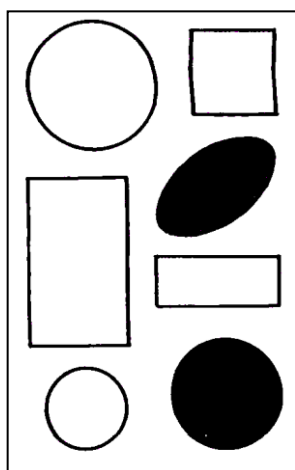
Діючий Державний стандарт початкової освіти [3] та чинна програма з математики для 1–4 класів [8] передбачають формування в учнів предметної математичної компетентності, яка виявляється у їх здатності використовувати досвід математичної діяльності при вирішенні навчально-пізнавальних і

практико-орієнтованих завдань. Для цього програмою для 1–4 класів визначено динаміку опанування молодшими школярами предметних математичних компетенцій: обчислювальної, логічної, інформаційно-графічної, геометричної, алгебраїчної. Відповідно до Державного стандарту початкової освіти курс математики будується за такими змістовими лініями: числа, дії з числами; величини; математичні вирази, рівності, нерівності; сюжетні задачі; просторові відношення, геометричні фігури; робота з даними. Розглянемо можливості розвитку критичного мислення

молодших школярів у процесі опанування змістових ліній: просторові відношення, геометричні фігури, як такі, що закладають основи просторового мислення і базуються на специфічному для сприйняття матеріалі - графічному. Адже саме йому, як найбільш наочній інформації, надається недостатня увага [2].

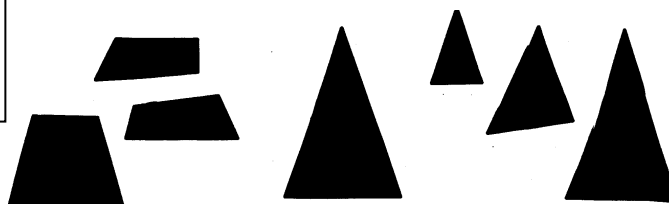
Розглянемо приклади застосування різних вправ графічного змісту з розвитку критичного мислення на уроках математики у початковій школі.

I. Розминка (швидко дати відповідь).

- Назвати фігуру:
1. Нижня зліва
  2. Третя справа
  3. Третя зліва
  4. Перша справа
  5. Середня зліва
  6. Нижня справа
  7. Друга зліва
  8. Верхня зліва
  9. Друга справа
  10. Перша зліва

II. Вправи на розвиток уваги.

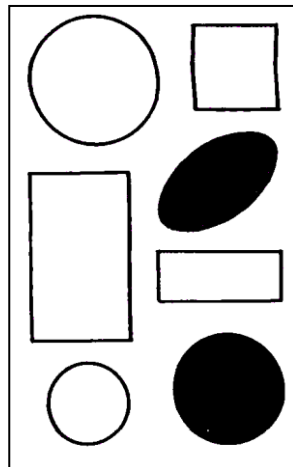
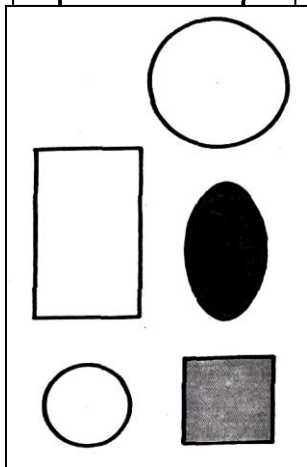
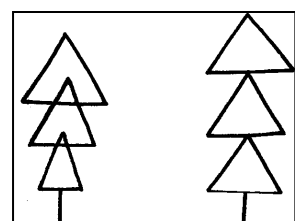

1. У трикутнику, розміщеному в рамці, проведені два утворяться на

відрізки. Які фігури цьому трикутнику?

2. Знайди кожен з фігур на окремих малюнках справа і зліва від рамки, поясни, де вона на трикутнику.
3. Подивися уважно і скажи, з яких геометричних фігур складено ялинки?
4. Чим ці фігури відрізняються одна від одної на лівій ялинці?
5. Чи є така різниця на правій? Чому?

III. Вправи на розвиток пам'яті.

1. За 10 сек. запам'ятати стовпці плоских геометричних фігур, дати відповідь на питання.
  - Назвати першу і останню фігуру в останньому стовпчику.
  - Назвати другу фігуру першого стовпчика.
  - Назвати кількість однакових прямокутників.
  - Чи правда, що третім у другому стовпчику був квадрат?
2. Розвиток слухової пам'яті.

Прослухати назви геометричних фігур по стовпчиках, далі за першою назвою продовжити перелік фігур у стовпчику:

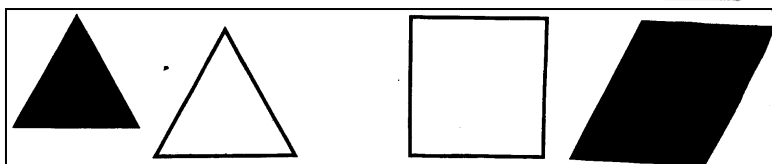
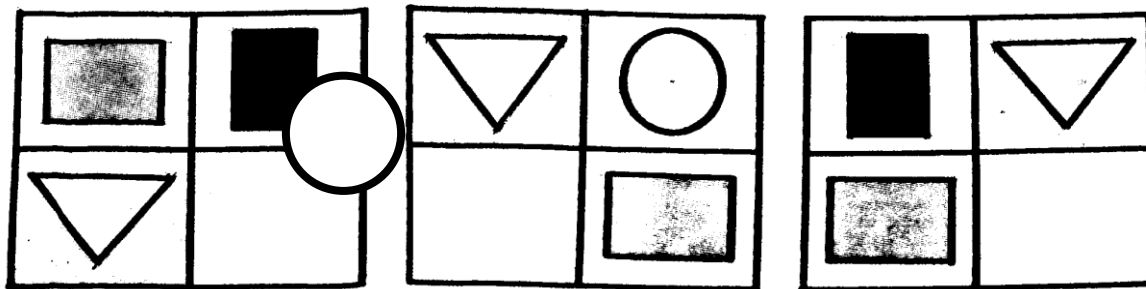
квадрат 4 стовпчик...
 круг 2 стовпчик...

прямокутник 1 стовпчик...

3. Розвиток асоціативної пам'яті.

Роздивившись фігури у першому прямокутнику, запропонувати назви тих, які б мали бути у порожніх клітинках 2 і 3 прямокутників.

IV. Вправи на розвиток швидкості мислення.
Поміркуй!

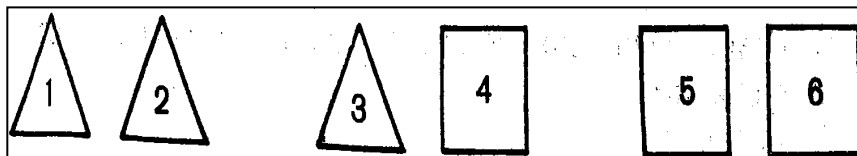
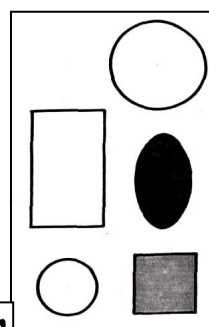

1. Чим різняться трикутники, зображені на малюнку?
2. Чим різняться чотирикутники?

3. Укажи неправильно названі фігури у стовпчику:

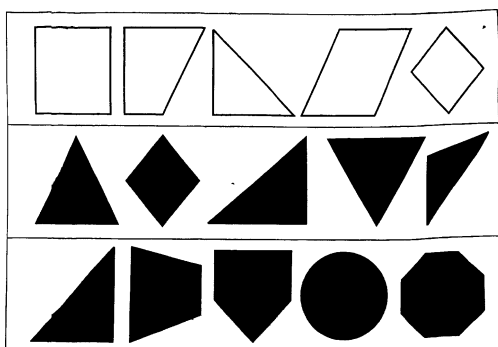
- перший – прямокутник, круг
- перший – квадрат, круг
- другий – круг, овал, прямокутник
- другий – круг, овал, квадрат

4. Назви однакові фігури
5. Назви обидва чотирикутники

місцями, щоб вони стояли парами?

V. Вправи на розвиток логічного мислення.
1. Цікаві задачі.

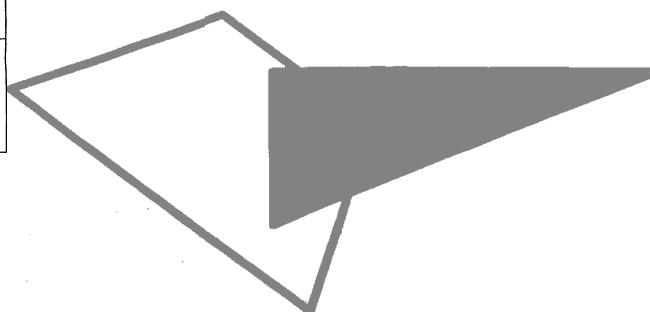

Зверху на чотирикутнику лежить трикутник. Уяв і скажи, якою фігурою на малюнку є спільна частина трикутника і чотирикутника? Перевірити, докресливши невидимі сторони чотирикутника на малюнку.

VI. Вправи на розвиток образного мислення.

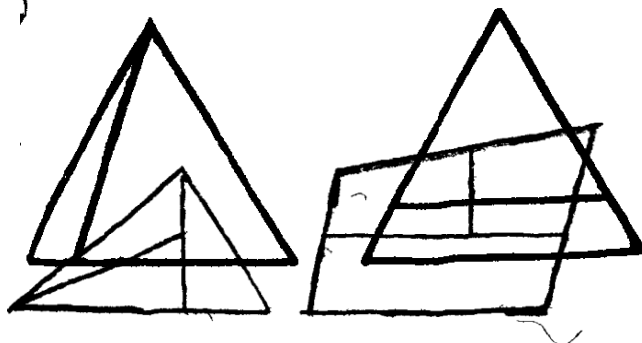
Розглянь фігури в рядках. У кожному рядку є схожі фігури і одна зайва.

- Знайди і назви зайву фігуру у кожному рядку.
  - Поясни, чому вибрана саме ця фігура?
2. Встановлення закономірностей, домалювати зображення:

6. Швидко рухаючись поглядом по рядочку, запропонуй, які дві фігури слід поміняти

1. У двох трикутниках проведено по одній лінії. Поміркуй і визнач, у якого з них буде більше трикутників? Чому? Зафарбуй їх лініями у різних напрямках (горизонтально, вертикально, похило)

2. Знайди на малюнку зліва 5 трикутників, а на малюнку справа 5 чотирикутників. Поясни свою відповідь.

- Завдяки одночасній дії двох видів сприйняття інформації учні ефективніше засвоюють програмовий матеріал.

- Системне використання вчителем наочно-графічного матеріалу для розвитку творчих та пізнавальних здібностей учнів з використанням запропонованих видів вправ розвитку критичного мислення сприяє самостійності, креативності, вираженості та переконливості думок, а отримана інформація, реалізована в знаннях набуває можливостей очікуваного використання у навчанні та побуті.

- Саме початкова ланка створює необхідну базу розвитку критичного мислення як пріоритетного напрямку становлення особистості, компетентної в сучасному житті.

VII. Підсумок уроку.

- У чому різниця між чотирикутником та трикутником?

- Яка різниця між чотирикутниками: прямокутником та квадратом?

При такому підході до розвитку в молодших школярів наскрізного вміння критично мислити цілеспрямовано виробляються уміння помічати у предметах відмінне, характерне, що мотивує школяра засвоювати нову інформацію, яка збагачує не лише його мовленнєві можливості, а і мислительні дії. У свою чергу школярі стають самостійнішими у судженнях та набувають досвіду передавати власне бачення оточуючої дійсності. Органічне поєднання слова й образу дозволяє їм вправлятися у спостережливості, пильності, виділенні характерного і є додатковим дієвим способом, розвитку критичного мислення молодших школярів. Учителю, допомагаючи своїм учням постійно підкреслює, вимагає виконувати короткі, але чіткі вимоги при відповідях: «поміркуй, пильнуй, порівняй, виділи, встанови, доведи, зроби висновок тощо», які підтримують розумову активність, оригінальність та творчість.

Запропоновані вище приклади інструментів здатні органічно доповнити графічний зміст ряду підручників і навчальних зошитів з математики для 1–4-го класів [5]. Звичайно, існуючі сьогодні варіанти підручників реалізують мету розвитку критичного мислення учнів. Кожен з них оригінально подає систему навчальних задач з дослідницьким і творчим змістом. Проте, на нашу думку, графічна складова подібної роботи молодшого школяра, поєднуючи одночасно його зорові і слухові сприйняття, підсилює можливості отримання нових знань та способи дій, а рефлексія допомагає виявити додаткові можливості застосування результатів схожих за змістом, але різних за математичною структурою задач тощо. Тобто, з'являється додаткова, резервна можливість розвитку критичного мислення учнів.

Висновки. Результати виконаної роботи дозволяють констатувати, що:

- Застосування на уроках математики вправ з графічним змістом підсилює можливості розвитку критичного мислення учнів початкових класів, створює додаткову мотивацію до їх навчання, вивчення наочних образів оточуючого середовища.

Список використаних джерел

1. Бібік Н.М. Компетентність у навчанні. *Енциклопедія освіти*. Київ: Юніком Інтер, 2008. С.408-409. 1
2. Васенко В., Васенко В. Проблема наступності графічної підготовки учнів. *Рідна школа*. 2018. №3-4. С.45-49 11
3. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 15.04.2020)
4. Дьюї Дж. Психологія і педагогіка мышлення. (Как мы мыслим): перев. с англ. Н.М. Никольской; ред. Ю.С. Рассказова. Москва: Лабиринт, 1999. 192 с. 5
5. Електронні підручники. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/pidruchniki/elektronni-pidruchniki> (дата звернення: 03.05.2020)
6. Зрозуміти новий Стандарт. Інструкція для вчителів. *НУШ*. URL: https://nus.org.ua/questions/zrozumity_noviy_standart/ (дата звернення: 15.04.2020)
7. Критичне мислення. *Вікіпедія*: URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5_%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F (дата звернення: 06.04.2020)
8. Оновлені програми для початкової школи 1-4 класів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/pochatkova-shkola/onovleni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli-1-4-klasiv>. (дата звернення: 08.04.2020)
9. Савченко О. Я. Зміст шкільної освіти на рубежі століть. *Шлях освіти*. 2000. №3. С. 2-6.

10. Сущенко І., Пометун О. Основи критичного мислення: методичний посібник для вчителів. Електронна версія. Київ: Ліра, 2016. 156 с.
URL:
<https://www.criticalthinking.expert/shop/osnovy->

krytychnogo-myslennya-metodychnyj-posibnyk-dlya-uchyteliv/ (дата звернення: 05.04.2020)

11. Терно С.О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії): посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с.

УДК 373.5.016:76

Vasenko Vasil Vasilyevich,
Associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences,
Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University,
Department of Theory and Methods of Technological Education and Computer Graphics

FORMATION OF GRAPHIC LITERACY OF STUDENTS OF SECONDARY SCHOOLS OF THE II DEGREE

Васенко Василь Васильович,
доцент, кандидат педагогічних наук,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
кафедра теорії і методики технологічної освіти та комп'ютерної графіки

ФОРМУВАННЯ ГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ II СТУПЕНЯ

Summary. In the article graphic training in technology lessons is considered as one of the important components of the subject area "Technology". The latter is the basis for the formation of graphic literacy of students as a technological culture of modern man. However, attention is drawn to the lack of special allocation of hours to acquaint students with the issues of technical drawing.

Graphic literacy has been found to be an element of universal culture, for which basic reading and drawing skills are required. The need for them appears in the first lessons of technology. After all, the drawing itself briefly captures data on the shape, size and other information about the product, which is so necessary for the student to make it. Therefore, the student should realize that drawings and other graphic images (sketch, technical drawing, axonometry) are the main documents for planning their own manufacturing process and control over the correctness of execution.

It is described that in technology lessons students are involved in design and technological activities, the success of which is the quality of learning the ability to read and compile instructional and technological maps or other documents of graphic content. All of them, representing information about the technological process of manufacturing the product in a special written and graphic form, are the algorithm of this process. Adherence to the latter is the way to high educational results.

It is shown that the most difficult methodological problem is the formation of the initial elements of graphic literacy, starting from the fifth grade. Children of this age are still underdeveloped spatial imagination. Therefore, the presentation of graphic concepts should be simple and accessible form, but reflect the requirements of standards. Therefore, it will be appropriate to use tasks aimed at developing children's spatial thinking and imagination.

It is proved that in teaching the rules of reading drawings, teachers and students should follow the selected sequence. The lack of a unified school textbook on technology and workbook requires the teacher to clearly plan the work on learning the rules of reading drawings, the use of professional terms, anticipation of work on the development and memorization of special technical terminology. This is a prerequisite for the formation of functional literacy and technological culture of the student, which ensures the formation of graphic literacy of students in technology lessons.

Анотація. У статті графічна підготовка на уроках технології розглядається як одна з важливих складових предметної галузі «Технологія». Саме остання є базою формуванню графічної грамотності учнів, як технологічної культури сучасної людини. Проте, звертається увага на відсутність спеціального виділення годин для ознайомлення учнів з питаннями технічного креслення.

Встановлено, що графічна грамотність є елементом загальнолюдської культури, для якої обов'язковими є елементарні вміння читання та виконання креслень. Потреба в них з'являється вже на перших уроках технології. Адже саме креслення коротко фіксує дані про форму, розміри та інші відомості про виріб, які так необхідні учню для його виготовлення. Тому учню слід усвідомити, що креслення та інші графічні зображення (ескіз, технічний рисунок, аксонометрія) є основними документами для планування власного процесу виготовлення виробу і контролю за правильністю виконання.

Описано, що на уроках технології учні залучаються до проектно-технологічної діяльності, в успішності якої лежить якість засвоєння умінь читати і складати інструкційно-технологічні карти чи інші документи графічного змісту. Усі вони, являючи собою відомості про технологічний процес виготовлення виробу в спеціальній письмово-графічній формі, є алгоритмом цього процесу. Дотримання останнього – шлях до високих навчальних результатів.

Показано, що найбільш складною методичною проблемою є формування початкових елементів графічної грамотності, починаючи з п'ятого класу. У дітей цього віку ще недостатньо розвинена просторова уява. Тому виклад графічних понять має бути простим і доступним формі, але відображати вимоги стандартів. Отже, доречним буде використання завдань, спрямованих на розвиток просторового мислення і уяви дітей.

Доведено, що у навчанні правилам читання креслень вчителю і учням слід дотримуватися виділеної послідовності. Відсутність уніфікованого шкільного підручника з технології, та робочого зошита вимагають від учителя чітко планувати роботу з навчання правилам читання креслень, використання професійних термінів, передбачення роботи з опрацювання та запам'ятовування спеціальної технічної термінології. Це і є неодмінною умовою формування функціональної грамотності та технологічної культури школяра, що забезпечує формування графічної грамотності учнів на уроках технології.

Key words. Graphic training, technology lessons, graphic literacy, element of universal culture, drawings, graphic images (sketch, technical drawing, axonometric image), design and technological activities, technological process, sequence of learning the rules of drawing.

Ключові слова. Графічна підготовка, уроки технології, графічна грамотність, елемент загальнолюдської культури, креслення, графічні зображення (ескіз, технічний рисунок, аксонометричне зображення), проектно-технологічна діяльність, технологічний процес, послідовність навчання правилам креслення.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство живе в період стрімкого наростання інформаційних потоків у різних сферах людської діяльності. Передбачається використання різноманітних засобів отримання, переробки, передачі, зберігання та подання інформації, що не можливо робити без наявності вміння працювати з постійно зростаючим потоком такого матеріалу. Тому освіта знаходиться на вістрі вирішення цієї проблеми. Звертає на себе увагу той факт, що значний інформаційний масив стосується виробничої галузі, основою якої є техніка. Дані ж про неї передаються особливим чином – графічно. Сучасна ж школа має обмежені можливості вироблення умінь учнів оперувати таким видом інформації, адже спеціальний курс шкільного креслення вилучено з державного компоненту, а його елементи не системно реалізовані у навчальній програмі з трудового навчання. При цьому доводиться констатувати, що її зміст зорієнтовує процес трудового навчання на наближення учнів до їх життєвих потреб, інтересів та природних здібностей. Місце ж різних видів графічної інформації хоча і є інноваційним та поширеним засобом, не знаходить системності навчання оперуванню нею учнями. Саме це, на наш погляд, обумовлює актуальність формування графічної грамотності школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своєму дослідженні ми спиралися на основні наукові положення вчених-методистів О. Ботвіннікова, М. Данилова, В. Сидоренка, І. Тесленка, Д. Тхоржевського, М. Четверухіна, В. Михайленка, В. Виноградова, дидактів В. Мадзігона, М. Махмурова, В. Оніщука, психологів Б. Ломова, Н. Менчинської, І. Якіманської, та ін. Особливий інтерес для нас являє графічна грамотність. Цей її вид в останні десятиліття став предметом активного дослідження педагогів О.

Ботвіннікова, Б. Ломова, В. Гервера, В. Сидоренка, А. Гедзика, М. Корця, В. Васенка та ін. Зміст та особливості трудового навчання школярів, використання проектно-технологічної діяльності різнопланово досліджувалися В. Сидоренком, О. Коберником, А. Терещуком, В. Юрженком, Т. Мачачею, В. Туташинським, В. Бурдуном, Н. Боринцем, В. Бербець, та ін.

Мета виконання статті є вивчення графічної підготовки та обґрунтування роботи з формування графічної грамоти на уроках трудового навчання загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня.

Виклад основного матеріалу. Нині діюча навчальна програма з трудового навчання для 5 – 9 класів метою базової загальної середньої освіти визначає розвиток і соціалізацію учнів, формування їхньої національної самосвідомості, загальної культури, світоглядних орієнтирів, екологічного стилю мислення і поведінки, творчих здібностей, дослідницьких і життєзабезпечувальних навичок, здатності до саморозвитку й самонавчання в умовах глобальних змін і викликів [5]. Її реалізація забезпечується залученням школярів на уроках трудового навчання до проектно-технологічної діяльності, у якій формуються здатності до самостійного навчання, оволодіння засобами сучасних технологій та умінь конструювати власний процес пізнання і на практиці реалізувати заплановане. У такий спосіб відбувається формування ключових і предметних компетентностей, для чого у зміст закладено наскрізні змістові лінії, об'єднання потенціалу яких вирішує внутрішньо-предметні завдання трудового навчання і формує у школярів проектно-технологічну компетентність. Відповідно до програмних вимог вона являє собою «здатність учня застосовувати знання, умінь, навички в процесі проектно-технологічної діяльності для виготовлення виробу (або надання послуги) від

творчого задуму до його втілення в готовий продукт (послугу) за обраною технологією [5].

Щоб ґрунтовніше визначитися з місцем заявленої проблеми нашої статті звернемося до суті поняття «проектно-технологічна». Проектувати, означає: «складати, розробляти проект, зображувати на площині яку-небудь просторову фігуру» [4], технологічний – «пов'язаний із способами та методами промислової обробки матеріалів, виробів» [1]. Як бачимо, важливою складовою проектно-технологічної діяльності є робота, пов'язана з графічним способом передачі інформації. При чому, проектуючи, школярі користуються засобами переробки, передачі, зберігання та подання інформації, тобто виконують «зображення на площині», тобто, графічні побудови, а виконуючи технологічний процес – «отримання, переробки інформації», тобто – читання графічних зображень. При цьому слід зважати, що найбільш складною методичною проблемою є формування початкових елементів графічної грамоти. Робота з графічною інформацією (поняттями) на уроках трудового навчання починається в п'ятому класі, коли дітям біля десяти років і у них, як молодших підлітків, ще недостатньо розвинена просторова уява. Саме тому графічну грамоту, визначену Державними стандартами (ДСТУ) слід подавати у простій і доступній формі.

Логіка будь-якого наукового дослідження передбачає не лише вивчення розглянутого в ньому феномена, а і потребує визначення позиції автора відносно змістової характеристики ключового поняття. З огляду на це детальніше розглянемо поняття «графічна грамота» з позицій понятійно-термінологічного аналізу. Першою складовою досліджуваного його є «графічний», в розумінні «зображення з допомогою ліній різних моментів якогось процесу в їх залежності» [2]. Друге поняття - «грамота» - «уміння читати і писати», або ж «елементарні початкові відомості з якої-небудь галузі знання» [2]. Тобто, графічною грамотою учнів можна вважати володіння ними необхідними відомостями, знаннями та уміння читати і виконувати графічні зображення відповідно вимогам Державних стандартів у певній галузі чи справі. Отже, стосовно поняття «графічна грамота» ознакою є сукупність знань, здатність виконувати нескладні предметні дії відповідно до встановлених норм. Головна ж особливість у формуванні цього феномену є рівень володіння ними при виконанні проектно-конструкторської діяльності, тобто в умінні читати зображення і виконувати дії з графічними об'єктами, що у свою чергу є проявом проектно-технологічної компетентності [5].

З огляду на приведені дані графічна підготовка на уроках технології має стати однією з важливих складових у предметній галузі «Технологія». При цьому можливе належне формуванню графічної грамоти учнів, так необхідної в загальній технологічній культурі людини сьогодення. Адже в умовах розвитку сучасної техніки для всіх галузей

людської діяльності визначальної ролі набуває саме досліджуваний феномен, бо графічні знання і вміння складають незаперечну основу практичної діяльності випускників у переважній більшості сучасних професій різних освітньо-професійних рівнів.

Педагогічні зусилля повинні спрямовуватися на постійний і переконливий показ того, що в усіх технічних галузях креслення є досконалим, повним, зрозумілим, простим і чітким засобом передачі інформації, яка має свої особливості, закладені штучним характером її створення. Саме вони і повинні бути предметом діяльності вчителя. Не маючи достатнього досвіду оперування цими штучними, не природними способами зображення предметів паралельним прямокутним проєціюванням п'ятикласники мусять основну інформацію отримати під час практичного завдання. Це чітко передбачено у програмі [5] алгоритм проектної діяльності, один з пунктів якого детально передбачає можливі види графічних побудов «розробляють необхідні для виготовлення виробу проектно-технологічні документи - малюнок, ескіз, технічний рисунок, кресленник, схема тощо». Хоча, принагідно, слід зазначити, що перший, з передбачених видів не є проектно-технологічним документом, а являє собою «зображення предмета на площині, зроблене олівцем, пером, фарбами тощо» [3]. Тобто, це зображення, виконане не за правилами паралельного, прямокутного проєціювання, а отже, це вид мистецтва. Звісно, сприйняття його учнями буде легким, але воно для їх графічної грамоти не матиме особливого значення. Саме цим і мають керуватися вчителі та мінімізувати застосування малюнка у проектно-технологічній діяльності учнів, навіть попри легкість отримання чи передачі інформації про предмет проектування, адже вона не носитиме потрібних даних про форму, розміри, пропорції як деталі, так і її елементів з огляду на особливості графічного виконання.

Обов'язковою умовою успішного виконання учнями проектної діяльності є наявність зразка (еталона) виробу або деталі, які учні уважно розглядають і описують під час фронтальної бесіди з учителем. Тут доречно використовувати завдання, спрямовані на розвиток просторового мислення, уяви дітей. В результаті бесіди школярі повинні відповісти на питання, які лінії на кресленні визначають зображення тих чи інших елементів деталі або виробу. У п'ятому класі вчитель домагається розрізнення у розумінні типів ліній на кресленні через порівняння з натуральним зразком.

Програмою пропонуються провідні методи проектування для різних років навчання: 5 клас - метод фантазування, 6 клас - метод біоформ, 7 клас - метод фокальних об'єктів, 8 клас - метод комбінування, 9 клас - елементи біоніки. Саме вони створюють передумови і забезпечують творчий розвиток учня. При цьому процес виконання проектів у кожному класі поряд із міні-маркетинговим дослідженням повинен виділяти

технологічні особливості їх виготовлення з обов'язковим відображенням в робочих зошитах учнів, що має розвивати і графічну грамоту школярів виконанням проектно-технологічної документації. Тобто, мають формуватися графічні знання і вміння на уроках трудового навчання, що можливе при систематичній роботі, а графічна підготовка займає належне місце. Для заострення уваги на цьому напрямі уроків трудового навчання в загальноосвітніх навчальних закладах II ступеня проаналізуємо вміст графічної складової їх компетентнісного потенціалу. Доводиться відмітити, що лише у трьох із виділених компетенцій: математичній, у природничих науках і технологіях, інформаційно-цифровій серед компонентів містяться навчальні ресурси, графічного наповнення. Для зазначених компетенцій вони мають таку відповідність: виготовлення креслеників; добір конструкційних матеріалів, обґрунтування технологій проектування та виготовлення виробу; виконання ескізів та креслеників, створення презентаційних матеріалів. При цьому графічні уміння та ставлення навіть у них не конкретизовані.

З огляду на таку незначну інформацію звернемося ще до загального аналізу змісту навчальної діяльності школярів за класами. Графічна складова змісту конкретизована і виділена лише у першому розділі «Основи проектування, матеріалознавства та технології обробки». Другий розділ «Технологія побутової діяльності та самообслуговування», як правило, спрямовується для набуття корисних побутових навичок,

Теоретична підготовка, засвоєння технічних понять та формування відповідних умінь і навичок відбувається при засвоєнні матеріалу першого розділу. Робота визначається вчителем, який керується власним досвідом, індивідуальними особливостями і здібностями учнів та їх здатністю використовувати ті чи інші технології. Деталізація змісту навчання, зокрема, і графічного характеру наведена у підрозділі «Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів» при виділенні знань, діяльнісного та ціннісного компонентів. Так у 5 класі діяльнісний компонент передбачає виконання малюнка виробу; у 6-му - знань компонент передбачає наявність уявлення про масштаб, діяльнісний - читання та виконання зображення плоскої деталі (схеми); у 7-му - діяльнісний передбачає здатність читати та виконувати графічне зображення (схеми) на дві площини проекцій, ціннісний - усвідомлення важливості грамотного виконання графічного зображення для виготовлення виробу; у 8-му - діяльнісний компонент підтверджує можливість учня читати та виконувати графічне зображення (схеми) на три площини проекцій, а ціннісний усвідомлення важливості умінь читати креслення; у 9-му - діяльнісний компонент виділяє умінь читати та виконувати кресленик деталей виробу та технічного рисунку, а ціннісний - усвідомлення

значення стандартів у процесі створення графічної документації. Тобто, навчальний проект у 9 класі виконується з урахуванням уже засвоєних технологій і відповідних знань, умінь і навичок, набутих учнями у попередніх класах. Навчальна цінність поєднання відомих технологій полягає в тому, що необхідно враховувати не лише наслідки таких «поєднань»: особливості організації роботи, пов'язаної з комплексним використанням технологій, послідовності виконання окремих операцій на більш високому рівні майстерності, а і відповідний рівень графічної грамоти школярів, що проявляється у процесі проектування. При цьому дев'ятикласники мають виконати необхідні кресленики або інші зображення деталей (ескізи, схеми, викрійки, технічні рисунки тощо), які необхідні для виготовлення проектного виробу. Вчителями практикуються різні варіанти такої роботи, зокрема, й готові кресленики або інші зображення, до яких учні можуть вносити необхідні зміни. З цією метою вчитель повинен актуалізувати раніше засвоєні знання та вміння з основ графічної грамоти та передбачити необхідну кількість часу на опанування відповідного матеріалу.

Важливою складовою графічної грамоти школярів є навчання правилам читання креслень. Важливими елементами цієї роботи є читання інформації основного напису після його вивчення, визначення назви деталей та виробів і встановлення матеріалу, з якого їх виготовляти; умінь описувати загальну форму деталі чи виробу і встановлювати габаритні розміри; назвати елементи деталі: пази, отвори, галтели, лиски, фаски тощо та їх розміри; встановлювати кількість деталей, необхідних для виготовлення виробу. З огляду на це, вчителю слід добирати такі навчальні посібники з трудового навчання та робочі зошити, де в достатньому обсязі містяться креслення з необхідними для засвоєння назвами елементів деталей, що дозволяє йому чітко планувати роботу з навчання правилам читання креслень. Тому вчитель, називаючи і виділяючи елементи деталей, виробу, повинен користуватися технічними поняттями і термінами, враховуючи, що будуть і такі, які для школярів нові. Тобто, необхідна дітям для опрацювання та запам'ятовування спеціальної технічної термінології робота має передбачатися вчителем на відповідні етапі уроку

Засвоєння школярами спеціальних термінів у процесі вивчення предметної галузі «Технологія», є неодмінною умовою формування графічної грамоти випускника загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня. Підходи до ускладнення термінології програмою передбачені, а тому вчителю слід продумувати завдання для розуміння, запам'ятовування і правильного використання необхідної термінології, з урахуванням віку та рівня розвитку учнів.

Проаналізована програма з трудового навчання у 5-9 класах не передбачає спеціального виділення годин для ознайомлення учнів з питаннями технічного креслення, тому вчитель у

процесі вивчення трудового навчання та роботи над проектами передбачає повідомлення необхідних відомостей і вправ, які сприяють формуванню чіткої системи уявлень і необхідних умінь. Така робота стає результативною, якщо вчитель уміло поєднує виконання необхідних завдань з виготовленням учнями навчального проекту і при цьому переконує у важливості роботи з технічною та технологічною документацією. Тоді виконання таких видів діяльності дійсно сприяє розвитку просторових уявлень і образного мислення, розуміння графічного подання інформації.

Така робота з формування графічної грамоти показала, що учні з креслень деталі на одну, дві та три площини проекцій чітко відбирають інформацію про форму, розміри та інші необхідні відомості про неї та її елементи, що значно полегшує пошук технологій виготовлення. При цьому креслення та інші графічні зображення перетворюються для школярів в основні документи для планування технологічного процесу виготовлення і контролю окремих деталей і проекту в цілому. Крім цього, названі документи починають відігравати навчальну роль, забезпечуючи реалізацію принципу наочності, джерела додаткової, лаконічної і точної технічної інформації про внутрішню будову виробу. Учні основної школи впевненіше користуються на заняттях з трудового навчання кресленнями, ескізами, технічними рисунками, кінематичними і електричними схемами, що проявляється у їх здатності складати інструкційно-технологічні картки. Рівень самостійності такої роботи свідчить про сформованість графічної грамоти учнів на уроках трудового навчання

Висновки. Встановлено, що графічна грамота є елементом загальнонародської культури, а тому її формування вимагає наявності у школярів

елементарних умінь читання креслень, розуміння інформації цих документів і здатності виконувати їх різні види (ескіз, технічний рисунок, кресленик, схема тощо), тобто, учні перш за все мають навчитися читати, а потім і виконувати, чи складати необхідну графічну документацію

Необхідність у графічній грамоті виникає у школярів вже на перших уроках трудового навчання у загальноосвітніх навчальних закладах II ступеня, тому її формування забезпечується: навчанням учнів свідомо читати креслення, розробляти графічну документацію для виготовлення деталей і виробів, відтворювати образи предметів і аналізувати їх форму і конструкцію; знайомством школярів з найважливішими правилами створення креслень, передбачених державними стандартами; розвитком у учнів уважності, охайності, точності в роботі.

Список використаних джерел

1. Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979. С. 105. URL: <http://sum.in.ua/s/proektuvaty> (дата звернення: 7.05.2020 р.)
2. Словник української мови: в 11 томах. Том 2, 1971. С. 155. URL: <http://sum.in.ua/s/ghramota> (дата звернення: 7.05.2020 р.)
3. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. С. 613. URL: <http://sum.in.ua/s/maljunok> (дата звернення: 7.05.2020 р.)
4. Словник української мови: в 11 томах. Том 8, 1977. С. 177. URL: <http://sum.in.ua/s/proektuvaty> (дата звернення: 7.05.2020 р.)
5. Трудове навчання 5-9 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення: 7.05.2020 р.)

УДК: 372.882
ГРНТ: 14.09.85

Nataliya Hohol'
candidate of pedagogical sciences (PhD),
assistant professor,
doctoral student at the Department of History and Philosophy of Education,
Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

USING THE TECHNICAL TRAINING IN THE PROCESS OF CULTUROLOGICAL APPROACH IMPLEMENTATION AT UKRAINIAN LITERATURE CLASSES BASED ON THE HISTORICAL-PEDAGOGICAL DISCOURSE OF THE 1960-S – 1970-S

Наталія Гоголь
кандидат педагогічних наук, доцент, докторант
відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки
Національної академії педагогічних наук України

ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ 1960-Х – 1970-Х РР.

Summary. The article analyzes the possibilities of updating Ukrainian researchers' achievements of the late XXth century for current theory and practice of introducing media-educational tools in school literary education for the purpose of developing the students' media literacy and media culture. The author determines the positive dynamics of the use of technical teaching in the educational process and considers the methods of using cinema at different stages of the Ukrainian literature class based on the analysis of scientific and methodological works of scholars, researchers, literature teachers of the 1960-s – 1970-s. The study emphasizes that the implementation of a culturological approach in school literary education through technical training promotes introducing students to the art of cinema (through educational movies, popular science and feature films) understanding the fiction as an important component of culture and art, and deepening the ability to analyze and interpret literary works in an artistic context.

Анотація. У статті окреслено можливості актуалізації продуктивних надбань українських дослідників другої половини XX століття для сучасної теорії й практики впровадження медіаосвітніх ресурсів у шкільну літературну освіту з метою розвитку медіаграмотності й формування медіакультури учнів. На основі аналізу науково-методичного доробку вчених, дослідників, учителів-словесників 1960-х – 1970-х рр. визначено позитивну динаміку застосування технічних засобів навчання в освітньому процесі, розглянуто методіку використання кіномистецтва на різних етапах уроку української літератури. Підкреслено, що реалізація культурологічного підходу у шкільній літературній освіті, здійснювана за допомогою технічних засобів навчання у другій половині XX століття, сприяла ознайомленню учнів із мистецтвом кіно (через навчальні, науково-популярні фільми та художні фільми-екранізації), усвідомленню творів художньої літератури як важливого складника культури і мистецтва, поглибленню вмінь аналізувати та інтерпретувати літературні твори у мистецькому контексті.

Key words: Ukrainian literature classes, culturological approach to teaching literature, related arts, art of cinema, audio and audio-visual guides, technical training, media culture, media-educational tools, historical-pedagogical discourse of the 1960-s – 1970-s.

Ключові слова: уроки української літератури; культурологічний підхід до навчання літератури; суміжні види мистецтв; кіномистецтво; екранні, звукові та аудіовізуальні посібники; технічні засоби навчання; медіакультура, медіаосвітні ресурси; історико-педагогічний дискурс 1960-х – 1970-х рр.

Постановка проблеми. Тенденції сучасного розвитку інформаційного суспільства тісно пов'язані з медіасередовищем, упровадженням інформаційних і комунікаційних технологій в освіті. В умовах сучасного інформаційного простору динаміка розвитку інформаційних технологій зумовлює необхідність розширення форм, методів і засобів навчання з використанням сучасних електронних інформаційно-комунікативних підходів, що зменшує непродуктивні витрати праці і часу, прискорює темп і забезпечує якість навчання. Досягати зазначеної мети покликана медіаосвіта, яка є «частиною освітнього процесу, спрямованою на формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної й ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, включаючи як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (комп'ютерно опосередковане спілкування, Інтернет, мережні сервіси і технології, мобільна телефонія тощо) медіа» [6]. Отже, медіаосвіта сприяє збагаченню підростаючої особистості різним культурним досвідом за допомогою споживання медіаповідомлень усіх типів (тексту, аудіо, зображень, рухомих зображень).

Відтак використання на уроках літератури досконалих зразків класичного мистецтва за допомогою застосування сучасних технічних засобів навчання спрямовано на те, щоб допомагати учневі адекватно сприймати, компетентно аналізувати, інтерпретувати, вміло оцінювати й використовувати друковані форми комунікації, кіно, радіо- та телепрограми, Інтернет,

орієнтуватися в інформаційному середовищі, обмінюватися інформацією з електронних ресурсів із використанням сучасних ІКТ, а також створювати власні медіатексти [1, с. 105].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання використання технічних засобів навчання в освітньому середовищі у різні роки було предметом наукових розвідок Т. і Ф. Бугайків, В. Вербицької, В. Волинського, Н. Волошиної, С. Жили, А. Коржупової, Л. Кулінської, С. Мельничука, Г. Онкович, Є. Пасічника, Л. Погрібної, Л. Чашка та інших.

Дослідження останніх років присвячені інтегрованій медіаосвіті (С. Гудиліна, Т. Жарковська, О. Журін, Л. Зазнобіна, Г. Новикова, К. Тихомирова, І. Фомічова), аудіовізуальній медіаосвіті (О. Баранов, О. Бондаренко, А. Бурнашев, К. Грибанова), розробленню науково-методичних засад організації роботи з технічними засобами навчання (Т. Бабійчук, Л. Баженова, М. Духовна, В. Єгоров, М. Жабський, Л. Прессман).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Авторами наукових розвідок цілісно розкрито шляхи реалізації окресленої проблеми, проте у контексті завдань Нової української школи, компетентнісних орієнтирів шкільної літературної освіти актуальності набуває об'єктивна потреба у ретроспективному аналізі методики застосування технічних засобів навчання на уроках літератури на засадах культурологічного підходу, представленої у науково-методичних розвідках учених, дослідників, учителів-словесників другої половини XX століття.

Актуальність теми зумовлюється пошуками інноваційних шляхів інтенсифікації шкільної літературної освіти, визначення місця, ролі і значення мистецтва кіно для здійснення міжмистецької взаємодії на уроках української літератури.

Формулювання цілей статті – на основі аналізу науково-методичних праць учених, дослідників, учителів-словесників 1960-х – 1970-х рр. розглянути методику використання на уроках української літератури технічних засобів навчання як дієвих механізмів реалізації культурологічного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному інформаційному суспільстві завдяки взаємодії мистецтв поступово починають займати домінуючу роль сучасні медіатехнології, які охоплюють як дидактичні засоби, так і засоби масової інформації, поєднуючи у собі різні способи її передачі за допомогою комп'ютера або іншого аудіовізуального пристрою. У наш час ці ресурси цілком доступні кожному вчителю-словеснику, проте у другій половині ХХ століття на уроках літератури використовувались механічні носії, які з часом замінились продуктами нової генерації – електронними. Відтак в умовах сучасного медіаосвітнього простору актуальності набуває вивчення питання реалізації культурологічного підходу на уроках української літератури на основі використання технічних засобів навчання, висвітлене в історико-педагогічному дискурсі 1960-х – 1970-х рр.

Важливо зазначити, що розгляд методичних надбань вітчизняної педагогічної науки в історичному аспекті засвідчує послідовне запровадження інформаційних технологій у загальноосвітніх навчальних закладах, яке в другій половині ХХ ст. співвідносилось із використанням екранних (зорових), звукових та аудіовізуальних (комбінованих) засобів навчання (діафільми, діапозитиви, звукові посібники, художні кінофільми, навчальні телепрограми). Так, дидактичні матеріали, які демонструвались за допомогою технічних засобів навчання на уроках літератури, були здебільшого ілюстраціями до художніх творів письменників, репродукціями малярських картин, фотоматеріалами з життя і творчості письменників, документами, схемами тощо. Водночас застосовувались діапроектори, епідіаскопи, кодоскопи (графопроектори), а також неозвучене кіно. Діаматеріали являли собою вдале поєднання літературного матеріалу з живописом, фотодокументами, що розглядались як вид мистецтва. Вдало підібраний відеоряд був ілюстрацією до певного епізоду твору красного письменства, допомагав розкрити перед учнями ідейно-художній зміст літературного твору, втілений засобами словесного й образотворчого мистецтва.

У 60-х роках ХХ століття чільне місце у шкільній літературній освіті починає займати навчальне кіно, що являло собою оригінальний

(документальний чи художній) фільм або створений шляхом ремонту з інших фільмів, який відповідав дидактичним вимогам та змістові навчального матеріалу з урахуванням вікових особливостей учнів. Міністерство освіти УРСР періодично надсилало до закладів освіти листи з методичними настановами щодо теоретичного обґрунтування та практичної розробки і впровадження в освітній процес означеної проблеми. Так, у грудні 1975 року спільним рішенням колегії Міністерства освіти УРСР та Держкомітету Ради Міністрів УРСР по телебаченню і радіомовленню було визначено наступні завдання: «забезпечити в усіх школах республіки приймання навчальних телевізійних передач на урок та підвищувати ефективність їх використання в педагогічному процесі» [5, с. 68]. Відтак питання навчального телебачення були відображені в планах роботи шкіл, педагогічних рад, шкільних предметних методичних об'єднань, в тематиці педагогічних читань, семінарів, конференцій тощо. Розклад уроків передбачав урахування сітки телевізійних програм, що транслювались на центральному телебаченні. Проведення перегляду навчальної програми фіксувалось у журналі, де вчителі записували свої відгуки про телепрограми. Залежно від змісту виучуваної теми і навчально-виховної мети уроку використання телевізійних програм проводилось цілісно або фрагментарно на різних етапах уроку літератури, дозволялось здійснювати монтаж телепрограми з метою демонстрування необхідного матеріалу. Фактичний відеоматеріал програми визначав доцільність її використання на різних уроках: вступних – з метою введення учнів в атмосферу творчих, життєвих і суспільних інтересів митців, заключних – як засіб узагальнення та систематизації знань учнів із монографічних тем тощо. Проте важливою умовою ефективного використання екранних, звукових і аудіовізуальних посібників в освітньому процесі було вміння їх поєднання з роботою над текстом художнього твору, визначення послідовності застосування, використання доцільних методів і прийомів роботи із творами суміжних видів мистецтв.

Дослідження проблем використання навчального телебачення на уроках української мови та літератури вимагало копійної і тривалої роботи науковців, мистецтвознавців, методистів, учителів, літературознавців тощо. У 60-х роках ХХ століття при Київському педагогічному інституті імені М. Горького (нині – Київський національний педагогічний університет імені М. Драгоманова) було створено науково-дослідну лабораторію, експериментальні завдання якої спрямовувались на визначення шляхів удосконалення телепрограм з української літератури для 8-х – 10-х класів відповідно до вимог чинної програми, а також дослідження можливостей проведення уроків телевізійних виставок з української мови для учнів основної школи. Члени лабораторії удосконалювали телевізійні програми, збільшували

їх кількість, урізноманітнювали тематику, розробляли методичні рекомендації щодо використання кожної окремої телепрограми, пропонували найбільш доцільні форми і методи роботи у процесі вивчення теми чи розділу програми з української літератури тощо. Робота лабораторії мала експериментальний характер, а отже, були відзначені як позитивні, так і слабкі сторони роботи під час застосування телевізійних програм на уроках української літератури. Так, схвальний відгук серед учителів та методистів отримали телевізійні програми, присвячені вивченню творчості М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, І. Кочерги та інших українських письменників. 18 грудня 1968 року в ефір вийшла телевізійна програма на тему «Шевченко-художник», проведена як екскурсія по Київському музею Т. Г. Шевченка, яку супроводжувала розповідь про становлення Шевченка-митця. Поданий цікавий ілюстративний матеріал акцентував увагу учнів на обдарованості Т. Шевченка як художника, розуміння тематики його малярських творів, виконаних у різні періоди життя. Тема телевізійної програми вимагала від учнів уваги до різних за жанрами робіт художника, проте мистецтвознавчої інформації про техніку виконання живопису у різних жанрах (офорт, акварель, пастель тощо), на думку дослідників, було замало.

Наступні зауваження стосувались кінострічки «М. Т. Рильський. Останні роки життя і творчості», де, як зазначали дослідники, було подано цікавий та розлогий матеріал про життя і творчість славетного поета і вченого. І хоча культурологічну спрямованість програми забезпечував розлогий фольклорний репертуар (українські народні пісні, колядки, щедрівки тощо), уривки з віршів поета, проте обмеженість телепрограми в часі не давала можливості учням належним чином засвоїти багатий інформаційний матеріал.

Відтак робота на уроці української літератури над змістом телепрограми сприяла глибшому ознайомленню школярів із життєвим і творчим шляхом українських письменників, отриманню розлогої інформації про розвиток літератури, культури і мистецтва у різні історичні періоди. Перегляд програм сприяв розширенню загального кругозору учнів про різні галузі культури, мистецтва і науки, оскільки ведучими телевізійних програм були відомі учені, письменники, літературознавці, мовознавці, мистецтвознавці, історики, краєзнавці, співробітники музеїв тощо. Вважаємо, що подібна робота підсилювала значущість та ефективність використання навчального кіно на уроках української літератури, позначилась на удосконаленні методики застосування навчальних телепрограм, робила їх систематичними та цілеспрямованими. Пошук нових форм і методів використання телевізійних програм сприяв активізації самостійної роботи учнів (усне обговорення програми, письмова рецензія на телепередачу, індивідуальне

повідомлення на основі самостійного перегляду програми тощо).

Проблема методики використання екранних, звукових та аудіовізуальних засобів навчання на уроках української літератури висвітлювалася дослідниками на сторінках періодичних видань, зокрема журналів «Искусство кино», «Учебное и научное кино», «Литература в школе», «Література в школі», «Українська мова і література в школі» («Дивослово»), «Радянська школа» тощо. На сторінках провідних педагогічних видань дослідники розкривали питання методики застосування технічних засобів навчання на уроках української літератури, визначення ролі вчителя під час використання ТЗН, з'ясування особливостей сприймання учнями основної і старшої школи екранних, звукових та аудіовізуальних посібників, підвищення рівня методичної кваліфікації вчителя-словесника щодо використання технічних засобів навчання на уроці літератури [5; 15] тощо.

Ретроспективний аналіз журналу «Українська мова і література в школі» (у різні роки – «Література в школі», «Дивослово») 1960-х – 1970-х рр. засвідчує актуальність проблеми вивчення української літератури у єдності із суміжними видами мистецтв за допомогою технічних засобів навчання. Учені, дослідники, вчителі-словесники прагнули віднайти ефективні форми, методи і прийоми роботи на уроці української літератури, що сприяли б усебічному розвитку творчого мислення учнів, їх пізнавальних здібностей, виховання почуттів [8; 10; 12; 15]. Автори наукових розвідок одностайно стверджували, що активізація мислення учнів, емоційний вплив можуть бути досягнуті за допомогою доцільного використання на уроці літератури суміжних видів мистецтв на основі їх міжмистецької взаємодії за допомогою технічних засобів навчання, а саме: роботи над репродукціями полотен знаних художників, прослуховування майстрів художнього читання, перегляду телевізійних програм та кінофільмів тощо [4; 7; 11; 16].

З-поміж методичної літератури, у якій висвітлювався досвід використання навчального кіно на уроках української літератури, першими були статті П. Гудима [2], С. Комендант [3; 4; 5], В. Лутаєнка [7], С. Мельничука [8], Л. Мороз [9], В. Неділька [10], О. Непорожного [11], Є. Пасічника [12], А. Плахової-Модестової [13; 14], С. Пультера [15], Л. Шаповал [16] та інших дослідників. Так, українською дослідницею А. Плаховою у низці статей розглянуто методику використання навчальних, навчально-популярних фільмів та художніх фільмів-екранізацій на уроках української літератури під час роботи над текстами художніх творів. Кіноверсію літературного твору учена розглядала як самостійний витвір мистецтва, акцентувала на порівняльному аналізі суміжних видів мистецтв, завдання вчителя вбачала у тому, щоб «допомогти учням зрозуміти ідею кінокартини, завдання постановника, що вплинуло

на вибір художніх засобів і на структуру екранізації» [14, с. 43].

Серед кінофільмів, що можуть бути використані на уроках української літератури, дослідниця виділяла навчальні фільми про життєвий і творчий шлях українських письменників (Лесі Українки, Панаса Мирного, М. Рильського, П. Тичину, М. Стельмаха тощо), які радила використовувати на вступних заняттях під час вивчення біографії письменника, ознайомлення з епохою, в яку жив і творив митець, або на заключних заняттях з метою створення в уяві учнів яскравого літературного портрету митця. Проте доцільним, на думку А. Плахової, є використання на різних етапах уроку літератури лише фрагментів навчальних і науково-популярних фільмів (фільми-фрагменти, фільми-частини уроку, присвячені окремому твору, образу, епізоду тощо), оскільки в центрі уваги має бути літературний твір. Фільми-фрагменти дають словесникові змогу «цитувати» літературний твір в його рухові, достовірності, багатоплановості, а «слово вчителя, слово, що звучить з екрана, і слово літературного твору – всі вони разом з динамікою зображення будуть виступати в нерозривній єдності» [14, с. 47].

П. Гудим на сторінках періодичного видання переконливо доводив, що «продуманий перегляд кінофільмів, особливо художніх, сприяє виробленню в учнів естетичних смаків, уміння розглядати твір як явище мистецтва» [2, с. 24]. Дослідник акцентував на важливості проведення з учнями вступної бесіди перед переглядом кінострічки, використання системи запитань, спрямованої на досягнення та оцінювання учнями авторської ідеї у суміжних видах мистецтва. Українським ученим було розроблено методику використання на уроках української літератури екранних, звукових та аудіовізуальних посібників, визначено їх дидактичні можливості, окреслено шляхи впровадження в практику роботи школи, акцентовано на особливостях демонстрування кіномистецтва на уроках літератури [2].

Л. Мороз указувала на складність зображення на кіноекрані усього багатства літературного першоджерела. На сторінках журналу «Українська мова і література в школі» [9] дослідницею подано розлогий аналіз суміжних видів мистецтва на основі зіставлення літературного твору з його екранізацією, акцентовано на окремих недоліках фільмів-екранізацій, які за законами кіножанру не сприяють збереженню ідейно-художньої цілісності твору словесного мистецтва, донесенню до глядачів авторської думки художнього твору. Зокрема, влучної критики з боку дослідниці зазнала низка кінострічок, створених за мотивами повістей М. Коцюбинського: «Дорогою ціною» (режисер М. Донської, 1957 р.), «Fata morgana» (режисер Б. Тягно, 1931 р.) та «Кривавий світанок» (за мотивами повісті «Fata morgana», режисер О. Швачко, 1956 р.). Л. Мороз зауважувала на надмірній сентиментальності, псевдопатетиці художніх фільмів, романтизованому нагнітанні

трагічності, що не відповідає змістові художнього твору, невиправданій увазі режисерів до другорядних героїв чи спотворенню уявлень про героїв, ілюстративній подачі діалогів та монологів повістей, відсутності зорового ряду відповідно до лірико-філософської наснаженості художнього твору тощо. Проте доречно, на наш погляд, Л. Мороз звертає увагу школярів під час роботи над суміжними видами мистецтва на аналіз специфічних кінематографічних засобів: монтаж, крупний план, пейзажі, натурні зйомки, гра акторів, мізанкадрування, операторські акценти тощо, що поглиблює знання учнів про мистецтво кіно та засоби його творення. Відтак дослідниця доходить висновку, що в творах М. Коцюбинського багато надзвичайно виразного матеріалу, що потребує творчого переосмислення і відповідної подачі у кінематографі.

Водночас Л. Мороз відзначає мистецьке переосмислення повісті М. Коцюбинського «Тині забутих предків» в однойменній кінострічці, у якій поєднались творчі зусилля сценариста І. Чендея, режисера С. Параджанова, художників Ю. Якутовича, Г. Раковського, оператора Ю. Ільєнка, композитора М. Скорика. Дослідниця звертає увагу на яскравість та ефектну видовищність кінофільму та водночас його поетичність і ліризм у зображенні ніжного і вірного кохання двох сердець. Проте Л. Мороз наголошує на зміщенні «настрєєвих» і смислових акцентів, замкнутості в «образотворчому» матеріалі повісті, що далеко не вичерпує її багатства, підкреслює, що повне уявлення про повість М. Коцюбинського може дати тільки уважне її прочитання [9, с. 47]. Вважаємо, що такі зауваги були надзвичайно цінними на етапі розвитку і становлення методики роботи над текстом художнього твору у єдності із суміжними видами мистецтва. Відтак міжмистецька взаємодія на уроках української літератури сприяла формуванню розуміння учнями ролі української літератури в світовому культурному контексті; удосконаленню вмінь аналізувати та інтерпретувати літературні твори у взаємодії з різними творами мистецтва; підвищенню рівня культурної компетентності школярів.

Висновки. Отже, вивчаючи науково-методичний досвід українських дослідників 1960-х – 1970-х рр., ми доходимо висновку про те, що творче використання положень науковців, учителів-словесників сприятиме виробленню сучасними ученими науково-методичних вимог до використання медіаосвітніх ресурсів, визначення їх педагогічних можливостей та шляхів оптимального застосування з метою забезпечення реалізації культурологічного підходу на уроках української літератури, а також розвитку медіаграмотності, виховання медіакультури учнів ХХІ століття.

Список літератури:

1. Гоголь Н. В. Медіаосвітні ресурси як засіб реалізації культурологічного підходу в шкільній літературній освіті // Проблеми освіти : зб. наук. пр.

- ДНУ «Ін-т модернізації змісту освіти». Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. Вип. 91. 270 с. С. 104–108 [Gogol' N. V. Mediaosvitni resursy jak zasib realizacii' kul'turologichnogo pidhodu v shkil'nij literaturnij osviti // Problemy osvity : zb. nauk. pr. DNU «In-t modernizacii' zmistu osvity». Vinnycja : TOV «TVORY», 2019. Vyp. 91. 270 s. S. 104–108 (In Ukr)].
2. Гудим П. А. Кіно на уроках літератури // Українська мова і література в школі. 1965. № 1. С. 24–27 [Gudym P. A. Kino na urokah literatury // Ukrai'ns'ka mova i literatura v shkoli. 1965. № 1. S. 24–27 (In Ukr)].
3. Комендант С. В. Виховна спрямованість уроку з навчальною телепередачею // Українська мова і література в школі. 1987. № 4. С. 16–23 [Komendant S. V. Vyhovna sprjamovanist' uroku z navchal'noju teleperedacheju // Ukrai'ns'ka mova i literatura v shkoli. 1987. № 4. S. 16–23 (In Ukr)].
4. Комендант С. В. Екранні посібники під час вивчення біографії письменників // Українська мова і література в школі. 1967. № 7. С. 46–53 [Komendant S. V. Ekranni posibnyky pid chas vyvchennja biografii' pys'mennykiv // Ukrai'ns'ka mova i literatura v shkoli. 1967. № 7. S. 46–53 (In Ukr)].
5. Комендант С. В. Організаційно-методична робота з навчального телебачення // Радянська школа. 1979. № 10. С. 68–70 [Komendant S. V. Organizacijno-metodychna robota z navchal'nogo telebachennja // Radjans'ka shkola. 1979. № 10. S. 68–70 (In Ukr)].
6. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні. Редакція 2016 року / [Консерсія vprovadzhennja mediaosvity v Ukrai'ni. Redakcija 2016 roku (In Ukr)]. Available at: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzhennja_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya.
7. Лутаєнко В. С. Науково-популярні фільми про письменників // Українська мова і література в школі. 1964. № 6. С. 77–78 [Lutajenko V. S. Naukovopopuljarni fil'my pro pys'mennykiv // Ukrai'ns'ka mova i literatura v shkoli. 1964. № 6. S. 77–78 (In Ukr)].
8. Мельничук С. С. Використання технічних засобів на уроках літератури // Українська мова і література в школі. 1964. № 10. С. 41–46 [Mel'nychuk S. S. Vykorystannja tehnicnyh zasobiv na urokah literatury // Ukrai'ns'ka mova i literatura v shkoli. 1964. № 10. S. 41–46 (In Ukr)].
9. Мороз Л. З. У книзі й на екрані // Українська мова та література в школі. 1968. № 10. С. 40–47 [Moroz L. Z. U knyzi j na ekrani // Ukrai'ns'ka mova ta literatura v shkoli. 1968. № 10. S. 40–47 (In Ukr)].
10. Неділько В. Я., Осінкіна О. Л. Виготовлення і використання діафільмів з літератури // Українська мова та література в школі. 1968. № 6. С. 29–31 [Nedil'ko V. Ja., Osinkina O. L. Vygotovlennja i vykorystann'a diafil'miv z literatury // Ukrai'ns'ka mova ta literatura v shkoli. 1968. № 6. S. 29–31 (In Ukr)].
11. Непорожній О. С. Технічні засоби під час опрацювання творів Т. Г. Шевченка // Українська мова і література в школі. 1966. № 11. С. 47–51 [Neporozhnij O. S. Tehnicni zasoby pid chas opracjuvannja tvoriv T. G. Shevchenka // Ukrai'ns'ka mova i literatura v shkoli. 1966. № 11. S. 47–51 (In Ukr)].
12. Пасічник Є. А. Про використання фонохрестоматій з української літератури // Українська мова і література в школі. 1970. № 6. С. 32–38 [Pasichnyk Je. A. Pro vykorystannja fonohrestomatij z ukrai'ns'koj literatury // Ukrai'ns'ka mova i literatura v shkoli. 1970. № 6. S. 32–38 (In Ukr)].
13. Плахова А. І. Важливий засіб підвищення ефективності уроків // Українська мова та література в школі. 1969. № 6. С. 41–46 [Plahova A. I. Vazhlyvyj zasib pidvyshhennja efektyvnosti urokov // Ukrai'ns'ka mova ta literatura v shkoli. 1969. № 6. S. 41–46 (In Ukr)].
14. Плахова А. І. Кінофільм на уроці літератури // Українська мова та література в школі. 1971. № 8. С. 42–47 [Plahova A. I. Kinofil'm na uroci literatury // Ukrai'ns'ka mova ta literatura v shkoli. 1971. № 8. S. 42–47 (In Ukr)].
15. Пультер С. О. Використання технічних засобів // Українська мова і література в школі. 1966. № 6. С. 36–40 [Pul'ter S. O. Vykorystannja tehnicnyh zasobiv // Ukrai'ns'ka mova i literatura v shkoli. 1966. № 6. S. 36–40 (In Ukr)].
16. Шаповал Л. В. Діафільм на уроках літератури // Українська мова та література в школі. 1967. № 4. С. 39–45 [Shapoval L. V. Diafil'm na urokah literatury // Ukrai'ns'ka mova ta literatura v shkoli. 1967. № 4. S. 39–45 (In Ukr)].

Oksana Roma
postgraduate student,
Zaporizhzhia National University

INNOVATIVE FORMS AND METHODS OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS PREPARATION IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE PEDAGOGICAL EDUCATION FOR THE INTRODUCTION OF PLAY-BASED TEACHING METHODS

Рома Оксана Юрївна
здобувач,
Запорізький національний університет

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІГРОВИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Summary. The article analyzes the innovative forms and methods of professional training of primary school teachers in the system of postgraduate pedagogical education for the introduction of play-based teaching methods. The author's approach to understanding the content of preparation of primary school teachers for the subsequent implementation of the play teaching methods, as well as its result - holistic professional readiness, are presented. So the primary teacher's readiness to introduce the methods is an integrative personal-professional education, the system characteristics of a specialist, which determines his ability to effectively use play-based teaching methods in the educational process and consists of value, cognitive and constructive components. The article describes the forms and methods of this training, namely: a special course and a modular course in the form of training within the educational program of professional development, educational marathon, annual festival, the activities of professional communities.

Аннотация. В статье осуществлен анализ инновационных подходов к подготовке учителей начальных классов в системе последипломного педагогического образования к использованию игровых методов обучения. Представлен авторский подход к пониманию содержания подготовки, а также к ее результату – целостной готовности учителя к использованию игровых методов обучения – интегративного личностно-профессионального феномена, системной характеристики педагога, которая определяет его способность эффективно использовать игровые методы обучения в образовательном процессе и состоит из ценностного, когнитивного и конструктивного компонентов. В статье охарактеризованы формы и методы такой подготовки, а именно спецкурс и модульный курс в тренинговой форме в рамках образовательной программы повышения квалификации учителей начальной школы, образовательный марафон, ежегодный фестиваль, деятельность профессиональных сообществ.

Key words: *play-based teaching methods, primary school teacher, pedagogical activity, New Ukrainian school, postgraduate education.*

Ключевые слова: *игровые методы обучения, учитель начальной школы, педагогическая деятельность, Новая украинская школа, последипломное образование.*

Постановка проблеми. Однією з найважливіших завдань післядипломної педагогічної освіти в Україні протягом останніх двох років є підготовка вчителів початкових класів до роботи в Новій українській школі, за вимогами нового Державного стандарту початкової освіти. Складність вирішення цього завдання полягає у тому, що така підготовка має, з одного боку, мати системний, пролонгований характер, охоплювати різні етапи професійного розвитку/підвищення кваліфікації педагогів (як у межах фахових курсів, так і у так званий міжкурсний період), а з іншого боку, - має здійснюватися «тут і зараз», в надзвичайно стислі терміни, та охоплювати усю спільноту вчителів початкових класів, які починають працювати з першокласниками. Під впливом таких об'єктивних умов у системі післядипломної педагогічної освіти вчителі початкових класів мають пройти таку професійну

підготовку, яка б забезпечила: переосмислення ними мети, завдань та змісту початкової освіти; прийняття цінностей компетентнісного підходу в освіті та педагогіки партнерства, формування та розвиток умінь будувати свої стосунки з дітьми і батьками як рівноправними партнерами у спілкуванні, спільної діяльності - побудови освітньої траєкторії розвитку дитини та її цілісного супроводу; формування та розвиток професійних умінь учителів із застосування нових форм і методів організації навчальної діяльності, опанування новими дидактичними стратегіями.

Виходячи з того, що метою початкової освіти згідно з Державним стандартом початкової освіти [1] є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності,

творчості та допитливості. А головними її орієнтирами є: визнання унікальності та обдарованості кожної дитини; цінність дитинства; радість пізнання; розвиток вільної особистості шляхом підтримки самостійності, незалежного мислення, оптимізму та впевненості в собі; міцного здоров'я та добробуту; забезпечення безпеки; утвердження людської гідності; плекання любові до рідного краю та української культури, шанобливе ставлення до Української держави; формування активної громадянської позиції, відповідальності за своє життя, розвиток громади та суспільства, збереження навколишнього світу [1]. Відтак, суттєво має змінитися методологія педагогічної діяльності, в якій значне місце мають займати принципи, механізми, методи організації, активізації та супроводу ігрової діяльності молодших школярів, що влітається в їх домінуючу на цьому етапі розвитку дитини - навчальну діяльність. Таким чином, викликом для системи післядипломної педагогічної освіти стає комплексна, системна та ефективна підготовка вчителів початкових класів до впровадження ігрових методів навчання.

Здійснений **аналіз останніх досліджень та публікацій**, дає підстави стверджувати, що професійна готовність учителя початкових класів у цілому була предметом наукових досліджень Н. Бібік, О. Мельника, О. Савченко, С. Сисоевої, Л. Хоружи та ін.; сутність ігрової компетентності педагога визначалась у працях О. Смирнової та ін.; зміст готовності вчителя до професійної діяльності в умовах запровадження Концепції Нової української школи розглядалась В. Вітюк, Н. Ларіоною, Н. Мельник та ін. Крім того, методологічним підґрунтям підготовки вчителів початкових класів до впровадження ігрових методів навчання мають стати концепції сутності К. Бюлер, Л. Виготського, Л. Венгер, К. Гроса, Д. Ельконіна, Е. Ериксона О. Запорожця, Н. Непомнящої, Ж. Піаже, В. Штерна, Г. Щедровицького; а сучасні наукові підходи до розуміння особливостей сучасної дитячої гри, презентовані у дослідженнях В. Абраменкової, Л. Артемової, О. Гударьової, Н. Михайленко, С. Шамова, S. Docket, M. Carlsson, I. Samuelsson, D. Singer, J. Singer, V. Sutton-Smith та ін. Особливості професійного розвитку та післядипломної освіти вчителів закладів початкової школи були предметом наукових розробок Н. Ларіоною, В. Пуцова, Н. Протасової, О. Савченко, В. Семиченко та ін. Однак, не вирішеною дотепер залишається проблема визначення новітніх форм і методів професійної підготовки вчителів початкових класів у системі післядипломної педагогічної освіти до впровадження ігрових методів навчання, які б ґрунтувалися на сучасних принципах освіти дорослих та у максимально обмежені терміни забезпечили її ефективність.

Відтак, **метою статті** є висвітлення інноваційних форм і методів професійної

підготовки вчителів початкових класів у системі післядипломної педагогічної освіти до впровадження ігрових методів навчання.

Виклад основного матеріалу. Здійснений аналіз наукових підходів до розуміння сутності готовності особистості до професійної діяльності в цілому (К. Абульханова, Л. Божович, А. Деркач, Є. Ільїн, О. Леонтєв, Н. Левітов та ін.) та до педагогічної діяльності зокрема (В. Гузеєв, А. Деркач, В. Зазикін, В. Єрмоленко, І. Ісаєв, Г. Кручинина, Н. Кузьміна та ін.), сучасних нормативних вимог до вчителя початкових класів (Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Державний стандарт початкової освіти, Концепція Нової української школи (НУШ), Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» та ін.) та специфіки його діяльності в умовах реформування освіти України, що охарактеризована у працях О. Онопрієнко, Н. Софій та ін., створив підстави під професійною підготовкою вчителів початкових класів до впровадження ігрових методів навчання розуміти складний, спеціально організований процес у системі післядипломної педагогічної освіти, динамічну педагогічну систему в її змістовій, організаційній та операційно-технологічній цілісності, що забезпечує формування та розвиток готовності педагогів до застосування різних ігрових стратегій, технік, прийомів для досягнення освітніх цілей, проектувати, організувати та здійснювати супровід дидактичної гри молодших школярів.

Ґрунтуючись на Рекомендаціях ради Європи щодо ключових компетентностей для освіти впродовж життя, в яких визначається трикомпонентна структура компетентностей як поєднання знань, навичок і ставлень, де: 1) знання складаються з фактів і цифр, понять, ідей та теорій, які вже існують та допомагають покращити розуміння певної сфери або предмету; 2) навички визначаються як спроможність здійснювати процеси та використовувати наявні знання для досягнення результатів; 3) ставлення – це налаштованість на спосіб мислення, що визначають дії або реакцію на ідеї, людей чи ситуації [3], готовність вчителя початкових класів до впровадження ігрових методів навчання забезпечується, на нашу думку, єдністю таких трьох компонентів як: а) ціннісного (цінності дитинства, ставлення, установки щодо гри та своєї професійної ролі у ній, до ігрових освітніх методів, усвідомлення власного ігрового досвіду, а також мотивація педагогічної та ігрової діяльності, мотивація професійного розвитку, та ін.); б) когнітивного (комплексні, системні, дієві та наукові знання з особливостей ігрової діяльності дитини, ігрових стратегій, технології супроводу ігрової діяльності дітей у закладі освіти; ігрових та діяльнісних методів навчання, усвідомлення їх переваг тощо) та 3) конструктивного (вміння проектувати ігрову діяльність дитини, супроводжувати її, вміння вбудовувати гру в

дидактичний та виховний процес, реалізувати ігрові методи на різних навчальних предметах, у позаурочний час, а також комплексні когнітивні і метакогнітивні, дидактичні, організаційні, комунікативні та рефлексивні вміння).

Ураховуючи принципи післядипломної педагогічної освіти, що відображають ідеї неперервності освіти, положення сучасної освіти дорослих та професійної підготовки і професійного розвитку вчителів, а саме: неперервності, інтегративності, наскрізності, контекстності, диференціації та індивідуалізації, суб'єктності, активізації саморозвитку, усвідомленості, актуалізації результатів, пріоритету активних форм і методів, було спроектовано та реалізовано відповідну систему методів підготовки вчителів початкових класів.

Важливо підкреслити, що рушійною силою, головним агентом підготовки вчителів початкових класів до впровадження ігрових методів навчання на сучасному етапі стала діяльність в Україні The LEGO Foundation (Королівство Данія). Відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством освіти та науки України і The LEGO Foundation, який був підписаний у 2018 році усі перші класи в Україні, що навчаються з 1 вересня 2018 року, безкоштовно отримують набори LEGO. Відтак, у професійну діяльність учителів початкових класів українських шкіл увійшов новий інтегративний підхід «навчання через гру» The LEGO Foundation, який поєднує зорієнтоване на дитину, супроводжувальне та зорієнтоване на вчителя навчання відповідно до характеристик ігрового досвіду [6;7] та поєднує в собі: активне навчання, експериментальне та навчання керованих відкриттів, навчання за запитами, проблемне навчання, проектне навчання, Монтессорі педагогіку [6]. Саме у своїй єдності за допомогою ресурсу гри зазначені освітні практики забезпечують створення навчального досвіду школяра, що є значущим, активним, стійким, соціальним та радісним; сприяють успішному розвитку у молодших школярів когнітивних, творчих, емоційних, фізичних та соціальних умінь [6;7]. І саме положення інтегративного підходу «навчання через гру» The LEGO Foundation стали системоутворювальними принципами підготовки вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти до впровадження ігрових методів навчання, визначили її змістову та технологічну складові.

Отже, підготовка вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти до впровадження ігрових методів навчання передбачала розробку та реалізацію таких інноваційних освітніх практик.

По-перше, - це оновлення змісту курсів підвищення кваліфікації педагогів завдяки введенню спецкурсів за тренінговою формою з тем «Гра по-новому, навчання по-іншому в освітньому просторі Нової української школи» (16 год.), «Гра як підхід, інструмент, який працює сьогодні» (8 год.), «Безмежний світ гри з LEGO» (8 год.),

«Навчання через гру» (16 год.). Метою зазначених спецкурсів є: формування у вчителів ціннісного ставлення до гри, її розвивальних, навчальних та виховних можливостей; створення умов для усвідомлення вчителями сутності гри, ігрових освітніх технологій, свідомого використання ігрових та діяльнісних методів навчання; розвиток системоутворювальних професійних умінь та якостей; формування позитивного досвіду навчання через гру тощо.

По-друге, - це запровадження модулю «Гра по-новому, навчання по-іншому з LEGO» у межах Типової освітньої програми організації і проведення підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладами післядипломної педагогічної освіти, що була власне і реалізована для цілеспрямованої підготовки вчителів Нової української школи до реалізації освітньої політики держави шляхом опанування новітніми практиками, технологіями, методиками, формами, методами професійної діяльності на засадах інноваційних освітніх підходів з урахуванням потреб педагогів, держави та глобалізованого світу [2]. За своїм змістом модуль передбачав чотири взаємопов'язані лінії, а саме – педагогіка гри, освітній потенціал гри з LEGO, методика компетентнісного навчання «Шість цеглинок» та проектна діяльність.

По-третє, - це проведення майстер-класів, освітніх марафонів, креатив-лабораторій для вчителів початкових класів у межах Всеукраїнських та регіональних освітянських заходів (педагогічних виставок, конференцій, форумів, літніх шкіл).

По-четверте, - це забезпечення наскрізного, цілісного, неперервного науково-методичного супроводу професійного розвитку вчителів у цифровому форматі, що здійснюється завдяки функціонуванню професійних спільнот «Гра по-іншому, навчання по-новому», «Learning through Play Lab», «PlayFest» та ін. у соціальних мережах та месенджерах (Facebook, Viber). Їх завданнями є презентація кращого досвіду впровадження ігрових та діяльнісних методів навчання у початковій школі; ознайомлення з новітніми ігровими стратегіями та техніками в НУШ (як приклад – ранкове коло); активізація мотиваційних ресурсів вчительської спільноти та залучення педагогів до різноманітних професійних проектів (челенджів), online-марафонів, а також надання постійної та вчасної професійної допомоги і підтримки.

По-п'яте, - це проведення протягом останніх восьми років унікального за своєю ідеєю і концепцією щорічного Всеукраїнського фестивалю гри, навчання і натхнення Play Fest, який надає можливість педагогічній спільноті (учителям початкових класів, директорам шкіл, методистам, керівникам та вихователям закладів дошкільної освіти), дітям та їх батькам поєднати гру та навчання, усвідомити, що навчання має бути цікавим, емоційним та мотивувальним за допомогою гри. Ключовим завданням Play Fest є

розкриття освітнього потенціалу гри в цілому та гри з LEGO. Під час фестивалю відбувається архітектурна виставка-конкурс з презентацією дитячих та учнівських проєктів на різні актуальні для суспільства та освіти теми, такі як «Стадіони майбутнього» (2012 р.), «Школа майбутнього» (2013 р.), «Космічні технології» (2014 р.), «Моє місто» (2015 р.), «Світ пізнання, розваг та відкриттів» (2016 р.), «Столиці світу» (2017 р.), «Водний світ» (2018 р.), «Професії майбутнього» (2019 р.). Крім того, для педагогічної спільноти, як і для дітей та їх батьків, проводяться освітні сесії та майстер-класи тренерів The LEGO Foundation, експертів і провідних фахівців-практиків у сфері ігрових та діяльнісних методів навчання, зокрема тих, що впроваджуються у НУШ.

Варто відмітити, що для здійснення такої роботи була здійснена цілеспрямована тривала підготовка педагогів-тренерів серед викладачів інститутів післядипломної педагогічної освіти, регіональних тренерів НУШ, досвідчених вчителів, яка проводилась фахівцями The LEGO Foundation у формі навчальних тренінгів з подальшою супервізією.

Ефективність вищезазначених інноваційних форм і методів підготовки вчителів початкових класів до впровадження ігрових методів навчання визначається отриманою статистично значущою різницею показників сформованості ціннісного, когнітивного та конструктивного компонентів їх професійної готовності до початку та після їх проведення. Це виявляється у домінуванні позитивного ставлення педагогів до ігрових методів навчання, усвідомленні їх потенційної та актуальної ефективності як для цілісного розвитку молодшого школяра, так і досягнення ним академічних результатів; значній позитивній динаміці професійних знань учителів щодо сутності гри, ігрових та діяльнісних методів навчання; значній позитивній динаміці рівнів оволодіння педагогами базовими професійними вміннями; усвідомленні та прийнятті вчителями власного ігрового досвіду, переосмислення індивідуального стилю професійної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підготовка вчителів початкових класів до впровадження ігрових методів навчання є складним, тривалим процесом, певним викликом як для вітчизняної системи післядипломної педагогічної освіти, яка має суттєво змінитися,

вийти на новий етап свого розвитку, так і для самих учителів, оскільки вимагає від них глибоко переосмислення, відрефлексування власної педагогічної діяльності, зміни професійного мислення та поведінки. Проте вона може бути успішною завдяки реалізації різномірних, комплексних заходів, що охоплюють усі етапи та форми професійного розвитку фахівців, особливе місце серед яких мають займати тренінгові, проєктні та цифрові методи.

Список літератури

1. Державний стандарт початкової освіти. Постанова КабМіну України від 21.02.2018 № 87 «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>
2. Наказ МОН від 15.01.2018 №36 «Про затвердження типової освітньої програми організації і проведення підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладами післядипломної педагогічної освіти» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-organizaciyi-i-provedennya-pidvishennya-kvalifikaciyi-pedagogichnih-pracivnikiv-zakladami-pislyadiplomnoyi-pedagogichnoyi-osviti>
3. Нова українська школа: порадник для вчителя. - Київ: Літера ЛТД. 2018. - 160 с.
4. Рекомендації ради Європи щодо ключових компетентностей для освіти впродовж життя від 17.01.2018 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/rec-ommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf>
5. Упровадження концепції Нової української початкової школи в Запорізькій області: перші кроки: колективна монографія / відп.ред. Т.Є. Гура. Запоріжжя, 2019. - 260 с.
6. Parker, R. Learning through play at school. A study of playful integrated pedagogies that foster children's holistic skills development in the primary school classroom. White paper. / Parker, R., Bo, S. Thomsen. The LEGO Foundatoin. 2019. - 75 p.
7. Zosh, J.M. Learning through play: A review of the evidence / Zosh, J.M., Hopkins, E.J., Jensen, H., Liu C., Neale, D., Hirsh-Pasek, K., Solis S.L., & Whitebread D. White paper. The LEGO Foundatoin. 2017.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Kazakbaev H.I.

Lecturer of Tashkent State
University of Oriental Studies, Uzbekistan

MODERN TENDENCIES IN THE SOUTH CHINA SEA

Abstract. This article is about the current situation of territorial disputes in the South China Sea and changes in the existing alignment of forces in this region and also the position of People's Republic China the event around territorial disputes in the South China Sea, as well as disagreements and contradictions between the states of the region and China.

Keywords. People's Republic China, South China Sea, territorial disputes, South-East Asia, ASEAN, Singapore, Malaysia, Indonesia.

A feature of China's foreign policy today is that China does not engage in open armed conflicts to defend its national interests, but instead uses economic expansion, including lending, investment, and soft power. China has never sought military action outside the country. Only as a volunteer can we see its participation in the Middle East problem. However, in recent years, China's military operations in the South China Sea have intensified, and it managed to build five military bases there [1]. China emphasizes that these military bases were built exclusively to maintain peace and that China adheres to the principle of the peaceful settlement of disputes [2].

The South China Sea is the third largest in the world. Today, due to the claims of the states, the regime of the islands in the South China Sea remains unresolved and the political situation in the sea basin is deteriorating. This will undoubtedly threaten the security and sustainable development of the Asia-Pacific region. The following trends can be observed in the South China Sea today:

First, the primary reason for ASEAN and China's claims to the South China Sea islands is their ownership of offshore natural resources (seafood, energy reserves, wind and hydropower). The Spratly and Paracel Islands also have huge tourism potential.

Second, China considers the islands and reefs in the South China Sea to be historical territories of China and pursues a policy of reclaiming them.

Third, if China takes full control of the South China Sea, it will have leverage against the U.S. and other regional competitors in the Asia-Pacific region. Indeed, the most important trade exchanges for the Republic of Korea, Japan and the United States are carried out through the same sea trade routes. Disputed territories in the East China Sea with the Republic of Korea and Japan may also be resolved in their favor in China.

Fourth, Southeast Asian countries are relying on U.S. support to ensure national security.

Fifth, resolving the disputes in the South China Sea in China's favor will undoubtedly become the key not only to establish control over the Spratly and Paracel Islands, but also to resolve the Taiwan issue.

Sixth, a state that exercises control over a region will receive a military-strategic advantage in the fight

against other states. Paracel Islands and the Spratly Archipelago are convenient points for managing submarines, building bases to protect maritime communications and serving the military.

Seventh, the South China Sea could become the epicenter of World War III, which is expected to take place in the 21st century. Because to date, ASEAN countries have started an arms race. China mobilizes its military and builds artificial islands. It sets up its own fighters and other weapons on artificial islands. Demonstrations of multilateral military operations along with the US military are frequent.

By 2030, the Chinese navy is planned to be deployed in the western Pacific and Indian oceans. This indicates that China will become a strong military power, ensuring regional and global security.

There is no point in ASEAN countries appealing to international tribunals and courts to resolve problems in the South China Sea. In particular, the Philippines filed a lawsuit in January 2013 with the Permanent Chamber of the Trety Court in The Hague alleging that China's actions in the South China Sea violated international law. The Hague Tribunal issued a new ruling in July 2016, based on the UN Convention on the Law of the Sea, which ruled that China had no grounds to sue any island in the South China Sea. China has not recognized the legal status of the Hague Tribunal and has ruled that the 2016 ruling also has no legal force. In turn, the country that has held bilateral talks with China is also losing out. Because all bilateral agreements and treaties will be resolved in China's favor, and relatively small states will be tied to China.

Another military-strategic importance of the South China Sea is that the area is a convenient area for underwater nuclear testing. The United States and China are also major nuclear powers. Therefore, the Southeast Asian countries should, first and foremost, get the Bangkok Agreement signed by the United States and China. The Bangkok Treaty is the Southeast Asian Nuclear-Weapon-Free Zone Treaty, signed by 10 countries on December 15, 1995 and entered into force on March 28, 1997. According to the agreement, not only the land areas of Southeast Asian countries, but also the continental shelf and economic zones are considered nuclear-weapon-free zones [4]. That is why

the great powers with nuclear weapons did not sign this treaty.

Today, the United States is actively involved in deciding the fate of the South China Sea. Until 2010, the United States had not been active in the South China Sea territorial disputes and had encouraged the parties to the conflict to resolve the disputes peacefully. Interestingly, the United States itself has not ratified the UN Convention on the Law of the Sea, which is the source of international law in disputes. This allows it to swim freely in the open sea, and even to enter the territorial sea of other states. Former US President Barack Obama tried to find a new policy against China and presented it with the G-2 format (US and PRC) - which meant that the two great powers would be jointly responsible for the fate of the world. However, China immediately rejected the offer. Convinced that China did not want to be the brother of the United States, Washington tried to keep the PRC with a soft policy. In doing so, America's main potential allies were undoubtedly the countries in the South China Sea basin. Because most of China's neighbors are worried about China's growing military power.

In recent years, the modernization of the Chinese People's Liberation Army (PLA) has been accelerating. According to Philip Saunders, a professor at the United States National Defense University, China's actual military budget is 1.5 times higher than the official budget and amounts to \$ 159.6 billion [6]. By 2030, China's defense budget is projected to reach \$ 350 billion, and major naval forces will be stationed in the western Pacific and Indian Oceans. This indicates that China will become a strong military power, ensuring regional and global security. The White Paper on Security Cooperation in the Asia-Pacific Region, published in China in January 2017, states: "China has a great responsibility to ensure regional and global security, as well as to build its military based on its international prestige and national interests in national security and development".

Army Although the level of Chinese People's Liberation maintenance is decades behind that of the U.S. military, China has become a major threat to Southeast Asian countries. Although the countries of Southeast Asia have embarked on an arms race, they can only rely on U.S. protection in the event of a serious military conflict. At the end of 2011, the United States announced that the Asia-Pacific region would no longer be the main focus of its foreign policy. It is no coincidence that it is stated that "we will strengthen the alliance with the Philippines, Thailand and expand cooperation with Singapore, Vietnam, Indonesia, Malaysia and other countries" [8].

Currently, the UK is also involved in the conflicts in the South China Sea. In October 2016, the concept of "Global Britain" was put forward and the UK was set to become the most powerful free economy in the world and a decisive player in world politics. To this end, the UK is trying to improve its relations with countries in different parts of the world. In February 2019, British Secretary of Defense Gavin Williamson announced that he would send a warship to the South

China Sea to land and fly planes known as Queen Elizabeth [9]. This was supported by the United States. The UK has invested heavily in Southeast Asian countries. The South China Sea accounts for 12% of the UK's annual trade turnover (almost £ 92 billion). If China becomes a hegemonic state in the South China Sea, there will undoubtedly be a new military and economic threat to Britain. On top of that, the economies of Southeast Asian countries are thriving and there are favorable conditions for the British to open up new markets. That is why the British must defend their interests. The UK currently has two military bases in the South China Sea basin. They are located in Serbia, Brunei, and Sembavangdegan, Singapore [10]. The task of these military bases is to combat the expansion of China in the sea basin, which requires a huge financial investment. China does not see the UK as a worthy rival. Because it is competing globally only with the United States.

Japan and the Republic of Korea are also working to strengthen control over the sea. Resolving the disputes in the South China Sea in China's favor will undoubtedly be the key to resolving the Taiwan issue, not just gaining control of the Spratly and Paracel Islands. Disputed areas in the East China Sea with South Korea and Japan could also be resolved in China's favor on their own. China's full hegemony in the South China Sea will be able to limit the supply of strategic resources to Japan and the Republic of Korea. That is why Japan is currently stepping up its economic, military and political activities in the South China Sea. Prime Minister Shinzo Abe is urging the country's major investors to invest in ASEAN member states. Currently, Thailand, Indonesia, the Philippines, Vietnam and Myanmar are Japan's economic partners. For the countries of Southeast Asia, Japan is one of the important weapons in the fight against China. Despite the economic difficulties in the country, Japan is ready to provide financial assistance to ASEAN member states.

We know that ASEAN is an integration organization whose member states are directly involved in the South China Sea issue. However, the approach of ASEAN countries to this problem is different, which also leads to divisions within ASEAN. For example, today, based on the position of the countries of the region, they can be conditionally divided into three groups:

- Chinese: Laos, Cambodia, Myanmar. They prefer to receive economic assistance from China. Brunei also recently supported this position.
- officially neutral countries: Singapore, Indonesia, Thailand.
- anti-Chinese bloc: Vietnam, Philippines, Malaysia [11].

In 2002, China and ASEAN signed the Declaration on the Movement in the South China Sea. In the summer of 2011, the basic principles for the implementation of the 2002 Declaration were developed and the basic principles for its implementation were adopted. Discussions on the Code of Ethics in the South China Sea between the ASEAN

regional organization and China over the past decade are scheduled to end in 2021. The code should serve to end disputed territories in the South China Sea and promote trust and cooperation between ASEAN member states and China, including in the field of fisheries.

Due to the disputed areas in the South China Sea, there is little opportunity to conduct geological surveys and accurately assess the reserves of available resources. Therefore, in March 2019, the Chinese Academy of Sciences invited Russian experts to participate in an expedition to study gas hydrates in the South China Sea, scheduled for July 2019 [12].

In short, China will never give up areas that fall within the “nine-point line” and, conversely, will continue to expand its territory by building artificial islands. Chinese President Xi Jinping has said that China's full sovereignty has been established in the South China Sea. For example, the White Paper on Security Cooperation in the Asia-Pacific Region, published in January 2017, also states that China has full sovereignty over the Spratly Islands and adjacent territory [13]. The 21st century Chinese Sea Silk Road project is also very well designed, and the United States will never allow control of the South China Sea. Today, the South China Sea is an important area where Sino-American interests clash. U.S. intervention in territorial disputes in the South China Sea is further complicating the situation. The fate of the world in the near future will be decided by who will win the competition in the region.

REFERENCES;

1. The South China Sea: Why It Matters To Global Britain // <https://henryjacksonsociety.org/publications/the-south-china-sea-why-it-matters-to-global-britain/>
2. 1 践行命运共同体理念合作构建南海规则秩序 (Jian xing mingyun gongtongti linian hezuo goujian nanhai guize zhixu - Implement the concept of "common destiny and cooperation" in the regulation of the South China Sea) // http://www.gov.cn/xinwen/2019-03/31/content_5378413.htm
3. Kanaev E. International arbitration on the South China Sea problem and maritime territorial disputes in

Northeast Asia // Southeast Asia: actual problems of development. 2016. № 32. - P.11.

4. Bangkok treaty // <http://www.pircenter.org/sections/31-bangkokskij-dogovor>

5. 中美G2共治世界？小心美国挖的坑！ (Zhong mei G2 gong zhi shi jie? Xiaoxin meiguo wa de keng! - Will China and the US rule the G2 world together? Be careful when the U.S. digs) // <http://mil.eastday.com/a/160503165457217.html?qid=www.eastday>

6. A storm warning // <https://www.kommersant.ru/doc/2009573>

7. Ignatiev S.V. Southeast Asia in the PRC project “The Silk Road of the XXI Century”: Security Aspects // Southeast Asia: Actual Problems of Development. - 2018. №. 2 (39). - P. 42.

8. National Security Strategy of the United States of America // <https://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1655&context=jss>

9. Great Britain will send a new aircraft carrier with fighter jets to the South China Sea F-35 // <https://www.vestifinance.ru/articles/114560>

10. The South China Sea: Why It Matters To “Global Britain” // <https://henryjacksonsociety.org/publications/the-south-china-sea-why-it-matters-to-global-britain/>

11. Kazakbaev H.I. Disputed territories in the South China Sea and role of People’s Republic of China. East European Science Journal / Volume 05 (57) 2020, P. 46-50.

12. 俄罗斯将助中国引领下一次全球能源革命 (Elousi jiang zhu zhongguo yinlang xia yici quanqiu nengyuan geming - Russia will help China manage the future world energy revolution) // <https://military.china.com/topic/tuijian/11166766/20190328/35529543.html>

13. Zhongguo fabiao yatai anquan hezuo zhengce baipishu: Tisheng zhongguo anquan zhengce toumingde he kaifang xing - China publishes White Paper on security cooperation in the Asia-Pacific region: Increasing openness and transparency of China's security policy // <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1556231512876616&wfr=spider&for=pc>

Semorkina Kseniia
Post-graduate Student
National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine

EXPERIENCE OF UKRAINE IN THE NATIONAL HUMAN RIGHTS STRATEGY PREPARATION AND IMPLEMENTATION

Семёркина Ксения
аспирант Национальной академии
государственного управления
при Президенте Украины

ОПЫТ УКРАИНЫ В ПОДГОТОВКЕ И РЕАЛИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ В ОБЛАСТИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Summary. The article describes the prerequisites and process of adopting a National Human Rights Strategy in Ukraine. The role of civil society organizations in the process of adoption and implementation of the Strategy and Action Plan for its implementation, stages and methods of public monitoring of their implementation are revealed. Special attention was paid to the lack of clear indicators for the Strategy implementation and indicators for achieving the expected results. Analysis of the monitoring results for 4 years with conclusions was conducted. Ways to improve the approach to preparing and evaluating the implementation of the Human Rights Strategy are proposed.

Резюме. В статье описываются предпосылки и процесс принятия Национальной стратегии в области прав человека в Украине. Раскрыта роль организаций гражданского общества в процессе принятия и реализации Стратегии и Плана действий по ее реализации, этапы и методы общественного мониторинга их исполнения. Особое внимание было уделено отсутствию четких показателей реализации Стратегии и показателей достижения ожидаемых результатов. Проведен анализ результатов мониторинга за 4 года и сформулированы выводы. Предлагаются пути усовершенствования подхода к подготовке и оценке реализации Стратегии в области прав человека.

Keywords: human rights, public policy, civil society organizations, National Human Rights Strategy

Ключевые слова: права человека, государственная политика, организации гражданского общества, Национальная стратегия в области прав человека.

Problem Statement. The Constitution of Ukraine declares that an individual, his life and health, honour and dignity, inviolability and security shall be recognised in Ukraine as the highest social value.

Human rights and freedoms and their guarantees determine the essence and orientation of the activity of the State. The State is answerable to the individual for its activity. To affirm and ensure human rights and freedoms is the main duty of the State.

Analysis of recent research and publications. Most scholars explore specific areas and human rights, such as social security, health care, children's rights, and more. The genesis of human rights and freedoms as universal civilizational values is the subject of study of the theory of law, constitutional, international, and administrative laws. G. Khrystova studied the structure of the state's obligations in the field of human rights.

Various aspects of the institutionalization of human rights in the processes of European state-building and public administration, the conceptual principles of human rights research in public administration have already been considered in the works of L. Novak-Kalyaeva, P Petrovsky, L Prokopenko.

However, there is not enough scientific research to reveal the process of public policy making in the field of human rights and to evaluation of its implementation with CSO participation.

The purpose of the article is to identify the positive aspects and weaknesses in the formulation of public policy on human rights, through the National Strategy on Human Rights and on the basis of their proposals for strategic documents in this field, it may be: Civil Society Development Strategy, Gender Equality Strategy and, the Poverty Reduction Strategy and others.

Presenting main material. Ukraine ratified a number of international treaties on human rights. Such treaties are, in particular, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Social, Economic and Cultural Rights, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, and others. Ukraine has also agreed to periodic reporting to the UN treaty bodies on treaties implementation. On the results of the reporting cycle UN Committees provides recommendations to improve the human rights situation.

In the framework of the mechanism of universal periodical review of (UPR

), conducted regular review of UN member states are obliged 'commitments in the field of human rights. The UPR assesses the States activities in the field of human rights and takes the necessary measures to address human rights violations worldwide.

The results of examination of UN member states provide the country a number of recommendations for improving opportunities in certain areas of human rights. On the results of the 2nd cycle in 2012 to Ukraine were given 145 recommendations, in 2017 - 190.

The signing in 2014 of the Association Agreement with the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States actualized the need of harmonization of national legislation with the European Union, including the field of human rights.

Civil society organizations and the Commissioner Parliament on human rights were initiated development of a National Human Rights Strategy in order to properly implement the recommendations of UN agencies, harmonization of national legislation with EU legislation, addressing systemic problems, including those identified in the judgments of the European Court of Human Rights against Ukraine, civil society organizations and the Commissioner Parliament on human rights were initiated development of a National Human Rights Strategy.

National strategy (or plans) in the field of human rights is one of the common tools enforce countries international obligations on human rights. Also, in the praise of such strategic documents it is recommended by the structures of the UN [10] and the European Union.

The first comprehensive National Human Rights Strategy (Strategy) was adopted by the Presidential Decree No.501/ 2015 of 25 August 2015 [6]. the Action Plan for the implementation of the National Human Rights Strategy for the period up to 2020 (the Human Rights Action Plan) was approved by the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1393- p of 23 November 2015 [7]. Ukraine's international commitments, the recommendations of the UN human rights treaty bodies, as well as the European integration areas took into account during the preparation of the Strategy.

The documents (both the Strategy and the Human Rights Action Plan) are the result of a compromise reached during the dialogue between government officials, the civil society organizations and with the assistance of international organizations.

The purpose of the Strategy implementation is to ensure the priority of human rights and freedoms as a determining factor in the definition of state policy, decision-making by public authorities and local self-government bodies [6].

Since 2016 in order to encourage the authorities to implement appropriate strategies used many different ways. In 2016, a Memorandum of Cooperation with the Ombudsman was prepared in the framework of the public work on monitoring the Strategy. There

were about one hundred participants in the Public Monitoring Platform: CSOs, indigenous representatives, international organizations and experts [4].

The process of monitoring the National Strategy and Action Plan implementation includes, in accordance with the Memorandum, the following provisions [4]:

The sections of the Action Plan are monitored by relevant CSOs in accordance with their field of activity.

Collection and processing of public information:

- periodic collection: receiving quarterly reports from the authorities on the Action Plan implementation;

- current collection: in the process of interaction in working groups, participation in meetings, through submission of requests to the authorities;

The information resources of the interested organizations are used, as well as the social networks on which they are located, in particular:

- Action plan with information on the progress of its implementation, contact details of the responsible central executive bodies and civil society organizations;

- monitoring reports of CSOs;

- evaluation and recommendations of international organizations;

- other information that demonstrates the progress or regression of Ukraine in the field of human rights.

Determining the implementation status of the Action Plan: not completed, partially implemented, in progress, completed.

The achievement of the expected results of the National Human Rights Strategy is monitored in accordance with the indicators developed.

Thematic reports on the state of implementation of the National Strategy on Human Rights are prepared and published at the request of the monitoring participants.

Every year by December 10 the Ministry of Justice of Ukraine conducts a public discussion on the state of the National Human Rights Strategy implementation. At which the monitoring participants present the results of their work and discuss them with the government executors.

As part of the public monitoring as of July 1, 2016, representatives of civil society organizations analyzed the status of implementation of 204 measures of the Action Plan, which were planned to be implemented in the relevant reporting period [1].

These reports were sent to the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Administration of the President of Ukraine, the executors of the Human Rights Action Plan from the key central executive bodies.

From the very beginning of the public monitoring, it was determined that the main reasons for non-implementation of the Action Plan are:

- lack of understanding of the content of the Action Plan measures by the executors of the central executive bodies and low qualification of the employees;

- unwillingness to use the expert potential of the human rights organizations;
- detachment (autonomy) of the Action Plan from other plans and programs that exist in parallel;
- during the development of the Action Plan didn't take into account decentralization processes;
- monitoring of the Strategy and Action Plan implementation is based on indicators developed for the Action Plan and not for the Strategy;
- lack of knowledge of the citizens and officials of the government of the Strategy and Plan of action and a general low level of awareness about the human rights, the dominant role of negative stereotypes in society [2, c. 34 - 35].

The response to the recommendations was a formal instruction from the Cabinet of Ministers of Ukraine to the central executive bodies "to ensure the proper fulfillment of the Action Plan for the implementation of the National Human Rights Strategy" There was no real control over the implementation of the Action Plan by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Instead, coordinate the authorities, as well as form, publish and ensure annually by December 10 a public discussion of the report on the Action Plan implementation with the participation of government officials, local governments, civil society, international organizations and, if necessary, amend the Action Plan taking into account the results of such discussion is entrusted to the Ministry of Justice of Ukraine.

In 2017, the Civic Platform carried out a thematic monitoring of the Human Rights Action Plan implementation. Several areas were identified in which the analytical report "Human Rights as an Iceberg in the Ocean of Reforms" [9] was prepared and discussed with the authorities.

According to public monitoring, the state of Plan of Action implementation increased gradually 2016 - 21%, 2017 - 24%, 2018 - 29%, 2019 - 33%. The data differed significantly from the Ministry of Justice information. This was explained by the fact that the calculations of public organizations made after a deep analysis of the compliance of the results of the measures taken by the government.

Working Group on Monitoring the National Human Rights Strategy implementation was established in the Verkhovna Rada Committee on Human Rights, National Minorities and International Relations to strengthen the control over the Strategy implementation. In 2017, 2018, 2019, thematic Committee hearings were held on the implementation of some areas of the National Strategy. Also a "Draft Laws Roadmap" was formed for the parliament, which needs to be adopted for the proper National Strategy implementation.

In 2018, at the initiative of civil society organizations, the Prime Minister of Ukraine decided to develop amendments to the Human Rights Action Plan. The process of joint elaboration of the proposal by public authorities and public organizations showed the possibility of reaching a consensus between the

authorities and representatives of civil society, as well as within the civil society itself.

From the first year of monitoring the implementation of the Human Rights Action Plan, it was clear that formal implementation of the measures was not a real indicator of an assessment of the human rights situation, From the first year of monitoring the implementation of the Human Rights Action Plan, it was clear that formal implementation of the measures was not a real indicator of an assessment of the human rights situation. For examples such indicators as trainings or draft law act are not the result.

The Ministry of Justice attempted to improve the monitoring situation of the Plan and the Strategy. In November 2018, the methodology and methodology for monitoring the implementation of the National Human Rights Strategy until 2020 and the action plan for its implementation were approved. In fact, it is an operational document that standardizes the procedure for collecting data by the coordinating body. However, this document is not a system of indicators that meet international best practices and showed the state to achieve the intended result, the document addresses the issue of impact assessment, but does not establish any procedures or methodologies for doing so [5].

There are different types of public policy evaluations, as well as the actions of participants involved in this process, at all stages of its implementation. The main types of public policy evaluations include: evaluation of the implementation process; evaluation of the result; impact assessment; evaluation of economic efficiency. Here we can agree with Kravchuk Irina that in general most of the strategic documents have indicators for evaluating the results of their implementation. Selected documents are based on the final evaluation of the previous document implementation period and the analysis of the current state of affairs [3; p. 73]. However, the Action Plan does not have such indicators, only performance indicators in terms of the powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Human rights indicators play an important role in the implementation of human rights standards and commitments to support policy making, impact assessment and transparency.

The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights has developed a framework of indicators to respond to the long-standing demand for the development and deployment of relevant statistics in the promotion of human rights [10].

One of the recommendations of the World Conference on Human Rights in Vienna was to use and analyze indicators to help measure progress in the field of human rights. This system is already in use by national governments, national human rights institutions and non-governmental organizations around the world.

It is necessary to develop indicators for evaluation the effectiveness of public policy in the field of human

rights together with public authorities and civil society organizations Based on existing international instruments and mechanisms for a unified approach to assessing. They must, in turn, be based on the following indicators: structural, procedural, result.

In our opinion, there are two ways to evaluate the effectiveness of implementing human rights policy in Ukraine:

1) assessment by public authorities, by strengthening the institutional capacity for central-level evaluation, defining the powers of such bodies;

2) assessing by the civil society organizations that are directly engaged in monitoring.

This approach will give an objective picture consideration of public authorities in the exercise of their powers taking into account the basic principles of their activity – human rights.

Some general conclusions from the Strategy monitoring:

- The different way of the formulation of strategic directions leads to different monitoring approaches: from general (to assess overall progress) to cross-cutting for the purposes of certain social groups.

- Taking into account existing plans / strategies, as at least 50 thematic and general strategic documents intersect with the Strategy and Plan.

- Nonsystematic evaluation of strategic documents as a common problem

- Implementation of the evaluation and monitoring system already at the stage of plan development (clear definition of the baseline and measured expected results).

- Lack of disaggregated data, in particular statistics by gender, age, location.

- Realistic timing and tasks: moving from ambitious (strategic) to practical (implementation) measures designed for a shorter period (two or three years).

In order to properly implement the Strategy and implement the Action Plan, it is necessary to strengthen the coordination mechanism through:

- a higher political level of coordination at government level,

- coordination with Parliament (the creation of appropriate working tools to establish appropriate planning drafting committees) because without adoption of necessary laws sometimes impossible to implement measures

- taking into account the regional context and involvement of the regions in the process of implementation, evaluation of progress and results.

References

1. Report on the Monitoring Results of the Implementation of the National Human Rights Strategy

(Q2 2016) / Ed. count: Semyorkina K., Blaga A., Moysa B. and others; for the total. ed. A. Bushchenko, B. Kryklyvenko. - Kyiv, 2016. - 47 p.

2. Report on the results of monitoring the implementation of the National Human Rights Strategy. Prepared by the participants of the Memorandum on Cooperation between Representatives of Civil Society and the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine / Ed. count: Semyorkina K., Blaga A., Moysa B. and others; for the total. ed. A. Bushchenko, B. Kryklyvenko. - K., 2017. - 17s.

3. Kravchuk I. Evaluation of State Policy in Ukraine / I. Kravchuk // Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.– 2010. - № 4. - P. 72-79.

4. Memorandum on Cooperation between Representatives of Civil Society and the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights [Electronic resource] // Public Monitoring Platform. - Access mode: <http://hro.org.ua/index.php?r=3.1>.

5. On Approval of the Methodology and Methods of Monitoring the Implementation of the National Human Rights Strategy for 2020 and the Action Plan for its Implementation Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated November 28, 2018 No. 1353/32805 [Electronic resource]: Access mode: <https://law.rada.gov.ua/laws/show/z1353-18>

6. On Approval of the National Human Rights Strategy [Electronic resource]: Presidential Decree No. 501/2015 of August 25, 2015 - Access Mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>.

7. On Approval of the Action Plan for the Implementation of the National Human Rights Strategy for the Period to 2020 [Electronic resource]: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1393-r of 23 November 2015 - Access mode: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnp?docid=248740679>

8. On the Principles of State Policy of Ukraine in the Field of Human Rights [Electronic resource]: resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 757-XIV, dated 17.06.1999 - Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-14>

9. Human rights as an iceberg in an ocean of reform. Thematic report on the results of monitoring the implementation of the National Human Rights Strategy <http://hro.org.ua/index.php?id=1504718666>

10. Handbook on National Human Rights Plans of Action. Professional training series no. 10. EN / P / PT / 10 - United Nations New York and Geneva 2002. - 108 c.

11. Human Rights Indicators A Guide to Measurement and Implementation HR / PUB / 12/5 - United Nations New York and Geneva 2012 - 174 c.

Хидиров Журабек
научный исследователь,
Ташкентский архитектурно-
строительный институт
Узбекистан, г.Ташкент

ПАЛОМНИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ: КАК НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация: В данной статье рассматриваются меры, принимаемые для развития паломнического туризма в стране, работа, проводимая для развития отрасли, значение сферы и ее роль в общественных отношениях.

Summary: this article discusses the measures taken for the development of pilgrimage tourism in the country, the work carried out for the development of the industry, the importance of the sphere and its role in public relations.

Ключевые слова: туризм, паломнический туризм, религия, «Халал туризм», политический туризм.

Key words: tourism, pilgrimage tourism, religion, "Halal tourism", political tourism.

Туризм является активной формой социального диалога, который способствует развитию взаимопонимания между народами и установлению культурных и экономических связей, а также развитию сотрудничества между государствами и улучшению международной обстановки в целом.

Древний туризм в Центральной Азии связан с появлением Великого шелкового пути. В IX–XI в.в. благодаря туризму был создан научный вид путешествий, который расширяет познания людей, и широко развивался паломнический туризм.

Паломнический туризм (religious or pilgrim tour) состоит из поездок и экскурсий в религиозных целях. Паломничество в религиозных целях – это историческое путешествие, корни которого уходят в историю. Первые такие туристы – это средневековые верующие. Этот вид путешествий основан на религиозных убеждениях, интересе к собственным и другим религиям.

Узбекистан является удобным местом для паломнического туризма. Многие известные ученые исламского мира жили и работали в Узбекистане. В то же время в стране есть много исторических памятников, которые также являются священными для верующих других религий. Известно, что одним только религиозных мест недостаточно для паломнического туризма. Для привлечения туристов должна быть хорошо организована пропагандистская работа, должны быть созданы благоприятные условия в отношении визового режима, аэропортов, транспортно-коммуникационной системы, общественного питания, а также совершения религиозных обрядов в гостиницах.

В связи с этим в рейтинге «Халал туризм», составленном организацией «Crescent Rating» (Сингапур) в 2017 году, Узбекистан занял 28-е место среди 130 стран с 54,1 баллом [1,34]. В рейтинге Узбекистан высоко оценивается в таких областях, как «безопасный туризм» (84 балла из 100), «свободный доступ к церкви» (80), «возможности и гарантии питания» (70). Однако в таких направлениях как «виза» (49,9), «условия

аэропортов» (48,3), «семейный отдых» (44,4), «условия проживания» (33,2), «условия для мусульман» (25), «прибытие туристов» (21,3) и «условия коммуникаций» (19) страна заняла средние и низкие позиции.

В 2018 году было сосредоточено внимание на улучшении направлений, которые были оценены в рейтинге как низкие, а также на развитие самой сферы. Государственный комитет по развитию туризма в сотрудничестве с «Crescent Rating» разработал предложения и рекомендации по развитию паломнического туризма в стране. На их основе были созданы необходимые условия для совершения религиозных молитв в международных аэропортах. Кроме того, готовится карта мест общественного питания, национальных столовых, ресторанов, мест для семейного посещения, чтобы удовлетворить требования туристических агентств и гостей ряда стран, таких как Индонезия и Малайзия.

Религиозно-паломнический туризм, то есть посещение святых мест, состоит из двух основных видов, а именно паломнического и религиозного туризма, направленного на просветительские путешествия. В этом смысле потенциал нашей страны в этой сфере туризма очень высок. По инициативе Президента Шавката Мирзиёева 21-23 февраля 2019 года в Бухаре и Самарканде состоялся I Международный форум паломнического туризма.

В рамках этого международного паломнического туризма были подписаны Бухарская декларация «О признании Узбекистана в качестве одного из центров паломнического туризма», а также ряд Меморандумов в рамках «Национального PR-центра» при Госкомтуризме и «Global Muslim Traveler Index» между ассоциациями «МАТТА» (Малайзия), «Crescent Rating» (Сингапур), Фондом пропаганды Джакарты (Индонезия). В 2020 году Исламская организация признала Бухару столицей исламской культуры.

Известно, что количество иностранных туристов, посещающих Узбекистан, значительно растет из года в год. Согласно данным, за первые 10 месяцев 2018 года более 4,4 миллиона иностранных

гостей посетили Узбекистан. Это в 2 раза больше, чем за аналогичный период прошлого года. В 2017 году страну посетили 2,2 миллиона иностранных туристов. В 2019 году планируется увеличить их количество до 7 миллионов.

При этом следует отметить, что туризм в Узбекистане в основном ограничен древними городами, историческими и культурными памятниками. Однако уникальная природа нашей страны, природные заповедники, горные районы имеют большой потенциал для развития туризма. В частности, развитие медицинского, паломнического туризма и экотуризма даст большой импульс развитию не только экономики, но и социальных отраслей. В связи с этим, Кабинету Министров было поручено разработать и обеспечить реализацию Национальной концепции развития туризма на 2019-2025 годы. Исходя из этого, было отмечено, что в 2019 году годовой доход от экспорта туризма в нашу страну должен превысить 2 миллиарда долларов.

Сегодня туризм играет активную роль в повседневной жизни миллионов людей. Для некоторых членов сообщества он организует трудовую деятельность, а для других - общественный досуг и, как следствие, способствует экономическому и социальному развитию образа жизни людей.

Основной целью туризма является отдых, развлечения, оздоровление, гостеприимство, спорт, паломничество, бизнес и другие. Следует отметить, что показатель занятости в этой сфере растет в несколько раз быстрее, чем в других отраслях. По данным Международной организации труда, в настоящее время в этой области работает около 200 миллионов человек, или около 8% от общего числа занятых в мире. По данным Всемирной туристической организации, количество туристов растет на 4-5% в год. На этот сектор приходится 10% мирового валового внутреннего продукта (ВВП) [2].

Развитие туризма также связано с появлением различных новых туристических направлений. В качестве признака, который позволяет нам классифицировать туризм в нашей стране, мы можем использовать следующие мотивы, которые побуждают людей путешествовать:

- культурный туризм (туризм и паломничество).
- общественный туризм (клубный туризм, друзья, знакомые, родственники).
- спортивный туризм (поездки для активного или пассивного участия в спортивных соревнованиях).
- экономический туризм (путешествия из профессиональных и деловых интересов).
- политический туризм (участие в конгрессах, политических мероприятиях и т. д.).

Как основное туристическое направление для туристов в Центрально-азиатском регионе, Узбекистан обладает региональным и стратегическим потенциалами для развития

международного и внутреннего туризма в будущем. «Узбекистан – благоприятная страна для путешествий и паломничества. Потому что наши предки, которых знает весь мир, навсегда остались на нашей родине. На международной арене существует большой интерес к богатому духовному и культурному наследию, оставленному ими. Для дальнейшего развития отрасли, прежде всего, необходимо улучшить необходимую инфраструктуру. Первое – это транспорт, а второе – логистика» [3], – сказал президент Ш. Мирзиёев.

Действительно, богатые природные условия и сырьевые возможности, наличие свободных трудовых ресурсов, политическая стабильность и имеющиеся международные авиалинии, а также сеть связи и коммуникаций создают широкие возможности для развития всех видов туризма.

Особое внимание уделяется развитию туризма в Узбекистане, предоставляется ряд льгот представителям туристического бизнеса, наряду с созданием благоприятных условий для въезда иностранных туристов в нашу страну. На протяжении многих лет строгий контроль за визовым режимом на основе закрытой политики был одной из основных причин низкого потока туристов в страну. В связи с этим, по инициативе Президента нашей страны особое внимание было уделено существенным изменениям в системе получения въездных виз для иностранных граждан. В частности, с 10 февраля 2018 года туристам из Японии, Южной Кореи, Сингапура, Малайзии, Индонезии, Турции и Израиля разрешено находиться в нашей стране без визы до 30 дней. Кроме того, был упрощен порядок выдачи виз гражданам 39 стран. С 1 июля 2018 года были введены электронные визы и созданы условия для получения туристами виз на пограничных пунктах пропуска при въезде в Узбекистан. Кроме того, принимая во внимание потенциал страны для паломнического туризма, в целях создания необходимых условий для паломников при Комитете по делам религий был создан отдел по поддержке паломнического туризма.

Указом Президента Республики Узбекистан от 5 января 2019 года введен безвизовый режим дополнительно для 45 стран с 1 февраля 2019 года, с 15 марта было предусмотрено увеличение числа стран, где электронные визы выдаются, до 76. В результате введения безвизового режима для граждан 86 стран и упрощенного визового режима для граждан 57 стран в прошлом году нашу страну посетили 6,7 миллиона иностранных туристов. Это на 4,7 миллиона или в 3,3 раза больше, чем в 2016 году [4].

В целях развития паломнического туризма ведется активная работа с представителями религиозных лидеров Индии, Пакистана, Индонезии, Малайзии, Кувейта и других мусульманских стран, организуются визиты граждан этих в Узбекистан. Это также способствует резкому увеличению количества туристов, посещающих нашу страну.

В настоящее время в Узбекистане предпринимается ряд мер по содействию устойчивому развитию туризма, эффективному использованию туристических объектов, повышению качества предоставляемых услуг, увеличению потока туристов, посещающих страну. Указы Президента Республики Узбекистан от 2 декабря 2016 года «О мерах по обеспечению ускоренного развития туристской отрасли Республики Узбекистан», от 5 января 2019 г. «О дополнительных мерах по ускоренному развитию туризма в Республике Узбекистан», от 13 августа 2019 года «О мерах по дальнейшему развитию сферы туризма в Республике Узбекистан», а также постановление Президента Республики Узбекистан от 5 января 2019 г. «О мерах по ускоренному развитию туристской отрасли» стали важным фактором в обеспечении быстрого развития сферы международного и внутреннего туризма, придании туризму статуса стратегического сектора экономики, резком увеличении числа иностранных туристов, посещающих страну, и упрощении визовой системы для них, создании свободных и безопасных туристических условий в стране, эффективным использованием туристического потенциала в регионе. Конечная цель этих масштабных реформ – дальнейшее развитие

экономики страны, повышение благосостояния наших людей, содействие существующему туристическому потенциалу нашей страны, особенно в области паломничества, экологического туризма, и превращение нашей страны в одну из самых развитых стран в сфере туризма.

Список литературы:

1. Mastercard & Crescentrating Global Muslim Travel Index 2017. GMTI 2017. May 2017. P.34.
2. http://media.unwto.org/sites/all/files/inf_time_line-01.pnghttp://media.unwto.org/sites/all/files/inf_whyto_urismatters_v2_artboard_2_copy_6.png
3. Туризмни янада ривожлантириш масалалари муҳокама қилинди. <http://uza.uz/oz/politics/turizmni-yanada-rivozhlantirish-masalalari-mu-okama-ilindi-03-10-2017>
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи 2020 йил 25 январь, № 19(7521).
5. Зорин И.В. Энциклопедия туризма / И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. - М.: Финансы и статистика, 2000. – 254 с.

Шарапов Анри Абдуллаевич

*Кандидат политических наук старший преподаватель
Ташкентского государственного института востоковедения,
Узбекистан*

КУЛЬТУРА ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ЯПОНИИ

Аннотация. Особенностью современных международных отношений является использования культуры во внешней политике. В данном случае фактор культуры проявляет себя в виде «мягкой силы». Способы использования культуры в политике, международных отношениях с древних времен находился в центре внимания мыслителей, она как политический инструмент стала популярным благодаря взглядам американского ученого Дж. Ная. Япония как уникальная страна имеют огромные возможности в использовании ее во внешней политике. В Токио первыми на Азиатско-Тихоокеанском регионе, правда, с заметным опозданием, по сравнению с западными странами пришли к пониманию и активному использованию «мягкой силы» в качестве мощного инструмента международного влияния. Здесь его трактуют как «воздействие на мир с помощью цивилизационной и гуманитарно-культурной деятельности» и рассматривают в тесном взаимодействии с культурной дипломатией. Для разработки ее концептуальной основы в 2004 г. был создан Консультативный совет по содействию культурной дипломатии во главе с профессором университета «Хосэй» Тамоцу Аоки, одной из задач которого стало улучшение имиджа Японии в мире.

Меры, принимаемые правительством Японии подразумевает не только укрепление позиции Японии но и улучшение имиджа страны в регионе. Как отмечает исследователь Д. Стрельцов, Япония, как и многие другие страны, озабочена своим имиджем за границей и уделяет большое внимание повышению своего реноме за пределами страны. Японские бренды сейчас во многом ассоциируются с японским культурным наследием, то есть культура приходит одновременно с экономикой, с экономическими структурами, и развивая активную культурную деятельность, в частности пропагандирует японские традиционные и современные культурные ценности.

Ключевые слова: Япония, культурная политика, глобализация, международные отношения, «мягкая сила».

В современной мировой политике после Второй мировой войны сформирован своего рода клуб ведущих государств мира. Среди них есть единственная азиатская страна – это Япония.

Разумеет с точки зрения сегодняшних реалий нужно учитывать такого фактора современной мировой политики как КНР.

Япония остается третьей экономикой мира. Доля страны в мировом ВВП в номинальном исчислении (около 5,2 трлн долл. в 2018г.), составляющая в 1992г. 15,2%, упала в 2018г. до 5,9%-это третий показатель после США и Китая [1, 338].

Как известно, по теории Д. Белла человечество прошло три стадии развития: аграрно-традиционное, индустриальное, постиндустриальное, где преобладают теоретические знания. Именно, благодаря этому Япония находится впереди.

Япония, будучи государством постиндустриального развития, сохраняет существенное технологическое преимущество над Китаем, Индией и другими странами-конкурентами. Ниша Японии на мировом рынке связана с ее положением в качестве поставщика многих видов уникальной и высокотехнологичной продукции, энерго и сырьесберегающих технологий, потребительской продукции и услуг, ориентированных на стареющее общество, потребительской продукции с особыми и уникальными свойствами [1, 340].

В настоящее время перед японским обществом стоит несколько важных вопросов корни которых имеют давнюю историю. Это вопрос демографии - японское общество это стареющее общество. Следующее, Япония старается быть «нормальным государством», т.е. пересмотр пацифистической Конституции которая запрещает суверенное право на содержание армии. Так как, в настоящее время Конституция Японии имеет 9-ю статью где пишется «Народ Японии в искреннем убеждении, что международный мир основан на справедливости и порядке, на вечные времена отказывается от войны как суверенного права нации, а также от угрозы или применения вооруженной силы как средства разрешения международных споров... Право на ведение государством войны не признается» [2,60]. В этом смысле для Японии является актуальным вопрос идентичности.

В докладе С. Хантингтона в Университете ООН в Токио предложены четыре возможных сценария, способных определить место Японии в мира-«британский», «французский», «швейцарский» и «германский» [3,75].

И немаловажным вопросом является сглаживать те страницы истории который влияет на современные отношения с соседними государствами.

Для решения вышеуказанных задач все необходимое у страны имеются. Но с учетом современных тенденций арсенал инструментов влияния пополнился элементами «мягкой силы».

В Токио первыми на Азиатско-Тихоокеанском регионе, правда, с заметным опозданием, по сравнению с западными странами пришли к пониманию и активному использованию «мягкой силы» в качестве мощного инструмента международного влияния. Здесь его трактуют как

«воздействие на мир с помощью цивилизационной и гуманитарно-культурной деятельности» и рассматривают в тесном взаимодействии с культурной дипломатией. Для разработки ее концептуальной основы в 2004 г. был создан Консультативный совет по содействию культурной дипломатии во главе с профессором университета «Хосэй» Тамоцу Аоки, одной из задач которого стало улучшение имиджа Японии в мире [4,71].

В целях улучшения имиджа Японии на мировой политической арене, со стороны Токио принимается ряд мер. Среди них участие Японии в гуманитарных проектах, доставку грузов и людей в рамках международных антитеррористических и миротворческих операциях.

В этом смысле Официальная помощь развитию (ОПР) является эффективным инструментом внешней политики Токио. В 2018 г. общий объем ОПР Японии был четвертым после США, Германии и Великобритании и составлял 14,17 млрд долл.США [1, 349].

Как отмечают исследователи в настоящее время происходит изменения в политике ОПР, и это связано усилением конкуренции в Азиатско-Тихоокеанском регионе между Пекином и Токио. В 2010 г. Япония уступила Китаю статус первой азиатской экономической державы. Растет экономическое и политическое влияние КНР в Юго-Восточной Азии (ЮВА)-регионе, занимающем особое место в японской стратегии ОПР. С 1950-х годов до настоящего времени в ЮВА направлялось от 40% до 80% японской ОПР. Следует отметить, что сам Китай был крупнейшим реципиентом японской помощи с конца 1970-х по 2000-х, получив за это время по каналам ОПР около 45 млрд долл. [10, 58].

Необходимо отметить что, у японской интеллектуальной элиты есть не один проект будущего мироустройства. Один из концепций называется «глобальная биоэтика», которого предложил профессор университета Аояма Гакуин Хякудай Сакамото на конференции Центра «Восток-Запад», в декабре 2003 года. Термин bioethics многозначен. Впервые он появился у немецкого пастора Фрица Яра (1895-1953гг.) который в 1926г. выдвинул оригинальную концепцию биоэтики и сформулировал- в противовес категорическому императиву Канта-биоэтический императив, требующий уважительного отношения не только человеку, но и ко всему окружающему миру, включая животных и растения. Видный японский специалист по истории буддизма Хадзимэ Накамура (1912-1999гг.) в своих работах перевел проблемы биоэтики в более широкую плоскость этического универсализма. Японскими философами и политологами биоэтика рассматривается гораздо шире, чем на Западе -как концепция постгуманистического общества, построенного на коммунитаристских основах, в котором населению обеспечивается достойная жизнь. Но только на рубеже XX и XXI вв. Сакамото перевел биоэтику еще на более высокий –

глобальный -уровень подразумевающий регулирование международных отношений посредством этических принципов. Сакамото определяет свою глобальную биоэтику как « постмодернистскую и постгуманистическую, провозглашает переход «от либеральных образов к коммунитаристским». Он выступает против «универсализации американских стандартов», а под глобализацией понимает новый путь гармонизации (или согласования) каждого различия или конфликта между всеми культурными и социальными общностями на Земле, возникающими из многообразия современных культурных и социальных инноваций [2, 57].

Вышеуказанный подход позволяет нам отметить что, при повсеместном формировании потребительского общества страны не западного мира имеют огромный потенциал для поиска и нахождения иного пути развития.

Профессор Сакамото утверждает что, новая «глобальная биоэтика» не может быть универсалистской, так как в мире имеется множество ценностных систем. Политолог выдвинул идею «технологии межкультурной социальной настройки, или адаптации». Он пишет: «Чтобы создать постмодернистскую глобальную этику, мы должны принимать и гармонизировать каждое проявление антагонистических ценностей в мире. Для этой цели мы должны выработать новую социальную технологию и настройки социального беспорядка не только на межнациональном, но и на межэтническом и межкультурном уровнях идеологии, выходящую за рамки теперешнего европейского гуманизма». При этом понятия « прав человека» или «человеческого достоинства» могут потерять то значение, какое они имели в прошлом биоэтическом мышлении западного мира [2, 57].

Представляется что, данная концепция более чем востребована, так как опирается на самые глубинные особенности вообще восточного и в частности японского общества. И естественно будет служить инструментом «мягкой силы» страны на мировой арене.

30 июня 2009 года премьер-министр Асо выступил с речью в Японском институте международных отношений под названием «Дипломатия Японии: обеспечение безопасности и процветания», в которой отражено большинство его основных стратегических идей по дипломатии. При премьер-министре Асо были составлены две основные программы в отношении безопасности и процветания Японии и всего мира. Одна из них заключается в укреплении строительства «Коридора мира и процветания» [Aso Taro, 2009], которая была выдвинута премьер-министром Коидзуми, и согласно которой Япония стремится сотрудничать с Израилем, с руководством Палестины и Иорданий в рамках проекта развития Западного берега реки Иордан, путем предоставления ОПР и использования японских и израильских технологий. Другая программа –

инициатива Евразийского перекрестка и Концепция современной версии Шелкового пути. Данная концепция предусматривала разработку «Логистического маршрута Север-Юг», который будет проходить по вертикали из Центральной Азии через Афганистан в Аравийское море. Совместно с предыдущими проектами по развитию субрегиона в Азии, такими как промышленный коридор Дели-Мумбаи в Индии и Экономические коридоры Меконг в Индокитае, данный проект должен способствовать сокращению времени в пути из Хошимина во Вьетнаме в Ченнай в Индии от примерно двух недель по морю, как оно есть сейчас, до восьми дней, развивая инфраструктуру и используя японские технологии, такие как услуги «одной остановки» на пограничных переходах, что можно назвать современной версией Шелкового пути. Несмотря на то, что концепции Асо сулили Японии роль непрерывного экономического стимулятора не только в Азии, но и в мире, а также перспективу стратегического сотрудничества с США, Россией и Китаем в рамках региональной интеграции в Центральной Азии и на Кавказе, но из за неудачи ЛДП на 45-х выборах Палаты советников, в 2009 году, стратегические планы Асо остались лишь планами [5, 117-129].

Политические процессы происходящие в Японии позволяет нам отметить что происходит внедрение новых методов социально-политического управления страной в условиях глобализации. Возможно, это было связано проблемами стоящими перед страной такие как низкая рождаемость, старение населения, несбалансированность государственных финансов, необходимость в создании действенной модели государственно-частного партнерства [6, 177].

В Японии есть много организаций укрепляющих культурные и интеллектуальные связи с зарубежными странами и пропагандирующих японские ценности. Ключевой государственный агент мягкой силы в культурных и интеллектуальных обменах – Японский фонд (Кокусай корю кикин, Japan Foundation), формально независимое культурное агентство, действующее под эгидой Гаймусё (японского МИДа) [2, 61].

По мнению Д. Стрельцова инициатива Cool Japan была основана на высоком потенциале японской современной культуры за рубежом среди молодежи, манга, анимэ, популярной японской кухни и всего, что связано с современностью. У Японии есть мощный инструментарий для этого, и мощная институциональная основа для культурной экспансии: это и Японский фонд (Japan Foundation) с большим количеством филиалов за пределами Японии, и солидный бюджет, и возможность привлекать лучшие силы для реализации этой стратегии, в том числе, актеров, из среды не только молодежи, но и опытных, заслуженных деятелей культуры и искусства. И насколько можно судить по России, эта стратегия дает свои результаты, Япония достаточно популярна в молодежной среде,

многие знают героев анимэ и манга, японские мультфильмы очень популярны. Возможности современной массовой культуры и ее распространения через интернет японское правительство использует в полной мере [7].

Вышеуказанный ресурс не остался вне поля зрения политолога из США. Дж. Ная. По его мнению, глобальное влияние в мире (и прежде всего в азиатских странах) японской поп-культуры, начиная с комиксов-манга, анимационных фильмов-анимэ, кино, поп-музыки, моды, кухни и тд. Достаточно напомнить, что 60% всей мировой анимации создается сегодня в Японии [4, 72].

Меры принимаемые правительством Японии подразумевает не только укрепление позиции Японии но и улучшение имиджа страны в регионе. Как отмечает исследователь Д. Стрельцов, Япония, как и многие другие страны, озабочена своим имиджем за границей и уделяет большое внимание повышению своего реноме за пределами страны. Но в отношении Японии есть еще несколько обстоятельств, которые делают эту задачу особенно актуальной. Во-первых, это то, что острие японской дипломатии направлено все-таки на Азиатско-Тихоокеанский регион. Это регион, который, с одной стороны, граничит с Японией, с другой – имеет негативный исторический опыт, связанный с периодом Второй мировой войны, когда Япония была страной-агрессором, принесла народам многих азиатских стран большие страдания, и память об этом еще жива. Поэтому для обеспечения своей экономической стратегии в регионе, для внешнеэкономической деятельности, необходимо создать соответствующий климат в странах региона, и один из путей – это активная культурная дипломатия, улучшение имиджа Японии за ее пределами [7].

Еще один момент связан с чисто экономическими причинами: дело в том, что японские бренды сейчас во многом ассоциируются с японским культурным наследием, то есть культура приходит одновременно с экономикой, с экономическими структурами, и развивая активную культурную деятельность, в частности пропагандируя японские культурные ценности, как традиционные, так и современные, развивая культурные связи, Япония решает задачу более эффективного экономического проникновения в страны АТР. Но есть еще и политические задачи, которые тоже связаны и с экономикой, и с культурой, - это усиление политического влияния, распространение демократических ценностей в региональных странах, носителем коих Япония себя считает. Здесь множество задач, которые решаются активной культурной дипломатией.

Политический долгожитель Японии (четвертый по продолжительности премьер министр) премьер-министр С. Абэ показал все свои политические решения в своей книге бестселлер «К красивой нации». Интерпретируя понятие построения Японии как прекрасной нации из трех аспектов, таких как: развитие человеческих

ресурсов, инноваций (что означает новаторство в создании новых технологий, решение новых задач и претворение в жизнь новых идей) и открытость (что означает открытие общества, экономики и нации) [5, 117-129].

Признательно то что, именно Япония выступила в качестве инициатора идеи «слияния(confluence) двух морей» (Индийского и Тихого океанов). Под таким заголовком была произнесена речь С. Абэ в индийском парламенте 22 августа 2007 г. во время его первого премьерского срока. Тогда же С. Абэ высказался за создание «Большой Азии» [8, 3].

В Белой книге говорится, что в рамках своей ОПР (Официальная помощь развитию) Япония будет также пытаться развивать «высококачественную» инфраструктуру в Индо-Тихоокеанском регионе для стимулирования потока людей и товаров. Ключом к стабильности и процветанию в международном сообществе является динамизм, который создается за счет объединения Азии и Африки, а также Тихого и Индийского океанов, указывается в книге. В 2016 г. Япония предоставила ОПР на общую сумму в 16,8 млрд долл., и заняла по этому показателю 4-е место среди стран-членов Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) после Соединенных Штатов, Германии и Великобритании [9, 36].

Подытоживая можно отметить что, Япония будучи одним из ведущих акторов мировой политики имеет все необходимые ресурсы и потенциал для укрепления своего привлекательного имиджа. В этом процессе культурный потенциал японского общества, технологические достижения, образовательная система и в дальнейшем будет выполнять источником для развития Японии.

Использованная литература:

1. Страны и регионы мира в мировой политике: В двух томах. Том 2: Азия и Африка. – М.: Издательство «Аспект-Пресс», 2019.С.338.
2. Чугров С.В. Мягкое притяжение Японии.// Полис. Политические исследования. 2015. № 6 . С.60.
3. Чугров С. Япония: вновь в поисках идентичности?//Мировая экономика и международные отношения,2003,№12,С.75.
4. Катасонова Е.Л. Япония и азиатский сценарий Джозефа Ная// Азия и Африка сегодня «9 2013.С.71
5. Уразаева Ф.П. Внешняя политика Японии на современном этапе // Теории и проблемы политических исследований. 2018. Том 7. № 4А. С. 117-129
6. Панов А.Н. Дмитрий Стрельцов о модернизации Японии в эпоху глобализации.// Полис 2014. №2. С.177.
7. Грибкова Д. "Япония - модель будущего для многих стран мира"//Интервью с Дмитрием Стрельцовым

[http://japanstudies.ru/index.php?option=com_content
&task=view&id=868&Itemid=90](http://japanstudies.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=868&Itemid=90)

8. Гордеева И. В. Японо-Индийские отношения и концепция ИТР// Азия и Африка сегодня №9 2018. С. 3.

9. Кистанов В.О. Индо-Тихоокеанская стратегия Японии как средство сдерживания

Китая//Проблемы Дальнего Востока. №2, 2018. С.36.

10. Вода К.Р. Содействие международному развитию и интересы безопасности в политике Японии//Проблемы Дальнего Востока №4,2016.С.58.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Байзкова Улжан Сатановна

ПРОТИВОРЕЧИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ И ПРЕДПОСЫЛКИ ИХ УСПЕШНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ПРЕДСТОЯЩУЮ ПЕДАГОГИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Как известно, профессия педагога является одним из важных, наиболее принципиальных и действенных способов формирования, а также развития общества. Она выполняет функцию трансляции требований государственного заказа, интегрируя нравственно-моральные принципы и установки для становления современного общества в желаемом будущем. Система образования, как одна из социальных подструктур общества, вступает основным элементом его должного формирования. Соответственно, большую степень ответственности несет в себе компонент профессиональной подготовки будущих педагогов, которые в свою очередь, будут заниматься образованием и воспитанием следующих поколений. При этом на сегодняшний день, сам процесс профессионального становления в период подготовки педагогов в высших образовательных учреждениях, можно характеризовать соответствующими противоречиями. Так, специфика современной педагогической деятельности приобретает особое значение в процессе профессионального самоопределения специалиста, которое может повлечь за собой угрозу приобретения диффузного статуса. Это, в свою очередь, повышает риск статусного проецирования на подрастающем поколении. Так как педагог, специалист который напрямую сталкивается со сложной и важной проблемой формирования и развития идентичности обучаемых, а его диффузный статус, с высокой вероятностью окажет негативное влияние на процесс приобретения должного статуса идентичности учеников.

Согласно наиболее популярных классификаций, профессия педагога относится к типу человек - человек и соответственно подразумевает активную жизнедеятельность в социуме, которая осуществляется в согласовании с принципом определения объекта труда, способа, орудий труда и условий межличностного взаимодействия. Педагог в своей профессиональной деятельности непосредственно взаимодействует с людьми разной возрастной категории. Социальные группы, сообщества и системы, межличностные отношения выступают предметом интереса, распознавания, обслуживания, преобразования. Основная цель педагога это не только и не просто обучать, воспитать, но и помочь обучаемому в самоидентификации, в определении своих способностей, особенностей. Педагог оказывает непосредственное и опосредованное влияние на

становление отдельной личности, группы, сообщества и, следовательно, общества в целом. Он наделен правом и обязанностями преобразовывать объект и условия труда, т.е. по целевому признаку данная профессия относится к преобразующей, творческой. По признаку основных средств эта профессия связана с преобладанием функциональных средств труда, так как применяются преимущественно социально-психологические средства. По условиям профессиональной деятельности эта профессия повышенной моральной ответственности за жизнь и здоровье обучаемых.

Таким образом, первое противоречие заключается в интеграции возможностей, предоставляемых профессией и личностными интересами. Идентификация в профессиональной деятельности педагога является определенной сублимацией образа профессии преобразующего характера, дающей возможность и, более того, требующей влияния на объект путем его творческого преобразования. С одной стороны, такое положение дает большие возможности в реализации своего внутреннего творческого потенциала в сфере коммуникации и организации межличностного общения, взаимодействия, а с другой стороны, она таит в себе искушение властью, возможностью манипуляций в личных интересах, компенсации собственных нерешенных проблем за счет обучаемых. По своей сущности, это угроза смещения или диффузии профессиональной идентичности.

В рамках второго противоречия, полагается целесообразным отметить, что процесс профессиональной подготовки педагога отличается некоторой двойственностью. Так, с одной стороны, будущие педагоги проходят профессиональную подготовку, а с другой, стороны предмет подготовки очень специфичен, поскольку он подразумевает обучение о том, как обучать и воспитывает те качества личности, которые будущие специалисты будут воспитывать у своих подопечных. Подчеркивая субъектную сторону деятельности, целесообразно обратить особое внимание на факт влияния студента, как обучаемого, воспитуемого, и, вместе с тем, репродуцирующего и рефлектирующего, на систему педагогического общения, а также деятельности. В этом и заключается двойственность процесса, где педагог выступает не только субъектом отношений, формируя в значительной степени личность обучаемого, но и объектом таковым, испытывая на себе влияние

последнего. Кроме того, сложность для педагога заключается и в необходимости, с одной стороны, избегания стереотипности и консерватизма, а с другой, сохранения определенных принципов неизменности и руководствоваться, при этом принимая личность студента и как объект и как субъект отношений. В свою очередь сложность для обучаемого, будущего педагога заключается в необходимости нахождения компромисса равновесия. С одной стороны он должен осознавать свои права и возможность влияния на весь педагогический процесс с тем, чтоб полноценно воспринимать участие в таковом, а не оставаться в стороне равнодушным элементом системы. С другой стороны, ему следует понимать и научиться воспринимать всю полноту ответственности, которая в связи с этим на него возлагается, а, следовательно, осознавать необходимость влияния на формирование его личности извне, со стороны педагогов. Исходя из этого, целесообразно в процессе подготовке особое внимание уделять формированию и развитию у обучаемого профессионально-важных педагогических качеств.

Третье противоречие заключается в том, что теоретически сформировались условия профессионального становления будущих педагогов и реальные условия педагогической практики высшего образовательного учреждения, которые не всегда совпадают. Так, М.М. Абдуллаева, Л.Б. Шнейдер, З.В. Ермакова исследуя проблему профессиональной идентичности в контексте реформы образования приходят к выводу, что традиционная система образования не способствует в полной мере адаптации студентов к условиям обучения в высшем образовательном учреждении. Среди прочего данные трудности связаны с неопределенностью в выборе профессии, недостаточной психологической готовностью к профессиональной деятельности, несформированной системой саморегуляции и самоконтроля своей деятельности и поведения, отсутствием навыков самостоятельной работы.

Н.Д. Артемова, Ю.В. Воронина в исследовании проблемы готовности педагогов, выпускников высших образовательных учреждений, к профессиональной деятельности выделяют следующие трудности, которые препятствуют качественному осуществлению профессиональной педагогической деятельности:

низкий уровень эмпатии;

снижение интереса к профессиональной деятельности;

склонность давать необоснованную оценку ситуации;

в конфликтной ситуации тенденция уходит от проблемы, а не использовать личностные усилия для её решения проблемы.

Ученые приходят к выводу, что существует определенное несоответствие между современными требованиями гуманизации учебно-воспитательного процесса с ориентацией на

субъект-субъектные отношения и реальной неготовностью многих педагогов к осуществлению таких отношений в профессиональной деятельности.

Т.В. Горбунова по итогам проведенного исследования направленного на совершенствования профессиональной подготовки будущих специалистов приходит к выводу, что в процессе реформирования образования необходимо исследование противоречий декларируемого теоретически идеального образа педагога и формируемого в реальной профессиональной деятельности, а также поиски путей и способов их интеграции. Профессия педагога требует формирования и развития конкретных профессионально-важных качеств, что подразумевает формирование развитие комплекса соответствующих способностей. Специалист находится в условиях идентификации себя в различных образах, выдвигаемых требованиями профессии. Профессиональная подготовка педагога задействует все основные способы самоидентификации личности. Способность к общению подразумевает способность установления и развития контактов между людьми в процессе жизнедеятельности с целью обмена информацией, выработки единой стратегии взаимодействия. Специфика заключается в том, что в процессе общения субъективный мир одного человека раскрывается для второго.

Существует также ряд социально-экономических барьеров в профессиональном самоопределении педагога. Относительно невысокий уровень экономического подкрепления провоцирует снижения уровня социальной поддержки и имиджа педагога. В высшее образовательное учреждения педагогического профиля приходят часто абитуриенты с недостаточным уровнем профессиональной направленности и личностной мотивации, которые не собираются работать по специальности. Сложившиеся ситуация не способствует самореализации личности будущего педагога, повышению уровня профессионального становления.

Процесс профессионального становления современного студента протекает в условиях взаимодействия становления личности в целом и профессионала в области конкретной деятельности. Профессия предоставляет сцену для реализации личностных особенностей. Выбранная профессия определяет направление развития личности в будущем, то, какие способности получают наибольшую актуализацию, какие профессионально-важные качества будут формироваться и развиваться, какое воздействие они окажут на становление личности как субъекта жизнедеятельности, на формирование индивидуальной стратегии межличностного взаимодействия. Профессиональная подготовка будущего педагога задает свои особенности реализации личности в профессиональной

деятельности. Особенность взаимодействия заключается в том, что профессиональное становление на данном возрастном этапе проявляется в актуализации пересмотра системы ценностных ориентиров и установок, в актуализируемых профессиональной деятельностью особенностях личности. Профессиональное становление выступает формой личностного, и, вместе с тем, влияет на особенности личностного становления. Специфика личностного самовыражения, обусловленная приоритетными мотивационными установками, проявляет себя в умении творческой самореализации в условиях организации и осуществления межличностной коммуникации на разнообразных уровнях профессиональной и общественной деятельности.

Личностная и профессиональная сферы дифференцированы только условно. Теоретически, личностные особенности выступают фундаментом для формирования профессиональных качеств, с одной стороны. С другой стороны, особенности профессии оказывают формирующее воздействие на развитие всей личности. Личностные особенности приобретают свою специфику за счет реализации их в форме профессионально ориентированной деятельности. В жизнедеятельности человека его личностное развитие обусловлено внутренним творческим потенциалом и мотивирует его поведение. Процесс реализации, функционирования этого механизма имеет определенные особенности на различных возрастных этапах. Период профессионального определения и становления имеет особое значение, здесь происходит определение направления всей последующей жизнедеятельности индивида, пересматриваются ценностные установки и приоритеты Я-концепции. Время обучения в высшем образовательном учреждении дает возможность тренировки различных социальных ролей. Специфика педагогической деятельности успешно этому содействует, создавая благоприятные условия для повышения уровня личностного и профессионального становления. Актуализируются личностные характеристики, нужные для успешного формирования профессионально-важных, оптимизации развития коммуникативных и организаторских способностей, необходимых в социализации.

Для развития способности общения необходимо развитие коммуникативности, поскольку посредством коммуникации специалист самопрезентуется и воспринимает презентуемый образ другого. Коммуникация вступает смысловым аспектом социального взаимодействия. В качестве основной её функции можно выделить достижение социальной общности при сохранении индивидуальности каждого ее элемента. В отдельных актах коммуникации реализуются управленческая, информативная, эмотивная и др. функции. В свою очередь, рефлексия и эмпатия, будучи явлениями разного рода, выступают

важными компонентами в организации и реализации общения.

Педагогическая деятельность, выполняя функцию преобразования и подразумевая активное развитие творческих способностей личности, дает реальную возможность эффективного высвобождения индивидуального творческого потенциала и во время обучения, и в моменты практики, и при непосредственной работе. Она требует не только быстрого применения полученных знаний и приобретенных навыков, но еще и умений применять определенные, часто нестандартные, формы и методы деятельности и их комбинации в незапланированных ситуациях, оптимизирует развитие гибкости в процессе социализации. При этом человек стремится к удовлетворению дефицитных потребностей, поскольку это обеспечивает определенную степень комфорта и дает возможность проявления заинтересованности в достижении потребностей более высокого уровня, выведение личности на качественно новый уровень развития. Педагогическая деятельность в рамках гуманистического подхода способствует реализации данного процесса, удовлетворяя потребности в принятии, признании, уважении, получении определенного статуса и создавая тем самым условия для развития стремления к удовлетворению соответствующих.

Поскольку человек существо социальное, стремящееся одновременно и к дифференциации и к интеграции в общество, он испытывает потребность в оценке другими людьми. Занятие педагогической деятельностью обеспечивает систематическую рефлексии, как во время осуществления преподавательской деятельности, так и в межличностных отношениях с коллегами, обучаемыми. Реализация двойственного стремления к дифференциации и интеграции обеспечивается, с одной стороны, индивидуализации как спецификой педагогической деятельности, которая дает каждому лично выделиться, а с другой, - обобщением и чувством единения на уровне межличностного общения. Кроме того, становление и реализация профессионального призвания благоприятствует достижению идентичности в случае соответствия призвания выбранной педагогической деятельности. В противном же случае, когда человек, осуществивший случайный выбор профессии педагога, но продолжает получать профессиональную подготовку, формируемые профессионально-важные качества, способствуют развитию коммуникативных и организаторских способностей, необходимых в данной профессии, с одной стороны, и способствующих психологической адаптации в межличностном общении с другой [140, 149, 270].

Таким образом, исходя из вышеизложенного можно заключить, что профессиональное становление будущего педагога, имея важное жизненное значение, не лишено соответствующих

противоречий. Так, анализ опыта предыдущих исследователей позволяет выделить противоречия отражающие:

интеграцию возможностей, предоставляемых педагогической профессией и личностными интересами будущего педагога;

двойственность процесса профессиональной подготовки будущего педагога;

несовпадение теоретически сформированных условий профессионального становления будущих педагогов и реальных условий педагогической практики высшего образовательного учреждения.

Выделенные противоречия профессионального становления будущего педагога, как правило, проявляются в идентификационном процессе обучаемого, в его образовательной деятельности. Кроме того, данные противоречия актуализируют развитие коммуникативной сферы будущих педагогов, их самосознание, личностную ответственность, а также формирования системы личностных морально-нравственных установок и приоритетов.

Анализ современных подходов к определению условий профессионального становления позволяет выделить следующие обобщённые предпосылки успешной интеграции будущих специалистов в педагогическую деятельность:

реализация стремления к индивидуализации, признанию собственной исключительности, с одной стороны, и к объединению, принятию в сообщество «Мы»;

формирование в процессе самоидентификации когнитивных конструкций и их сравнение со спецификой педагогической профессии;

осуществление целевой и ценностной детерминации в обязательной взаимосвязи;

оптимизация взаимосвязи нормовых и творческих компонентов профессиональной деятельности;

акцентирование перехода интереса в стимул в структуре профессиональной мотивации;

формирование профессиональной компетенции от создания посильных трудностей, которые требуют определенных усилий для их успешного преодоления и достижения уверенности в своих способностях через создание ситуации успеха.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. [Абдуллаева М.М. Профессиональная идентичность личности: психосемантический подход / М.М. Абдуллаева // Психологический журнал / Ред. А.В. Брушлинский, И.И. Чеснокова. - 2004. - Том 25 №2 март-апрель 2004. - С. 86-96.](#)

2. [Абдулхакимова Л.Р. Управление профессиональным становлением молодых специалистов аграрного сектора современной России: Автореф. дисс. ... канд. соц. наук / Л.Р. Абдулхакимова. - М., 2007. - 24 с.](#)

3. [Абрамян Г.В. Теоретические основы профессионального становления педагога в](#)

[информационной среде: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08. Санкт-Петербург, 2001. - 510 с.](#)

4. [Айзенштат Г.В., Карташова Н.Н. Модель профессионального становления учащихся НПО в системе непрерывного образования // Современные проблемы теории и практики управления предприятием: Сб. науч. трудов. VI междунар. науч.-прикл. конф., Варна, 2006 г., С. 386-390.](#)

5. [Акимова Ю.Н. Типы личности студентов в современных условиях высшего образования России: Диссертация ... кандидата психологических наук: 19.00.07, Ярославль, 2007 - 187 с.](#)

6. [Алексеева А. Социально-психологический тренинг для педагогов. Шаги к профессиональному совершенству / А. Алексеева // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы / ред. С.А. Беличева. - №4. - 2008. - С. 3-9.](#)

7. [Алексеева И.С. Профессиональное становление молодых специалистов в условиях сельской школы: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук / И.С. Алексеева. - Якутск, 2006. - 21 с.](#)

8. [Алексеева Л.Н. Личностно-профессиональное становление и развитие человека: Монография / Л.Н. Алексеева. - Архангельск: Поморский университет, 2004. - 120 с.](#)

9. [Аминов Н.А. Психофизиологические и психологические предпосылки педагогических способностей // Вопросы психологии. 2014. № 5. С. 71-77.](#)

10. [Антонян Ю.М., Волынкина В.М., Юрасова Е.М. Психологические аспекты профессионального становления. - М.: РИПО ИГУМО и ИТ, - 2009. - 144 с.](#)

11. [Артемова Н.Д. Формирование профессиональной готовности педагога к развитию универсальных учебных действий школьников: Диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.08. Томский государственный педагогический университет.- Томск, 2015.- 163 с.](#)

12. [Архиреева Т.В. Тренинг «Знакомство как средство эффективной адаптации студентов первого курса к обучению в вузе» / Т.В. Архиреева // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы / ред. С.А. Беличева. - №4. - 2002. - С. 3-9.](#)

13. [Атаманчук П. Управление процессом становления будущего педагога. - М.: Palmarium Academic Publishing, 2014. - 136 с.](#)

14. [Базаева Ф.У. Самореализация будущего учителя в процессе его подготовки в ВУЗе: Монография / Ф.У. Базаева. - Волгоград: Волгоградский государственный институт повышения квалификации и переподготовки работников образования, 2004. - 96 с.](#)

15. [Байкова Л.А., Гребенкина Л.К. Педагогическое мастерство и педагогические технологии: Учеб. пособие.- М.: Педагогическое общество России, 2001. - 256 с.](#)

16. [Балашов У.К. Становление будущего педагога. М.: Наука, 2015. - 82 с.](#)

17. Балымова И. Самодетерминация становления субъекта научно-творческой деятельности. - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2011. - 184 с.

18. Барабанщиков В.А., Б.Ф. Ломов Системный подход к исследованию психики / В.А. Барабанщиков // Психологический журнал / Ред. А.В. Брушлинский. - №4 - 2002. - С. 27-39.

19. Башашкина Ю.В. Формирование навыка понимания текста / В.Ю. Башашкина // Русский язык в школе. - 2008. - №6. - С. 18-25.

20. Бедерханова В.П. Становление личностно ориентированной позиции педагога / В.П. Бедерханова. - Краснодар: Кубанский государственный университет, 2001. - 220 с.

21. Белогуров А.Ю. Гуманитаризация образования в стратегии формирования поликультурной воспитательной среды / А.Ю. Белогуров, Э.Р. Мамонтова // Педагогический процесс: проблемы и перспективы. - Вып. 8. - М.: МПА - Пресс, 2006. - С. 19-26.

22. Белякова И.Г. Влияние интенсивного обучения на профессионально важные качества личности педагога: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13, Москва, 2000 - 120 с.

23. Бережковская Е.Л., Кравцов О.Г., Кудрявцев В.Т. и др. Психология раннего студенческого возраста / под ред. Е.Л. Бережковской. - М.: Проспект, 2014. - 192 с.

24. Бессмертная А.Ю. Социально-психологический тренинг как метод развития мотивации достижения у подростков / А.Ю. Бессмертная // Молодые ученые - московскому образованию: материалы VII городской научно-практической конференции молодых ученых и студентов учреждений высшего и среднего образования городского подчинения / ред. В.В. Рубцов, Ю.М. Забродин, А.А. Марголис. - М.: МГППУ, 2008. - С. 42-44.

25. Богданова Е.Е. Динамика личностных ограничений социально-коммуникативной компетентности на начальном этапе профессионального становления: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01, Краснодар, 2007. - 268 с.

26. Бодалев А.А. О характеристиках идентификации и идентичности на ступени взрослости / А.А. Бодалев // Мир психологии. - 2004. - № 2. - С. 93-98.

УДК 159.98-057.875-054.6:378.4(736.4)

Yaroslav Slutskiy
PhD in Pedagogy,
Head of the Educational and Methodological Center
Donbas State College of Technology and Management
Ukraine, Toretsk

THE PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL CONSULTING WORK CONDUCTING WITH FOREIGN STUDENTS AT THE UNIVERSITY OF TEXAS AT AUSTIN (USA)

Слуцкий Ярослав Сергійович
кандидат педагогічних наук,
завідувач навчально-методичним кабінетом
Донбаський державний коледж технологій та управління
Україна, Торєцьк

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОЛОГО-КОНСУЛЬТАЦІЙНОЇ РОБОТИ З ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ У ТЕХАСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ В ОСТІНІ (США)

Summary. The article discusses the experience of practical psychological foreign students' counseling at the University of Texas at Austin. It was revealed that the supporting system consists of seminars and programs holding both in the individual and in group forms. It was emphasized, that the provision of timely psychological support will help to avoid the negative consequences of the cultural shock, which can make an affect on the student's academic and social activities. Indications are marked, the presence of which indicates the need for students to participate in psychological counseling. It is indicated that these indications can have two sources of occurrence, namely: the problems that arose due to the impact of the cultural shock and reasons that don't have connection with being in a new sociocultural environment that a person had before the impact of the cultural shock (for example, problems with self-esteem, personal self-identification and so on). The important role of the resource center for personal self-development, which provides for foreign student an audio and video materials, as well as the space for their study, is pointed out.

Анотація. У статті розглянуто досвід практичного психологічного консультування іноземних студентів у Техаському університеті в Остіні. Виявлено, що система підтримки складається з проведення семінарів та програм як в індивідуальній, так і в груповій формах. Підкреслено, що надання своєчасної психологічної підтримки дозволить уникнути негативних наслідків культурного шоку, які можуть вплинути на академічну та соціальну діяльність студента. Позначено показання, наявність яких свідчить про необхідність участі студентів у психологічному консультуванні. Зазначено, що дані показання можуть

мати два джерела виникнення, а саме: проблеми, які виникли з причини впливу культурного шоку та причини, не пов'язані з перебуванням у новому соціокультурному середовищі, що виникли у особистості до початку впливу культурного шоку (наприклад, проблеми з самооцінкою, особистісною самоідентифікацією тощо). Зазначено щодо важливої ролі ресурсного центру саморозвитку особистості, у якому іноземному студентові надаються аудіо, відеоматеріали, а також простір для їх вивчення.

Key words: support, individual and group counseling, depression, psychological session, stressful situation, cultural shock.

Ключові слова: підтримка, індивідуальне та групове консультування, депресія, психологічна сесія, стресова ситуація, культурний шок.

Постановка проблеми. Ефективність академічної та соціальної діяльності іноземних студентів безпосередньо залежить від проведення якісного підготовчого процесу, який складається з лінгвістичної, культурної та психологічної підготовки. Якщо лінгвістичний супровід особистості спрямований на формування здатності проводити комунікацію з опонентом, культурний – на ознайомлення з особливостями приймаючої країни, що можуть бути застосовані при вибудовуванні стратегії взаємодії та комунікації, створюючи, таким чином, лінгво-культурні шаблони; то психологічна підтримка спрямована, перш за все, на створення позитивного емоційного фону особистості, що сприятиме більш швидкому подоланню культурного шоку і можливості застосувати лінгво-культурні навички. Не викликає сумніву, що при перебуванні у негативному психологічному стані, іноземний студент не буде здатен вибудовувати взаємодію з представниками приймаючої країни, більш того, враховувати при цьому певні культурні особливості. Відповідно, психологічна підтримка повинна починатися на перших етапах адаптації, що дозволить, в подальшому, застосовувати наступні адаптаційні стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато дослідників вивчали проблему психологічної підтримки студентів, коли вони опиняються в незвичному академічному та соціальному просторі. Так, розглядалися питання самотності при знаходженні в новому соціокультурному середовищі (М.Патрон [11]), принципи психологічної підтримки при виникненні тривожності (К. Кавагучі [5]), вибудовування міжособистісного контакту в новому соціумі (Дж. Беррі, Ю. Кім, С. Пауер, М. Янг, М. Баякі [1]), проведення поведінкової інкультурації та акультурації, а також основи психологічної підтримки (Б. Кім [6]), вплив бікультуралізму на психологічний стан особистості (Т. Ла-Фромбоз, Г. Колеман, Дж. Гертон [7]), вплив психологічних проблем на академічну успішність студентів (С. Стойнофф [15]), роль психологічної науки в міжкультурному просторі (Ф. Мохаддам, Д. Тейлор, С. Райт [10]), вплив соціокультурних відмінностей на психологічний стан особистості (К. Уорд, У. Сірл [16]).

Однак, проведенню аналізу саме практичного застосування психологічної підтримки в умовах консультаційних заходів в закладах вищої освіти США не приділялося достатньої уваги з боку

вчених, що підтверджує актуальність обраної нами теми дослідження.

Мега статті – проаналізувати практичну психолого-консультаційну роботу з іноземними студентами у Техаському університеті в Остіні (США).

Виклад основного матеріалу дослідження. Система психологічної підтримки іноземних студентів повинна складатися з індивідуального та групового консультування, що сприятиме створенню адаптаційної системи, спроможної до вирішення психологічних питань певної особистості та групи студентів. Тому, для розуміння наявності чи відсутності системної роботи психологічної служби Техаського університету в Остіні, нам необхідно проаналізувати діяльність програм з психологічної підтримки іноземних студентів.

Першою програмою виділимо «Короткострокове індивідуальне консультування (Short-Term Individual Counseling)» [14] – програму, що є однією з основних у Центрі консультування та психологічного здоров'я. Варто підкреслити, що навчання в коледжі або університеті часто пов'язане зі стресовими ситуаціями, які впливають на появу у студентів, особливо іноземних, відчуттів занепокоєння, депресії, психологічної перевантаженості, у тому числі в межах певного моменту часу навчання. Тому, студенти потребують допомоги для подолання проблемних ситуацій, що можуть визначатися особистостями у якості безконтрольних. Таким чином, ефективним методом протидії цим негативним факторам є консультування, яке характеризується як процес, який може допомогти студентам у визначенні найбільш необхідних стратегій, що дозволять розв'язати проблемні ситуації в позитивному напрямі та досягти необхідної мети. Слід враховувати, що для певної кількості осіб, які звертаються за послугами з психологічного консультування, актуальними є емоційні проблеми хронічного плану, що потребують тривалої роботи з особистістю. Однак, якщо ми говоримо про консультування іноземних студентів, які відчувають труднощі від перебування у новому соціокультурному середовищі, в такому випадку достатньо короткострокового психологічного консультування, яке сприятиме не оцінюванню дій студентів, а надасть допомогу у виявленні нових альтернативних шляхів його діяльності, що забезпечить більш успішну взаємодію з представниками приймаючої країни.

Зазначимо, що участь студентів у короткострокових індивідуальних консультаціях передбачає можливість відвідування консультаційних занять як безпосередньо в Центрі, так і поза кампусом, що сприяє збільшенню варіантів для встановлення гнучкого графіку консультування. Незалежно від того, в якій формі студент звернувся до Центру (особисто або телефоном), Група з оцінювання (BART (Brief Assessment and Referral Team)) [14] проведе співбесіду, збере коротку інформацію про особу (що складається з імені, номеру телефону, наявності або відсутності попередніх звернень до Центру тощо), проведе аналіз потреб студента та складе рекомендації з питання проведення консультаційних заходів у відповідності зі своєю професійною думкою.

При проведенні безпосередньо консультаційних дій, залучаються ліцензовані психологи, соціальні працівники та професійні консультанти, а також можуть залучатися (у якості асистента) консультанти, які проходять навчання (наприклад, студенти старших курсів). В такому випадку, заняття проходять під контролем ліцензованого спеціаліста. Консультаційні заходи є повністю конфіденційними, а їх результати не можуть впливати на академічну діяльність студента. Якщо представник Групи з оцінювання з одного боку та студент з іншого будуть впевнені в необхідності проведення консультаційних занять, студенту пропонується відвідати першу консультаційну сесію, згідно з індивідуальним графіком. Крім того, у межах програми, студенту необхідно проводити зустрічі з консультантом щотижня (тривалістю близько 45 хвилин) протягом певного періоду часу. На первинній стадії, діяльність з консультантом буде спрямована на формулювання цілей, що сприятиме забезпеченню можливості розробки напрямів подальшої діяльності, а також появи можливості контролю своїх досягнень у процесі консультування.

Згідно з інформацією Центру консультування та психологічного здоров'я, показаннями для участі іноземних та американських студентів у консультаційних заходах є [14]:

1. Наявність симптомів стресу, тривоги та депресії;
2. Негативні прояви, пов'язані з адаптацією до незнайомого академічного та соціокультурного простору, наприклад, спогади про свій дім тощо;
3. Міжособистісні труднощі, викликані неможливістю вибудувати позитивні взаємини з сусідами по кімнаті у гуртожитку, проблеми самоствердження;
4. Наявність невирішених особистісних питань, пов'язаних з ідентичністю, самооцінкою, статтю, релігійними проблемами тощо.

Окреслені чинники є не повним переліком показань до звернення у консультаційний центр, однак є найбільш актуальними саме для іноземних студентів, тому що можуть бути активізовані в період проведення адаптаційних дій.

Однак, зусилля консультантів можуть не мати належного рівня ефективності, якщо сам студент не зацікавлений у подоланні своїх психологічних проблем. Тому, при проведенні консультаційних заходів, учень повинен виконувати певну діяльність особистісного саморозвитку, а саме:

1. Визначити свої цілі (студент повинен дійти висновку щодо необхідності досягнення певних результатів від проведення консультування. Для цього, Центром пропонується написання списку подій, проблем та почуттів, які, на думку студента, сприяють виникненню негативних психологічних явищ. Перед кожною психологічною сесією необхідно виділити час для роздумів з приводу майбутнього заняття, проводячи, таким чином самодослідження);

2. Бути активним учасником (консультування складається також з індивідуальних заходів, тому необхідно витратити наданий час найбільш активним способом. Крім того, необхідно бути чесним з консультантом та повідомляти йому, за допомогою зворотного зв'язку, своє бачення ефективності консультацій, що проводяться);

3. Бути терплячим до себе (усунення психологічних проблем вимагає часу і зусиль);

4. Необхідно регулярно задавати питання щодо процесу консультування, а також методів, які використовує консультант, щоб краще зрозуміти програму консультаційного заходу);

5. Дотримуватися рекомендацій консультанта (час між сесіями необхідно витратити у тому числі на виконання дій, що були запропоновані консультантом. Слід пам'ятати, що консультування спрямоване на те, щоб якісно поліпшити академічне та повсякденне життя студента у практичній площині, тому, застосування нових методів поведінки або способів мислення можуть стати факторами, що забезпечать успіх всього консультаційного процесу [14].

Таким чином, можна відзначити, що програма Короткострокового індивідуального консультування призначена у тому числі для іноземних студентів, яким притаманні негативні психологічні прояви, пов'язані з перебуванням у новому культурному середовищі та незнайомому соціумі. Програма консультування носить індивідуальний характер, тому план занять розробляється для конкретного студента у відповідності з його проблемами. Однак, необхідно враховувати важливість роботи над своїм психологічним станом і з боку студента, що дозволить говорити про повноцінний процес консультування.

Другою програмою психологічної підтримки Техаського університету в Остіні, яку ми розглянемо є «Кризова лінія Центру консультування та психологічного здоров'я» (Counseling and Mental Health Center Crisis Line) [2] що є конфіденційною службою та надає студентам навчального закладу можливість проведення міжособистісного комунікаційного контакту з кваліфікованим консультантом (який має

підготовку у питаннях ефективного реагування на кризові ситуації особистісного характеру) з питань проблем невідкладного характеру, наприклад, необхідності вирішення особистісної кризи, наявності почуття пригніченості, необхідності в проведенні комунікаційного контакту з ким-небудь. Консультант гарячої лінії може надати психологічну допомогу кожного дня, включаючи святкові.

Отже, Центр консультування та психологічного здоров'я надає психологічні послуги у якості телефону довіри, де, на конфіденційній основі, студент навчального закладу має можливість отримати консультацію з турбуючих його питань та запобігти, таким чином, погіршенню свого психологічного стану та його негативним наслідкам.

Необхідно також проаналізувати діяльність «Комплексної програми охорони здоров'я» (Integrated Health Program (IHP)) [4], що є результатом співпраці Університетської служби охорони здоров'я (University Health Services) і Центру консультування та психологічного здоров'я при Техаському університеті в Остіні.

Зазначимо, що команда Комплексної програми охорони здоров'я складається з психологів, соціальних працівників та психіатрів. Програма підкреслює широке визначення здоров'я, у межах якого модель здорової особистості розглядається у якості комплексу фізичної, психологічної, емоційної та духовної рівноваги. Таким чином, студентам пропонуються наступні послуги: первинні консультації для вирішення питань з приводу здоров'я учнів; проведення короткого індивідуального консультування; надання допомоги у вирішенні таких негативних проявів, як тривога, депресія, тощо; отримання допомоги з боку психіатра (якщо є необхідність); можливість використання лабораторії розуму і тіла (MindBody Lab) [9], що характеризується наданням простору самодостатнього типу, створеного для допомоги студентам університету у вивченні різних ресурсів для підвищення рівня свого емоційного та фізичного здоров'я. Лабораторія пропонує аудіо та відео інструкції з різної тематики. Більша частина матеріалу заснована на практичному досвіді. Таким чином, лабораторія має ознаки ресурсного центру з вдосконалення свого психологічного та фізичного здоров'я, іншими словами, можливість самовдосконалення. Однак, необхідно враховувати, що такого роду заняття не повинні бути основою для психологічної підтримки іноземного студента. Застосування ресурсів лабораторії може бути найбільш ефективним у якості комплексної психологічної адаптації до нового соціуму.

Важливо розуміти, що в основу Комплексної програми охорони здоров'я покладено принцип уважності, що передбачає проведення практики застосування цілеспрямованої уваги в даний момент часу. Така діяльність сприяє більш чіткому баченню того, як рішення особистості впливають

на психологічне здоров'я, що, згодом, може сприяти позитивним змінам. Так, зниження уваги по відношенню до поточного момента призводить до обмеження здатності особистості виявляти різноманітності потенційного вибору, що необхідно для реагування на конкретну ситуацію [4]. Тому, сформувавши навички управління увагою, особистість отримує можливість одержання більш активної ролі у впливі на своє психологічне здоров'я.

Розглянемо також програму «Консультанти академічного проживання» (Counselors in Academic Residence Program (CARE)) [3], що передбачає наявність ліцензованих консультантів у сфері психічного здоров'я в коледжах та університетах. Вони працюють з тими студентами, які отримали направлення на участь у таких заняттях від викладачів та співробітників навчального закладу.

Основною місією програми є забезпечення доступу до психіатричної допомоги тим студентам, які відчувають емоційні або академічні труднощі. Одним з принципів CARE є зменшення бар'єрів шляхом проведення занять із студентами в зручному для них місці [3]. Слід додати, що така практика відрізняється від стандартних психологічних сесій в кабінеті тим, що виявляє можливість створення невимушеної атмосфери, звичної для студента, в якій він зможе відчувати себе більш впевнено і, відповідно, процес психологічної підтримки буде мати позитивні наслідки через підвищення бажання отримати психологічну консультацію.

Під час проведення діяльності, консультанти програми визначають проблеми, які є актуальними для студентів їх навчального закладу та проводять консультації з питань психічного здоров'я. Такого роду мета виокремлена і у програмі «Профілактика та інформування» (Prevention and Outreach) [12]. Семінари, що проводяться у межах цієї програми сприяють підвищенню рівня обізнаності щодо психологічного здоров'я, надання допомоги в подоланні перешкод на шляху до академічної успішності. Крім того, програма «Профілактика та інформування» організує семінари, найбільш необхідними для психологічної адаптації іноземного студента з яких є: семінар з формування навичок для подолання наслідків невдач при міжособистісній взаємодії (Bouncing Back: Coping with Failure and Rejection) [13]; семінар з формування здатності подолання наслідків стресових ситуацій (Stress Management); семінар з навчання того, як надати допомогу своїм друзям, які знаходяться у важкому адаптаційному періоді (Real Talk: Helping Friends in Distress (for student audiences only)). Таким чином, програма має інформативний характер та спрямована на формування теоретичної бази психологічного стану особистості.

Щодо практичного елементу психологічного супроводу, його можна простежити у «Програмі навчання однолітків Центру консультування та психологічного здоров'я» (Counseling and Mental

Health Center Peer Educator Program) [8]. Метою програми є активне залучення студентів у процес формування навичок для становлення особистості у якості ефективного фахівця з підтримки позитивного рівня психологічного здоров'я в кампусі. Для досягнення мети, студенти проходять курс «Лідерство у підтримці здоров'я однолітків – Зміцнення психологічного здоров'я», спрямований на вивчення стратегії розвитку культури кампусу, що передбачає практику підвищення рівня психологічного здоров'я. Таким чином, програма надає студентам можливість проводити діяльність у якості консультантів для надання психологічної підтримки іншим особистостям. Зазначимо також, що ініціатива може бути корисна й іноземним студентам.

Зазначимо на ще одному практично спрямованому семінарі «Тривожний інструментарій» (Anxiety Toolbox) [17], що складається з трьох сесій та має за мету формування вміння протистояти особистісним страхам та вирішувати проблемні ситуації, пов'язані з відчуттям тривоги. У період проведення сесій, студенти отримують інформацію щодо розуміння сутності тривоги та ролі розумового процесу у розвитку тривожного стану; виявлення тривожних думок; способів управління тривожним станом; можливості застосування інструментів (емоційних, поведінкових та фізіологічних) для управління основними проявами тривоги.

Отже, програма має важливе значення в адаптаційному процесі іноземного студента, який піддається впливу стресових ситуацій (що сприяють формуванню відчуття тривоги, пов'язаної з переживаннями щодо ефективності міжособистісної взаємодії) у зв'язку з необхідністю проведення діяльності у новому соціумі. Схожим прикладом є семінар «Як долати?» (How to Deal?) [17], що складається з 4 сесій та спрямований на розвиток навичок, сприяючих вмінню управляти своїм емоційним станом, а також підвищенню якісного рівня процесу міжособистісних відносин з представниками іншого соціуму.

Висновки та пропозиції. Отже, підсумовуючи проаналізовані програми та семінари з психологічної підтримки у Техаському університеті в Остіні, маємо зазначити, що:

1. Психологічне консультування навчального закладу складається з індивідуальних та групових програм і тренінгів, що надає можливість проведення психологічної підтримки в конкретному питанні як для окремої особистості іноземного студента, так і для групи осіб, що мають схожі проблеми психологічного характеру;

2. В університеті активно застосовується дистанційне психологічне консультування із застосуванням телефонного зв'язку, що дозволяє надати підтримку студенту у важкій психологічній ситуації, коли відсутня можливість проведення індивідуальних або групових сесій;

3. Важливу роль в процесі психологічного консультування відіграє ресурсний центр

особистісного самовдосконалення, який може використовуватися студентами в якості допоміжного компоненту до індивідуального або групового консультування.

Таким чином, зазначені напрями психологічної роботи з іноземними студентами сприяють запобіганню складних наслідків у академічному та соціальному просторах, причинами яких є проблеми психологічного плану. Подолання негативного прояву проблем або їх вирішення на ранніх стадіях забезпечують проходження процесу адаптації в більш успішному форматі. З огляду на розгалуженість програм, семінарів, а також способів отримання психологічної консультації іноземними студентами, ми можемо говорити про наявність у Техаському університеті в Остіні системи психологічної підтримки.

Однак, дослідження адаптаційних заходів, частиною яких є психологічна підтримка, не може обмежуватися тільки даним навчальним закладом. Перспективними напрямками подальших досліджень можна виділити: вивчення практичного досвіду вибудовування системи психологічної підтримки інших закладів вищої освіти США, а також порівняння цього досвіду з роботою психологічних служб України, що дозволить виявити проблемні аспекти та впровадити в практику психологічного консультування позитивні новації.

Список літератури

1. Berry J.W., Kim U., Power S., Young M., et al. Acculturation attitudes in plural societies. *Applied Psychology: An International Review*. 1989;(38):185–206.
2. Counseling and Mental Health Center Crisis Line / The University of Texas at Austin. URL: <https://cmhc.utexas.edu/24hourcounseling.html>.
3. Counselors in Academic Residence Program (CARE). Counseling and Mental Health Center / The University of Texas at Austin. URL: <https://cmhc.utexas.edu/CARE.html>.
4. Integrated Health Program (IHP). Counseling and Mental Health Center / The University of Texas at Austin. URL: <https://cmhc.utexas.edu/integratedhealth.html>.
5. Kawaguchi K. Daigakusei no i bunka tekiō to shinri-teki fuan no henka ni kansuru kenkyū. [Study on the cross-cultural adaptation and change in the psychological anxiety of college students]. *Aomori University of Health and Welfare Journal*. 2006;7(1):37–43.
6. Kim B.S.K. Behavioral Enculturation and Acculturation, Psychological Functioning, and Help-Seeking Attitudes Among Asian American Adolescents. *Asian Am J Psychol*. 2010;1(3):175–185.
7. LaFromboise T, Coleman H.L.K., Gerton J. Psychological impact of biculturalism: Evidence and theory. *Psychological Bulletin*. 1993;(114):395–412.
8. Mental Health Peer Educator Program. Counseling and Mental Health Center / The University

- of Texas at Austin. URL: <https://cmhc.utexas.edu/peereducation.html>.
9. MindBody Labs. Counseling and Mental Health Center / The University of Texas at Austin. URL: <https://cmhc.utexas.edu/mindbodylab.html>.
10. Moghaddam F. M., Taylor D. M., Wright S. C. Social psychology in cross-cultural perspective. New York, NY: W.H. Freeman; 1993.
11. Patron M. Loss and loneliness among international students. Psychology Journal. 2014;11(1):24–26.
12. Prevention and Outreach. Counseling and Mental Health Center / The University of Texas at Austin. URL: <https://cmhc.utexas.edu/preventionoutreach.html>.
13. Request a Presentation. Counseling and Mental Health Center / The University of Texas at Austin. URL: <https://cmhc.utexas.edu/presentations.html>.
14. Short-Term Individual Counseling. Counseling and Mental Health Center / The University of Texas at Austin. URL: <https://cmhc.utexas.edu/individualcounseling.html>.
15. Stoyhoff S. Factors associated with international students' academic achievement. Journal of Instructional Psychology. 1997;(24):56–68.
16. Ward C., Searle W. The impact of value discrepancies and cultural identity on psychological and sociocultural adjustment of sojourners. International Journal of Intercultural Relations. 1991;(15):209–225.
17. Wellness Workshops and Events. . Counseling and Mental Health Center / The University of Texas at Austin. URL: <https://cmhc.utexas.edu/workshops.html>

#6(58), 2020 часть 4

Восточно Европейский научный журнал
(Санкт-Петербург, Россия)
Журнал зарегистрирован и издается в России В
журнале публикуются статьи по всем научным
направлениям.
Журнал издается на русском, английском и
польском языках.

Статьи принимаются до 30 числа каждого
месяца.
Периодичность: 12 номеров в год.
Формат - А4, цветная печать
Все статьи рецензируются
Бесплатный доступ к электронной версии
журнала.

Редакционная коллегия

Главный редактор - Адам Барчук

Миколай Вишневецки

Шимон Анджеевский

Доминик Маковски

Павел Левандовски

Ученый совет

Адам Новицки (Варшавский университет)

Михал Адамчик (Институт международных
отношений)

Питер Коэн (Принстонский университет)

Матеуш Яблоньски (Краковский
технологический университет имени
Тадеуша Костюшко)

Петр Михалак (Варшавский университет)

Ежи Чарнецкий (Ягеллонский университет)

Колуб Френнен (Тюбингенский
университет)

Бартош Высоцкий (Институт
международных отношений)

Патрик О'Коннелл (Париж IV Сорбонна)

Мацей Качмарчик (Варшавский
университет)

#6(58), 2020 part 4

Eastern European Scientific Journal
(St. Petersburg, Russia)
The journal is registered and published in Russia
The journal publishes articles on all scientific
areas.
The journal is published in Russian, English
and Polish.

Articles are accepted till the 30th day of each
month.
Periodicity: 12 issues per year.
Format - A4, color printing
All articles are reviewed
Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor-in-chief - Adam Barczuk

Mikolaj Wisniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Pawel Lewandowski

Scientific council

Adam Nowicki (University of Warsaw)

Michal Adamczyk (Institute of International
Relations)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jablonski (Tadeusz Kosciuszko
Cracow University of Technology)

Piotr Michalak (University of Warsaw)

Jerzy Czarnecki (Jagiellonian University)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Institute of International
Relations)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (University of Warsaw)

Давид Ковалик (Краковский технологический университет им. Тадеуша Костюшко)

Питер Кларквуд (Университетский колледж Лондона)

Игорь Дзедзич (Польская академия наук)

Александр Климек (Польская академия наук)

Александр Роговский (Ягеллонский университет)

Кехан Шрайнер (Еврейский университет)

Бартош Мазуркевич (Краковский технологический университет им. Тадеуша Костюшко)

Энтони Маверик (Университет Бар-Илан)

Миколай Жуковский (Варшавский университет)

Матеуш Маршалек (Ягеллонский университет)

Шимон Матысяк (Польская академия наук)

Михал Невядомский (Институт международных отношений)

Главный редактор - Адам Барчук

1000 экземпляров.

Отпечатано в ООО «Логика+»

198320, Санкт-Петербург,

Город Красное Село,

ул. Геологическая,

д. 44, к. 1, литера А

«Восточно Европейский Научный Журнал»

Электронная почта: info@eesa-journal.com,

<https://eesa-journal.com/>

Dawid Kowalik (Kracow University of Technology named Tadeusz Kościuszko)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polish Academy of Sciences)

Alexander Klimek (Polish Academy of Sciences)

Alexander Rogowski (Jagiellonian University)

Kehan Schreiner (Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Tadeusz Kościuszko Cracow University of Technology)

Anthony Maverick (Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (University of Warsaw)

Mateusz Marszałek (Jagiellonian University)

Szymon Matysiak (Polish Academy of Sciences)

Michał Niewiadomski (Institute of International Relations)

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed by Logika + LLC

198320, Region: St. Petersburg,

Locality: Krasnoe Selo Town,

Geologicheskaya 44 Street,

Building 1, Litera A

"East European Scientific Journal"

Email: info@eesa-journal.com,

<https://eesa-journal.com/>